

768.023

Strbik Andrea

HÉBER NYELVTANOK MAGYARORSZÁGON

MTA Judaisztikai Kutatócsoport

FROM THE LIBRARY OF

Prof. Dr. Gabor Korvin

Strbik Andrea

Héber nyelvtanok Magyarországon

Héber nyelvtanok Magyarországon

A Magyarországi Héber...
1991-1992

A Magyarországi Héber...
New York - Budapest

Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport kiadványai
Center of Jewish Studies at the Hungarian Academy of Sciences. Publications

Hungaria Judaica

10

Szerkeszti / Edited by
Komoróczy Géza

A könyv elkészítését és kiadását támogatta

Memorial Foundation for Jewish Culture (New York)

**Művelődési és Közoktatási Minisztérium: Felsőoktatási
Pályázat, 1996** (Budapest)

Országos Tudományos Kutatási Alap (Budapest)

OTP Fáy András Alapítvány (Budapest)

Pro Renovanda Cultura Hungariae Alapítvány (Budapest)

Soros Alapítvány: Higher Education Support Program
(New York – Budapest)

206 449

Strbik Andrea

Héber nyelvtanok Magyarországon

A Magyarországon kiadott, magyar szerzők által írt
vagy magyar nyelvű héber nyelvtanok bibliográfiája
(1635–1995)

MTAK

Budapest

MTA Judaisztikai Kutatócsoport – Osiris Kiadó
1999

Andrea Strbik

Hebrew Grammars in Hungary

(1635–1995)

Bibliography of the Hebrew Grammars Published in Hungary
or Written by Hungarian Authors

A kötetet szerkesztette

Komoróczy Géza

A hátsó borítón

Héber iskola Brooklynban.

Cornell Capa felvétele, 1955

Keleti Gyűjtemény

768.023

Strbik, Andrea: Héber
nyelvtanok Magyarországon

200800655

MAGYAR
UDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 508 012 3

ISSN 0865-1345 (Hungaria Judaica)

© Strbik Andrea (1998)

© MTA Judaisztikai Kutatócsoport (1998)

© Cornell Capa, 1955 (fotó)

Tartalom

A magyarországi nyelvészeti hebraisztika
számbavételének hazai előzményei

- I. A magyarországi nyelvészeti hebraisztika számbavételének hazai előzményei ... 7
- II. A jelen Bibliográfiáról ... 12
- III. A héber nyelvtanok történeti háttéréről ... 14
- IV. Külföldi hebraisták Magyarországon ... 17
- V. Apáczai Csere János a héber nyelvről ... 18
- VI. Magyar diákok héber tanulmányai külföldön ... 23
- VII. Vallások és felekezetek héber nyelvtanai ... 31
- VIII. A nyelvtanok nyelve ... 33
- IX. Bibliai és / vagy beszélt héber nyelv ... 35
- X. A héber nyelv a pesti egyetemen ... 39
- XI. Szerzők és nyelvtanok, a Bibliográfia rendjén haladva ... 41
Irodalom ... 83
Rövidítések ... 87
- Resume: Hebrew Grammars in Hungary (1635–1995) ... 89
- XII. Héber nyelvtanok: Bibliográfia ... 91

Magyarországi nyelvészeti hebraisztika számbavételének hazai előzményei

Varga Zoltán (1935–1995) – a magyarországi nyelvészeti hebraisztika
teremtője – pályája végén készült munkája

Magyarországi nyelvészeti hebraisztika számbavételének hazai előzményei

Magyarországi nyelvészeti hebraisztika számbavételének hazai előzményei

Magyarországi nyelvészeti hebraisztika számbavételének hazai előzményei

Magyarországi nyelvészeti hebraisztika számbavételének hazai előzményei

A magyarországi nyelvészeti hebraisztika számbavételének hazai előzményei

A magyarországi héber stúdiumok története feldolgozásra vár. Szükséges annak vizsgálata is, hogy a hazai héber nyelvismeret, nyelvtanítás, nyelvtanítás és nyelvészeti hebraisztika hogyan illeszkedett be az európai eszmetörténetnek és a zsidó hagyomány fejlődésének nagy európai áramlataiba.

Azok közül, akik a tárggyal korábban foglalkoztak, mindenekelőtt Goldziher Ignác (1850–1921) nevét kell megemlítenem; ő – mint ismeretes – arabista volt, de kiváló tudományos felkészültsége és figyelme eleve kiterjedt a hebraisztika területére is.¹ „Adalékok a keleti tanulmányok magyar bibliographiájához a múlt² században”³ című tanulmányában azt vizsgálta, hogy „mennyi része volt magyar tudósoknak a sémi nyelvtudomány történetében korszakot alkotó Schultens-iskola törekvéseiben és munkálkodásában”. Másik idevágó cikke – „A keleti tanulmányok történetéhez hazánkban a XVII. században”⁴ – Johann Leusden szótárának, a *Compendium Biblicum*-nak (1673) magyar vonatkozásával foglalkozott.

Goldziher követően Kohn Sámuel (1841–1920) említhetem. A pesti Dohány utcai neológ zsinagóga főbábjára, a magyar zsidóság jeles történetírója e tárgynak szentelte az erdélyi szombatosokról írt monográfiája⁵ I. fejezetét: „Biblia, héber nyelv és zsidóság a reformáció korszakában, ezen belül: a héber nyelv tanulmányozása keresztény körökben, a héber nyelvtudományok protestáns és katolikus iskolákban.”

Varga Zsigmond (1886–1956) – a debreceni Református Kollégium vallástörténész professzora – pályája elején kétkötetes kézikönyvet írt a Biblia

¹ Héber tanulmányairól lásd Goldziher Ignác, *Napló* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1984), 23–26, 29–30, 36–38. p.

² Értsd: a XVIII.

³ *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 4 (1880), 113–129. p.

⁴ *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 7 (1883), 42–44. – A folyóirat következő kötetében Goldziher további adatokat is közzétesz: „Teleki Mihály erdélyi kancellár és Leusden János utrechti tanár”, uo., 8 (1884), 666–667. p.

⁵ *A szombatosok. Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk. Különös tekintettel Péchi Simon főkancellár életére és működésére* (Budapest: Athenaeum, 1889).

értelmezéséhez szükséges tudományokról s ezek történetéről.⁶ A bibliai nyelvészet története rendjén számba vette benne a magyarok által írt vagy Magyarországon kiadott héber nyelvészeti munkálatokat is. Az általa készített lajstrom úttörő volt a maga nemében; több, mint húsz bibliai héber nyelvtant sorol fel a XVII. századtól a XX. század első évtizedének végéig.

A héber nyelv jelenlétéről Magyarországon, a középkorra vonatkozóan is, de a vizsgálódás középpontjába a XVI. századot téve – s legalább ebben a tekintetben Kohn Sámuel nyomán – Dán Róbert (1936–1986) adott történeti áttekintést.⁷

A hebraisztika, s ezen belül a héber nyelvtudomány történetével foglalkozó nemzetközi szakirodalomban Wilhelm (Fr. Heinr. Wilhelm / Guilielmus) Gesenius (1786–1842)⁸ és a *Wissenschaft des Judentums* nagy bibliográfusa, Moritz Steinschneider (1816–1907)⁹ tárgyalták behatóan a zsidó nyelvtani irodalom történetét; alkalmissal mindegyikük regisztrálja egy-egy magyarországi szerző munkáit is, anélkül azonban, hogy anyagismeretük *hungarica*, helyesebben: *hungaro-judaica* vonatkozásban, érthető okokból, teljesnek volna mondható. Julius Fürst (1805–1873) nagy bibliográfiája, a *Bibliotheca Judaica*,¹⁰ ugyancsak értékes gyűjtemény, de a magyarországi anyag meglehetősen kevés benne, s ami van, az is gyakorta pontatlan. Ezt a hiányt a régiségre vonatkozóan többé-kevésbé pótolni tudta Arthur Marmorstein (1882–1946), „Christliche Hebraisten in Ungarn” című cikksorozatával, amelyet még mint a berlini rabbiképző hallgatója közölt.¹¹

Az *Encyclopaedia Judaica*, a jelenleg mértékadó judaisztikai lexikon címszava a „keresztény hebraisták”-ról¹² összefoglalóan tárgyalta a kérdést,

⁶ Varga Zsigmond, *Az ókori keleti népek művelődéstörténete, különös tekintettel a Bibliára*, I–II (Református egyházi könyvtár, 12–13) (Pápa: Magyar Református Egyház, 1915–1918).

⁷ Dán Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon* (Humanizmus és reformáció, 2) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973). – Már korábban is: „Héber hungaricák a XVI–XVII. századból”, *Magyar Könyvszemle*, 79 (1965), 352–358. p.

⁸ Wilhelm Gesenius, *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* (Leipzig: F. Ch. W. Vogel, 1815; reprint, Hildesheim & New York: Georg Olms, 1973).

⁹ Moritz Steinschneider, *Bibliographisches Handbuch* (1859).

¹⁰ Julius Fürst, *Bibliotheca Judaica. Bibliographisches Handbuch der gesamten jüdischen Literatur* (...), I–III (Leipzig, 1849–1863; reprint: Hildesheim: Georg Olms, 1960).

¹¹ A. Marmorstein, „Christliche Hebraisten in Ungarn”, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, 8 (1904), 48–50, 80–84, 141–143; 9 (1905), 111–113; illetve „Magyar hebraisták”, *Magyar Könyvszemle*, 22 (1914), 194–195. p.

¹² Ra[phael] L[oewe], „Hebraists, Christian”, in *EJ*, 8 (Jerusalem: Keter, 1972), coll. 9–71. – Ennek az összeállításnak, mint szinte mindennek a héber bibliográfia terén, Moritz Steinschneider

a történeti áttekintést megtoldva egy hatalmas listával is, amely listában csaknem másfél száz – hebraistának minősített¹³ – magyar / magyarországi nevet találunk, többnyire teológusokét, nagyjából a XX. század elejéig terjedő időből, jobbára Marmorstein és az idevágó életrajzi lexikonok adatai alapján.¹⁴

Az alábbi áttekintésben felhasználtam a fent említett munkák anyagát, s kiegészítettem őket saját kutatásaim eredményeivel. Az esetleges későbbi vizsgálódások tárgya lehet majd, egyrészt, a héber nyelv tanításának története a különböző keresztény egyházak iskoláiban,¹⁵ valamint ezen iskolák külföldi egyetemekre eljutó, s nem egyszer éppen a kor európai hírvé és egyetemes hatású tudósainál tanuló diákjainak tevékenysége, ti. az, hogy hol, kinél tanultak a magyar peregrinus hebraisták, mit írtak és mit csináltak hazatérésük után;¹⁶ másrészt, a XIX. század közepétől kezdődő időben a zsidó iskolákban (alsóbb iskolák, gimnáziumok, Országos Rabbiképző Intézet¹⁷) folyó héber

idevágó egykori bibliográfiája szolgált alapul: „Christliche Hebraisten”, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, 1–5 (1896–1901); reprint (Hildesheim, 1973).

¹³ Hebraistának minősül, mint már Steinschneider vagy Marmorstein idevágó munkáiban is, mindenki, aki tud héberül és héber szövegekre hivatkozik, legyen esetleg akár tudós püspök, vagy éppen a Bibliát a héber eredeti figyelembevételével fordítja. – Magam a jelen dolgozatban az ily módon hebraistának nevezett frók közül csak a nyelvtani munkák szerzőivel foglalkozom. Ezeknek a száma lényegesen alacsonyabb.

¹⁴ A kiegészítések főbb forrása ott: László Pap, *Das evangelisch-theologische Schrifttum in Ungarn: Die Wissenschaft vom Alten Testament* (Halle/Saale: Akademischer Verlag, 1940); Zoványi Jenő, *Cikkei a Theologiai lexikon részére a magyarországi protestantizmus történetéből* (Budapest: Sylvester Rt., 1940), stb. Pap László (1908–1983), a budapesti református Theológiai Akadémia professzora, maga is jelentékeny alakja volt a protestáns Biblia-tudománynak és hebraisztikának. Visszaemlékezései a magyarországi református egyház helyzetére a második világháború után: *Tíz év és ami utána következett, 1945–1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez* (Bern – Budapest: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1992).

¹⁵ A nagyszombati, majd (buda)pesti egyetem / Pázmány Péter Tudományegyetem Hittudományi Karának héber katedrájára vonatkozólag alapos ismereteket nyújt az Egyetem alapításának 300. évfordulójára kiadott történeti mű: Hermann Egyed – Artner Edgár, *A Hittudományi Kar története, 1635–1935* (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1938), és részben Szentpétery Imre, *A Bölcsészettudományi Kar története, 1635–1935* (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1935).

¹⁶ A XVIII. században a keresztény egyházakra, felekezetekre, ezek intézményeire és tudós tanáira vonatkozó adatok és legfontosabb tudnivalók megtalálhatók Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980) című könyvében.

¹⁷ A zsidó népiskolák hazai kezdeteire vö. Kosáry, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (1980), 480–481 p.; s bővebben Mandl Bernát, *A magyarországi zsidó iskolák a XIX. században* (Budapest: IMIT, 1909), 167–199. p. A hitközségi iskolák történetére vonatkozóan

tanítás. Ez utóbbi, azaz a zsidó hagyomány továbbadásával összefüggő héber nyelvi képzés, nyilván sokkal szélesebb körű és többszínű volt, mint a keresztény egyházaknak a teológiai iskolákra korlátozódó héber oktatása, s úgy sejtjük, hogy a rá vonatkozó források is bőségebbek.

E helyütt nem kerülhető meg, hogy külön is említsek legalább egy nevet, jelzésére annak, hogy a zsidó tudományokban – a XIX. századi elnevezéssel: *Wissenschaft des Judentums* –, közelebbről a héber nyelvtudomány terén kimagasló értékű tudományos teljesítmények születtek Magyarországon: e tudományszak legnagyobb tudósainak egyike volt Bacher Vilmos (1850–1913); az ő nyelvészeti munkái, mindenekelőtt pedig a héber nyelvészet történetét a XVI. századig feldolgozó könyve mindmostanáig alapvetésnek számít a nyelvészeti hebraisztika történetében.¹⁸

Ámde nem akarom szembeállítani egymással a zsidó és nem zsidó hebraisztikát azzal a vélekedéssel, hogy utóbbi az alapvető bibliai héber nyelvi ismeretek tanításán kívül nem mutatott volna fel Magyarországon semmi különöset: nagyjai a keresztény hebraisztikának vannak nálunk is. Álljon itt csupán az újabb időkből Aistleitner József (1883–1960) neve, aki ugariti nyelvi kutatásaival lett világhírű,¹⁹ de már előzőleg írt, mint a maga helyén majd említeni fogom, héber nyelvtant is. Ugyanígy, külön említendő Pákozdy László Márton (1910–1993), akinek bibliai héber nyelvtana, sajnos, kéziratban maradt,²⁰ ugyanis 1944-ben – a próbaszedést követően – a nyomdai munkálatok abbamaradtak, s a nyelvtan tervezett kiadásának egyetlen emléke a szerző birtokában fennmaradt próbaszedés- / korrektúrapéldány, a könyv első ívének szövegevel.²¹

lásd Barna Jónás – Csukási Fülöp, *A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája*, I–II (Budapest: Corvina Nyomda, 1896).

¹⁸ Bacher Vilmos, „Die hebräische Sprachwissenschaft vom X. bis zum XVI. Jahrhundert”, in: *Die jüdische Literatur seit Abschluß des Kanons*, II (Trier, 1892), 133–235; „Grammar”, in: *Jewish Encyclopedia*, VI (New York – London, 1906), 67–80.

¹⁹ Joseph Aistleitner, *Untersuchungen zur Grammatik des Ugaritischen* (Berichte über die Verhandlungen der Sächsische Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse, 100, Heft 6) (Berlin: Akademie-Verlag, 1954); *Wörterbuch der ugaritischen Sprache* (Berichte, 106, Heft 3) (Berlin: Akademie-Verlag, 1963).

²⁰ Pákozdy László Márton, *Vázlatos bibliai héber nyelvtan* (A Budapesti Görög Keleti Hittudományi Főiskola Kiadványai, II) (Budapest, 1944) [Próbaszedés: Címnegyed, és a szöveg néhány oldala]. Az eredeti kézirat xeroxmásolata megvan az ELTE Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék – MTA Judaisztikai Kutatócsoport könyvtárában.

²¹ Másolata, a szerző ajándékaéppen, az MTA Judaisztikai Kutatócsoport könyvtárában. Kiadását a Kutatócsoportra bízta.

Pákozdy László Márton nyelvtana egyébként jelképes jelentőséggel bír számunkra még így, kiadatlanul is: szerzője a kéziratot egy rabbinak – Debrecen akkori tudós (neológ) főabbijának, Weisz Pálnak (1908–1998) (utóbb: Meir Weiss, a Héber Egyetem, Jeruzsálem, Biblia professzora, az ISRAEL PRIZE kitüntetettje) – adta át, hogy átnézze és a nyomdába kerülés előtt kiegészítéseit hozzáfűzze. A klasszikus, XVI–XVII. századi szituációt látjuk magunk előtt, a keresztény hebraisztika születésének pillanatát: azt a helyzetet, amelyben – s majd még több, mint két évszázadon át – a keresztény tudósok számára a héber nyelvet illetően a rabbik tudása volt a mértékadó. Pákozdy könyvének sorsa pedig az utána következő negyven évet vetíti előre számunkra: a héber nyelv ismeretének a szellemi életből való szinte teljes eltűnését.

II.

A jelen Bibliográfiáról

Jelen munka, a *hungarica* vonatkozású héber nyelvtanok bibliográfiája, a héber tanulmányokban mindig kulcsfontosságú nyelvtanok adatainak összegyűjtésével a magyarországi nyelvészeti hebraisztika – mint jeleztem – megírásra váró történetének váza lehet.

A Bibliográfia felöleli a Magyarországon megjelent valamennyi héber nyelvtant, továbbá magyar szerzők külföldön kiadott nyelvtanait, valamint a nyelvtanokhoz írt olvasókönyveket, héber nyelvkönyveket (ideértve az ábécéskönyveket is), szintúgy a rövidebb-hosszabb héber nyelvtani vázlatot is tartalmazó hittankönyveket.

Varga Zsigmond fent említett tudománytörténeti szemléljétől eltérően, általában nem vettem fel a teológiai, illetve exegetikai disszertációkat, a bibliai és mai héber szótárakat, az arámi és arab nyelvtanokat, legfeljebb a nyelvtanok ismertetése kapcsán utaltam rájuk vagy jeleztem létüket rövid címeírással. Mellőztem azokat a munkákat is, amelyek nyelvtani vagy nyelvészeti érveléssel a héber-magyar nyelvrokonságot próbálták bizonyítani.²²

A jelen Bibliográfia anyagának összegyűjtését az MTA Judaisztikai Kutatócsoport felkérésére eredetileg Babits Antal kezdte meg. A magam munkájának kiindulópontja Varga Zsigmond könyve mellett éppen a Babits Antal által készített (1988) rövid, másfél gépelt oldal terjedelmű gépiratos lista²³ volt.

Gyűjtést a következő könyvtárakban végeztem.

Budapesti Református Theológiai Akadémia²⁴ Könyvtára (Ráday Gyűjtemény)

²² A héber–magyar nyelvhasználat bibliográfiájához lásd Varga Zsigmond, i. m., II, 494–500. p. Jelentőségéhez: Telegdi Zsigmond, *A magyar nyelvtanítás kezdetei és a héber grammatika* (MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Értesítő, 3) (Budapest, 1990).

²³ Babits Antal listája összesen 44 tételt tartalmazott, ebből 32 szerepelt már Varga Zsigmondnál is, i. m., de 12 új tétel volt benne az 1859–1907 közötti időszakra vonatkozóan. Babits felsorolásában az utolsó grammatika Hornyánszky Aladár nyelvtana (1908) volt. Vargához hasonlóan Babits Antal is felvette jegyzékébe a Biblia héber szövegével foglalkozó, de nyelvtani kérdéseket rendszeresen nem tárgyaló teológiai értekezéseket, ezeket – szám szerint 6 címet – a jelen Bibliográfiában mellőztem.

²⁴ Jelenleg: Károlyi Gáspár Református Egyetem.

Debreceni Református Kollégium²⁵ Nagykönyvtára
Jewish National and University Library (Jerusalem)
Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára
Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára
Országos Széchényi Könyvtár

Az általam összegyűjtött anyag nyilván nem mondható teljesnek: Németország és Hollandia könyvtáraiban, valamint Izraelben még lehetnek számunkra ismeretlen nyelvtanok. Ezek feltárása azonban szerteágazó külföldi kutatómunkát kíván, s erre nem volt módom. Itt jegyzem meg, hogy némely, külföldön kiadott nyelvtan létéről bibliográfiákból tudomásom van ugyan, főként a XVIII. századból, de újabb időkben is, azonban magyarországi könyvtárakban nem sikerült példányt találnom belőlük (Parschitius Dániel, Pilarik Ézsaiás, Fessler Ignác Aurél), és másolatukhoz külföldről sem minden esetben tudtam hozzájutni. Magam a külföldi anyag vonatkozásában az Országos Széchényi Könyvtár készséges szolgáltatásait vettem igénybe.

E munka eredeti formájában az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán – történelem szakon, az Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszékhez – írt szakdolgozat volt, s 1993-ban védtem meg. Az eredeti kéziratot időközben igyekeztem javítani, kiegészíteni.

Köszönetemet szeretném kifejezni Postma Ferencnek (Ferenc Postma), aki dolgozatomat a hollandiai Vrije Universiteit teológiai fakultásának folyóiratában²⁶ – a szakdolgozat kéziratosa példányra nyomán – ismertette. Ott közölt kiegészítéseit és bíráló megjegyzéseit figyelembe véve a Bibliográfiát az általa feltárt adatok nagyobb részével is kiegészítettem.²⁷

²⁵ Jelenleg: Debreceni Református Hittudományi Egyetem.

²⁶ Ferenc Postma, „Hebreeuwse grammatica's van Hongaarse hand, 1635–1992. Beschouwingen n.a.v. een recente inventarisatie van A. Strbik”, *Alef Beet* 3, no. 2 (1993), 33–42. – Németül: „Hebräische Grammatiken in Ungarn und Siebenbürgen, 1635–1992. Betrachtungen aus Anlaß einer neuen Bestandsaufnahme von A. Strbik”, *Studia Rosenthaliana. Journal for Jewish Literature and History in the Netherlands and Related Subjects*, 28, no. 2 (1994), 177–189. – Magyar fordításban: „Héber nyelvtanok Magyarországon, 1635–1992. (Észrevételek Strbik A. új áttekintése nyomán)”, *Theológiai Szemle*, ÚF 37 (1995), no. 1, 54–58. p.

²⁷ Ezeket az adatokat alább az FP jelzéssel közlöm.

III.

A héber nyelvtanok történeti háttéréről

A grammatikák története a héber nyelv esetében túlmutat a nyelvtudomány határain. Nem csupán tudománytörténet: a nyelvtudományok történetének kérdése, hanem egyszersmind művelődéstörténet és társadalomtörténet is, hiszen a hébert évszázadokon át szent nyelvnek (*lingua sancta*) tekintették. A három szent nyelv (*tres linguae sanctae*): a latin, a görög és a héber, a Biblia tekintélyes régi fordításai, a Vulgata, a Septuaginta és az eredeti héber szöveg miatt számítottak szentnek. A héber volt a zsidó és a keresztény hagyomány szent szövegének – a Bibliának – az eredeti nyelve, s ezért a héber nyelvtanok történetének vizsgálatakor a Biblia tanulmányozásának, az európai kultúrában betöltött szerepének történetéről van szó.

Társadalomtörténeti vonatkozása a héber nyelvtanok történetének, hogy a héber nyelvtanítás elterjedtsége jelzi: a keresztény társadalom milyen helyet jelölt ki zsidó közössége számára. Példaként kínálkozik az emancipáció, a zsidók polgári egyenjogúsítása (*bürgerliche Verbesserung*), amely gyökeresen átalakította a zsidóság addigi életét,²⁸ megsokszorozta a zsidó hagyomány folytatásának lehetőségeit, így a XVIII. század végétől kezdődően a hagyományos módok mellett újfajta intézményei alakulhattak ki a héber nyelv tanulásának.

Míg a keresztény teológiai indíttatású héber stúdiumokat a XIX. század közepe után külső (magukon az egyházakon kívüli) tényezők jelentősen már nem befolyásolták, a sajátosan zsidó érdekű héber tanulás mögött közvetlenül ott volt az antiszemitizmus és a diszkrimináció. Ugyanakkor egyre inkább vonzó példát jelentett a héber mint beszélt nyelv megújítása, a nyelvi-kulturális törekvés háttérben a cionizmussal mint társadalmi-politikai mozgalommal. Az emancipáció korántsem teljes megvalósulása miatt csalódottságot érzők számára Palesztina felé tekintve, egyre inkább a beszélt nyelv tanítása került előtérbe, s csak ezen keresztül a hagyomány. Hogy zsidó közegben a XIX.

²⁸ Ezt a folyamatot behatóan elemzi Jacob Katz, *Kifelé a gettóból. A zsidó emancipáció évszázada, 1770–1870* (Hungaria Judaica, 8) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995).

század közepétől kezdődően a héber nyelv tanítása mennyire érzékenyen reagált a külső tényezők befolyására, arra nézve megkockáztatjuk azt az állítást, hogy ha más forrásunk nem volna a hazai zsidóság történetére nézve, csak az általuk írt héber nyelvtanok, történetüket lényeges vonásaiban ennek alapján is meg tudnánk írni.

A héber nyelv iránti európai és magyarországi érdeklődés kialakulását, történeti hátterét Kohn Sámuel személyében hazai szerző is érintette: már említett könyvének bevezető része ezt kiválóan összefoglalja.²⁹ Ehelyütt nem foglalkozhatom részletesen ezzel a kérdéssel, ezért csak címszavakban utalok a legfontosabb tényezőkre. A zsidók spanyolországi kiűzetése, aminek következtében jelentős szefárdi zsidó lakosság jelent meg a Balkánon és a Németalföldön; a humanista tudós érdeklődés a klasszikus szövegek eredeti nyelve iránt; a reformáció kialakította új viszony a Bibliához, különösen a héber Biblia szövegéhez: a keresztény „Ószövetség”-hez; a török birodalom európai jelenléte, s így az iszlám kultúra – és vele együtt a sémi nyelvek – közelsége: nagyjából ezek álltak a keresztény hebraisztika kialakulásának hátterében.

E felsorolásból az elsőként említett tényezővel kapcsolatban csak annyit említek meg, hogy Péchi Simon (1565/70–1642),³⁰ az erdélyi szombatosság vezéralakja Konstantinápolyban, és talán Észak-Afrikában, szefárdi zsidóknál tanult héber nyelvet, Bibliát, Talmudot, zsidó Biblia-magyarázatot. De a

²⁹ A témának bőséges külföldi irodalma van, közülük csak néhány újabb keletű munkát említek: Pinchas E. Lapide, *Hebräisch in den Kirchen* (Forschungen zum jüdisch-christlichen Dialog, 1) (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1976); William McKane, *Selected Christian Hebraists* (Cambridge, etc.: Cambridge University Press, 1989); Aaron L. Katchen, *Christian Hebraists and Dutch Rabbis. Seventeenth Century Apologetics and the Study of Maimonides' Mishneh Torah* (Harvard Judaic Texts and Studies, 3) (Cambridge, MA & London: Harvard University Press, 1984); Beryl Smalley, *The Study of the Bible in the Middle Ages* (Oxford: Basil Blackwell, 1984^[3]); Hans-Joachim Kraus, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments von der Reformation bis zur Gegenwart* (Neukirchen: Verlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins, 1956).

³⁰ Péchi Simon működésével legutóbb Dán Róbert foglalkozott összefoglalóan: *Az erdélyi szombatosság és Péchi Simon* (Humanizmus és reformáció, 13) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1987). Könyve nem tette fölöslegessé Kohn Sámuel fentebb idézett régi munkáját. – Péchi imádságos könyvének egyik részletéhez, a harmatért való ima héber forrásához lásd Strbik Andrea, „Péchi Simon »Harmatért való imája«”, *Múlt és Jövő*, ÚF 1, no. 1 (1990), 2–3. p.; Ezra Fleischer, „Még egyszer Péchi Simon imájáról”, *Múlt és Jövő*, ÚF 1, no. 3 (1990), 62–63. p.

protestáns Hollandia nagy hírű egyetemeinek biblikus professzorai is rendrezsidó mestereknél sajátították el a héber nyelvet; a hazai hebraisztika úttörői pedig ezeken az egyetemeken (Wittenberg, Leiden,³¹ Franeker,³² Utrecht) szerezték ilyen irányú komolyabb ismereteiket.

³¹ Leidenhez, amelynek egyetemét 1575-ben alapították, lásd J. C. H. Lebram, „Hebräische Studien zwischen Ideal und Wirklichkeit an der Universität Leiden in den Jahren 1575–1619”, *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, NS 56 (1975/76), 317–357. p.

³² Franekerhez, amelynek egyetemét 1585-ben alapították, lásd Leo Fuks, „Hebrew and Hebraists in Franeker in the 17th and 18th Centuries” (1974), in: *Aspects of Jewish Life in the Netherlands: A Selection from the Writings of Leo Fuks*, Ed. by Renate G. Fuks-Mansfeld (Assen: Van Gorcum, 1995), 131–153. p.

IV.

Külföldi hebraisták Magyarországon

Nem egészen véletlen, hogy az első magyarországi héber nyelvtan (1635) szerzője – Johann Heinrich Alsted – külföldről érkezett Gyulafehérvárra.³³

A héber tanulmányok hazai kezdetekor, a reformáció meghirdette *Hebraica veritas* elvének érvényesítéséhez Magyarországon valóságos szellemi importra volt szükség, például, külföldi tanárookra. Külföldi hatás érvényesült a későbbiekben is nemegyszer, még ha ezt a hatást esetleg csupán a külföldön szerzett nyelvtani tudás jelentette, netán egy-egy mértékadó könyv elterjedése. Magyarországon a héber tanulmányokra később is jelentős hatást gyakoroltak a héber nyelvet új felfogásban tárgyaló nyugat-európai nyelvtanok, többek között Albert Schultensé a XVIII. vagy Wilhelm Geseniusé a XIX. században.

A külföldi minták szerint változott meg a helyzet nálunk is, amikor új társadalmi csoportok kezdtek érdeklődni a héber nyelvtan mint külön diszciplína iránt: r. katolikusok, zsidók.

A r. katolikus héber nyelvismeret átalakulására példa Joseph Mathias Engstler nyelvtanának egri kiadása (1795^[3]), a héber nyelvnek a r. katolikus teológiai curriculumban való megjelenése kezdetén.

Az emancipáció idejéből a zsidóság nyelvtanításának modernizációját tanúsítja Max Emmanuel Stern német nyelvű nyelvtana (1852) a hazai zsidóság polgárosodásának első időszakában.

Importot vélt szükségesnek, elfeledkezvén a megelőző száz évről, a mintegy negyven évnyi szunnyadás után a héber nyelvtanulás iránt napjainkban megújuló zsidó érdeklődés is. Természetesen, az oktatásban izraeli nyelvkönyveket vezetnek be.³⁴

³³ Lásd bővebben Moshe Carmilly-Weinberger, *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)* (Hungaria Judaica, 9) (MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995).

³⁴ Arieh Lifschitz – Sara Yakubovski, *Se-beal-pe u-vi-khtav* (1990).

Apáczai Csere János a héber nyelvről

Annak, hogy magyar diákok külföldön hébert tanultak, legelső nyoma Thury György héber fordítása az Újszövetségből. Az *unicum* nyomtatvány címdala szerint Thury Rákóczi-alumnus diák volt Wittenbergben,³⁵ s Pál apostol levél-corporusának két darabját (Levél a galataiakhoz, Levél az ephesosiakhoz) fordította le bibliai héber nyelvre (1598).³⁶

A héber nyelvismeret legértékesebb emléke a régi magyar tudományos irodalomban Apáczai Csere János (1625–1659) *Magyar encyclopaedia* (1655) című műve. Apáczai Csere János az erdélyi tudomány legeredetibb elméje volt. Korábbi autodidakta kísérletei után „Belgium”-ban, azaz Németalföldön, rendszeresen is foglalkozott a héber nyelvel.³⁷ Célja – mint abban a korban minden tudósnak – a Biblia, a Szentírás alapos tanulmányozása volt. Megállapítható, hogy Németalföldön, ahol öt éven át – 1648 és 1653 között – különböző egyetemeken tanult,³⁸ az akkoriban már formálódó „arabista” iskola

³⁵ A wittenbergi hebraisztika kezdeteiről lásd G. Bauch, „Die Einführung des Hebräischen in Wittenberg”, *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 48 (1904), 22–32; 77–86; 145–160; 214–223; 283–299; 328–340; 461–477.

³⁶ *Epistolae Pauli apostoli ad Galatas et Epheseos a Graeca in pure Hebraeam linguam translatae* (Wittenbergae, 1598). A könyv egyetlen fennmaradt példánya a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában. Lásd róla Robert Dán, „Thury's Hebrew Galatians and Ephesians”, *Journal of Jewish Studies*, 18 (1968), 71–74. – Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtárában a debreceni példányról van egy 1960 k. – Komoróczy Géza megrendelésére készített – fényképmásolat.

³⁷ Kezdő nyelvismeretének érdekes emléke egy könyvbejegyzése a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának gyűjteményében: „Apáczai Csere Johanan, Erdélyből, az ifjú, aki szereti és tanulja a héber nyelvet és más keleti nyelveket Leidenben.” A szavakat, egy másik héber bejegyzéssel együtt, Joannes Baptista Duval latin–arab zsoldár–szótárának (1632) kötetébe írta be, 1650-ben. A könyv Apáczai Csere halála után, közvetett úton, Huszti István birtokába került, s tőle Debrecenbe. A bejegyzésre Herepei János hívta fel a figyelmet: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 68 (1964), 478–482. p.; a héber szöveg olvasatát Scheiber Sándor adta: *uo.*, 69 (1965), 86. p.; illetve *Magyar Könyvszemle*, 82 (1966), 43–44. p. (Fordításunk a Scheiberé nyomán, kis változtatással.)

³⁸ Franeker, Leiden, Utrecht, Hardervijk. Utrechtben Gisbert (Gysbertus) Voetius (1589–1676) tanítványaként két disputációban vett részt a *philologia sacra* – a bibliai tudományok – tárgykörében (1650). Doktori fokozatát Hardervijkben szerezte (1651); az újonnan alapított egyetemnek

szellemét szívta magába. Apáczai Csere a Bethlen Gábor erdélyi fejedelem (1613–1629) által főiskola rangra emelt gyulafehérvári kollégium rektorául jött haza (1653), kiváló cartesiánus³⁹ filozófiai felkészültséggel, és azzal az eltökélt szándékkal, hogy magyar nyelven is a Nyugat-Európában tapasztalt szinten fogja a bölcséleti tudományt művelni. A Kollégium növendékei – a leendő református értelmiség, gyülekezeti lelkészek – számára a héber nyelvnek fontos helyet szánt stúdiumaikban. A konzervatív egyházi vezetőkkel való konfliktusai miatt törekvéseiből csak keveset valósíthatott meg, de eszméi így is befolyással voltak Erdélyben.

A *Magyar Encyclopaedia* Előszavában⁴⁰ Apáczai saját héber tanulmányairól a következőket írta:

„(...) Ezután a szilárdabb és józanabb teológiának akarván áldozni, újra nekifogtam a héber nyelv tanulásának. Ezt ugyanis Árkosi Benedek úrnak,⁴¹ a híres és tudós férfiúnak a javaslatára kezdtem el, de csak az Isten és a néma mesterek⁴² voltak a vezetőim, mert abban az időben – ő, mostoha idők! – a fehérvári kollégiumban senki sem tanította, senki sem tanulta ezt a szent nyelvet, és így csak egy darabig folytattam a tanulását. Most azonban, hogy szorgalmasabban foglalkoztam vele, mint ahogy a diákok többsége szokta, észrevettem, hogy senki sem érheti el a tökéletességet benne, ha segítségül nem hívja a káldeus⁴³ – szír, rabbinikus, talmudi – és az arab nyelveket is. Tehát azokhoz is elvitt a lelkesedés heve, s (...) nekifeszültem tanulásuknak (...).”

ő volt az első doktora. Bethlen Miklós írta róla utóbb: „(...) a zsidó és ahhoz tartozó chaldeica, syriaca és a görög nyelvben csudálatosan nagy perfectióra ment volt (...).” Utrechtben Apáczai Csere alighanem a vetélytársa volt Johannes Leusdennek, akiből csakhamar az egyetem professzora lett. – A Bethlen Miklós idézetet lásd: *Önéletrása*. Sajtó alá rendezte V. Windisch Éva (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955), I, 161. p.

³⁹ René Descartes (1596–1650).

⁴⁰ Újabb kiadásai: Apáczai Csere János, *Magyar Encyclopaedia*, sajtó alá rendezte Bán Imre (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959), 38–39, illetve 50. p. (kőszegi Rájnis József fordítása, 1803); valamint *Magyar Encyclopaedia*, sajtó alá rendezte stb. Szigeti József (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1977), 76–77. p. (Orosz Lajos fordítása, 1959).

⁴¹ A gyulafehérvári Kollégium tanára volt a XVII. század közepén.

⁴² Értsd: a könyvek.

⁴³ Értsd: arámi.

Ugyancsak itt, az Előszóban ismertette a héber nyelv tanításának általa helyesnek tartott módszereit.⁴⁴ Szerette volna elérni, hogy a tanulók a nyelv-tanulás során házi dolgozataikat is héber nyelven írják meg gyakorlásképpen.⁴⁵

„A görög és latin nyelv után a héber nyelvre vinném át tanítványaimat. (...) Először a Teremtés könyvét⁴⁶ vagy Sámuel könyveit tanítanám meg, azután Ézsaiást, majd a Zsoltárokat és Példabeszédeket, végül Jób könyvét,⁴⁷ közvetlenül hozzájuk fűzve a rabbinusok leveleit⁴⁸ és költeményeit.⁴⁹ De még mielőtt megengedném, hogy elhagyják a héber nyelv területét, gondoskodnék arról, hogy (...) ne legyenek teljesen járatlanok a káldeus, szír és talmudi nyelvben sem (...). Megítélésem szerint a következőket kell olvasniuk: (...) a héberek közül Aben Ezra,⁵⁰ R. Méir,⁵¹ mindkét Talmud (...).”

Apáczai a zsidó hagyomány szövegei közül nemcsak a Biblia tanulmányozását tartotta szükségesnek, hanem az egész héber nyelvű írásbeliséget: a Targum, a Talmud („a zsidók bölcsességének egyetemes és hiteles összefoglalása”), „a rabbinusok kitérő kommentárjai”, a középkori héber nyelvű irodalom – responsumok, költemények, kommentárok stb. – ismeretét is. Maimonidesre⁵² például maga is hivatkozott. Néhány kiemelt mondat gyulafehérvári székfoglaló beszédéből (1653),⁵³ jelzésül annak, hogy a reformáció korában mi okból tulajdonítottak jelentőséget a héber nyelv ismeretének.

„Feléd közeleg sietve beszédem, héber nyelv, minden nyelv anyja, te! Hiszen te tanítsz meg minket magának az Istennek és az isteni dolgoknak

⁴⁴ Id. kiad., p. 89.

⁴⁵ *De studio sapientiae* (Gyulafehérvár, 1653). A szöveg magyar fordítása (Orosz Lajos) legutóbb, „A bölcsesség tanulásáról” címmel, in: *Magyar gondolkodók, 17. század*, szerk. Tamóc Márton (Magyar Klasszikusok) (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979), lásd 648. p.

⁴⁶ Értsd: Genesis.

⁴⁷ Másutt („A bölcsesség tanulásáról”, 1653) felveszi a curriculumba a Deuteronomiumot is. Lásd i. m., 647. p.

⁴⁸ Értsd: a *responsum*-irodalom.

⁴⁹ Értsd: a *piyyut*-irodalom stb.

⁵⁰ Értsd: Ábrahám ibn Ezra (1119–1193).

⁵¹ A rejtélyes név mögött alighanem Samuel ben Méir (RaSBaM) (ca. 1080 – ca. 1174) keresendő, aki Rasi mellett a középkor egyik jelentős Biblia-kommentátora volt.

⁵² R. Moshe ben Maimon, Rambam (1135–1204).

⁵³ „A bölcsesség tanulásáról”, i. m., kül. 640–643. p.

ismeretére, te nyújtod az ember és az emberi dolgok igaz rajzát, egyedül te írod elő a jobb élet elnyerésének igaz útját. Téged a felséges Isten teremtett az első ember számára. Ő maga általad szólott. Ádám téged használt a paradicsomban, és téged használt az újonnan született világ. A zord Mózes, a homályos próféták, a kegyetlen királyok beszéde általad vált oly gördülékennyé, oly világossá és ékes szavúvá. Te szent vagy, bölcs vagy, isteni vagy. Ha minden más nyelv elenyészik is, te fennmaradsz. Az örök életben is téged fognak használni. Mily kedves, mily kellemes, hallgatóim, a tudósnak ismernie ezt a nyelvet, mely tartalmazza az igazi bölcsességet, magának a felséges Istennek a bölcsességét; mely egyetlen nyelvként teremtetett a világ kezdetével egy időben; mely Krisztus előtt minden szentnek anyanyelve volt; melyen a szent könyvek nagyobb részének sorait rótták. Mit szóljak az egész Ószövetség általánosan ismert kitűnő kommentárjáról, a káldeus parafrázisról?⁵⁴ (...) Mit szóljak a Talmudról, a zsidók bölcsességének egyetemes és hiteles összefoglalásáról? Mit a rabbinusok kitűnő kommentárjairól és írásairól? Aki a rabbinusok nélkül az Ószövetséget magyarázni próbálja, Munster⁵⁵ tanúsága szerint esztelenül cselekszik. (...) Soha egyetlen teológus sem volt és nem is lehetett megfelelő eszközökkel felszerelve a teológia alapos tanulmányozásához, ha a rabbinusok műveinek ismeretével nem rendelkezett.

„(...) Ha a rabbinusok tévednek is sok dogma magyarázatában, nekik mégis csak anyanyelvük a héber nyelv. Ebben azért képezik magukat egyre tudósabbá, hogy a helyes beszédet is elsajátítsák, sok segédeszközük is van, melyek előmozdítják a nyelv pontosabb megismerését; s egész életükön át ezzel foglalkoznak.⁵⁶

„Mivel – ezt már én mondom – a legkiválóbb rabbinusok még nincsenek lefordítva, ezt a hasznot hiába igyekeznek valaki megszerezni, ha saját maga nem törődött azzal, hogy megértésükre eljusson. Mivel ugyanis a héber írók sok munkája még nyomtatásban sem jelent meg, nemhogy lefordítva volna, aki az ezen művekből származó hasznot élvezni akarja, előbb fáradságos munkával kell elérnie, hogy tartalmukat megismerje.

⁵⁴ Értsd: a Targum.

⁵⁵ Nyilván Sebastian Münster (1480–1552), a *Meleket ha-diqduq. Institutiones grammaticae in Hebraeam linguam* (Basel, 1524) szerzője.

⁵⁶ Apáczai Csere itt Constantinus L'Empereur (1591–1648) hardervijki, illetve leideni hebraista professzort idézi.

„(...) A zsidók régi erkölcsseit, szertartásait, szokásait és vallásos ünnepeit ugyan hol találhatjuk meg teljesebben, mint az eredeti szövegekben, a héber kommentárokban és más héber iratokban? Hiszen csak egyedül a nagy Maimonides is oly fáklyát gyújtott a Biblia megvilágítására a régiségeknek *Erős kéz*⁵⁷ című művében való leírásával, hogy akár egymaga is kedvet ébreszthet a rabbinusi nyelv tanulmányozásához mindazokban, akik néhány könyvébe belekóstoltak. Már akár az is fel kell hogy ébressze az e tanulmányok iránti vágyat, ha arra gondolunk: nagy hőroszaink, az egyházatyák, sohasem követtek volna el oly nagy hibákat az Ótestamentum magyarázatában, ha a héber írók műveitől kértek volna tanácsot.⁵⁸

„De tovább megyek. A héber, káldeus és szír nyelv elsajátítása után (...) nem is tudom, mi akadályozhatná meg tehetséges és képzett ifjúságunkat abban, hogy az arab nyelvvel is próbát tegyen. Hogy mily széles területen érezhető az a haszon, mely ennek a nyelvnek tanulásából származik – hiszen felhasználhatjuk a héber és más keleti nyelvek megvilágítására (...) –, szeretném, ha inkább Erpenius⁵⁹ arab grammatikájából értesülnének, mintsem hogy magam legyen kénytelen hosszasan beszélni róla.”

Apáczai Csere János költői szavai Nyugat-Európa egyetemlein a XVII. század közepén uralkodó és a reformációban meggyökeresedett felfogást visszhangozzák, s mintegy háttérül szolgálnak a héber nyelvtanulás gyors terjedéséhez Magyarországon is.

⁵⁷ *Yad hazakah*, másképpen: *Mishne Torah*, azaz Maimonides nagy, rendszerező műve a zsidó életet szabályozó vallási (halákhikus) előírásokról.

⁵⁸ Ez a szakasz is idézet Constantinus L'Empereurtól.

⁵⁹ Thomas van Erpen / Erpenius (1584–1624) holland orientalista; tevékenységéhez lásd *EJ*, 6, col. 846. Arab nyelvtana: *Arabicae linguae tyrocinium* (Lugduni Batavorum, 1613); *Rudimenta linguae Arabicae* (Lugduni Batavorum, 1620). – Mellesleg, Erpenius írt héber nyelvtant is (1621).

VI.

Magyar diákok héber tanulmányai külföldön

A protestáns teológiai hallgatók peregrinációinak rendszeressé válásával, a külföldi grammatikák hazai kiadásait vagy a hazai nyelvtanokat megelőzően,⁶⁰ de esetenként még a későbbiekben is, a nyugat-európai egyetemeken használatos nyelvtanok a diákok által készített kéziratos másolatok formájában jutottak el teljes egészükben vagy kivonatolva, Magyarországra.

Nicolaus Wilhelm (Guilielmus) Schroeder nyelvtanának (1766) a marosvásárhelyi Teleki Könyvtárban őrzött példánya a következő bejegyzést tartalmazza a címdalton: „Hadnagy Pál szerzette déákságába.”⁶¹ Hasonló módon kerülhetett Magyarországra, Erdélybe a legtöbb nyelvtan nyomtatott kiadásának egy-egy példánya vagy – nyilván szegényebb diákok esetében – kéziratos másolata.

Schultens iskolájának jelentőségét⁶² és hatását Magyarországon, mint fentebb már említettem, Goldziher Ignác rajzolta meg először. Legutóbb Postma Ferenc is foglalkozott a kérdéssel,⁶³ s több részletet sikerült tisztáznia magyarországi tanítványainak a Biblia héber szövegével foglalkozó dolgozatai⁶⁴ – ma így mondanánk: disszertációi – körül.

A XVIII. században Magyarországon működő hebraisták között Postma Schultensnek három tanítványát nevezte meg, ezek utóbb itthon a kolozsvári kollégiumnak lettek a tanárai mindhárman, nevük a következők: Csepregi Ferenc T. (1700–1758), Verestói György (1698–1765) (a későbbi erdélyi református püspök) és Huszti György (1710–1768). Mindháromnak fennmaradt a Schultens vezetése mellett készült, héber nyelvi és exegetikai kérdésekkel foglalkozó disputációs irata. A témát nyilván a mester jelölte ki számukra,

⁶⁰ Lásd Jacob Alting (1698); Albert Schultens (1743); Nicolaus Wilhelm (Guilielmus) Schroeder (1772); Wilhelm Gesenius (1832).

⁶¹ Fényképét közli Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 180. p.

⁶² Ehhez lásd – némi szkepszissel – Gesenius, *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* (1815), 127–128. p.

⁶³ *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 179–183. p.

⁶⁴ Ezeket az értekezéseket többnyire a rendszeres nyelvtanokkal együtt szokták tárgyalni. Itt külön nem foglalkozom velük, de közlöm legalább a fontosabbak jegyzékét.

ez kitetszik abból is, hogy az értekezéseket, amelyeket mint megvédésre kitűzött iratot szerzőik annak rendje és módja szerint megjelentettek, később Schultens a saját teológiai munkáiban is kiadta, hol az egykori disszertáns nevét is feltüntetve, hol egyszerűen a saját neve alatt.

A héber nyelvi vagy nyelvészeti vonatkozású vitaértekezések (*disputatio*) közül alább közöljük néhányának a bibliográfiai leírását, a viták időpontjának kronológiai rendjében.

1722/23 (Leiden): Kamarási Pál, *Exercitatio philologico-theologica prima, secunda, tertia et quarta inquirens in vera punctationis Hebraei textus antiquitatem* (Lugduni Batavorum, 1722–1723)⁶⁵

1724. április 1 (Franeker): Samuel Rima-Szombati, Transylvano Hungarus [Rima-Szombati Sámuel], *Dissertatio philologico-theologica de lege asylosum Mosaicorum*. Ad 1 April (Franequerae: Henricus Halma, 1724), [4], 64, [6] p.

1725. május 5 (Franeker): Georgius Verestói [Verestói György], *Dissertatio philologico-theologica de palma ardente, ad Exod. cap. III. vs. 1–5. Pars prior: De litera palmae ardentis*. A. d. 5 Maji (Franequerae: Henricus Halma, 1725) (FP)⁶⁶

1725. május 9 (Franeker): Georgius Verestói [Verestói György], *Dissertatio philologico-theologica de palma ardente, ad Exod. cap. III. vs. 1–5. Pars posterior: De mysterio palmae ardentis*. A. d. 5 Maji (Franequerae: Henricus Halma, 1725). – Lásd A. Schultens, J. J. Schultens & N. G. Schroeder, *Sylloge dissertationum philologico-exegeticarum*, I (Leidae – Leovardiae, 1772), 1–119 p. (FP)

1725. június 27 (Franeker): Franciscus T. Csepregi [Csepregi Turkovics Ferenc], *Dissertatio philologico-theologica de authentia selectiorum Cethibim. Pars prior, in qua nonnulla Cethibim secundum idiotismos Arabum explicantur*. A. d. 27 Junii (Franequerae: Henricus Halma, 1725), [4], 75, [1] p. (FP)⁶⁷

1725. június 30 (Franeker): Franciscus T. Csepregi [Csepregi Ferenc], *Dissertatio philologico-theologica de authentia selectiorum Cethibim. Pars posterior, in qua nonnulla Cethibim ex lingua Arabum explicantur*. Ad 30 Junii (Franequerae: Henricus Halma, 1725), [4], 24. p.

⁶⁵ Varga Zsigmond, i. m., II, 537. p.

⁶⁶ Marmorstein, no. 74.

⁶⁷ Marmorstein, no. 73.

- Csepregi mindkét vitaértekezésének későbbi lenyomatát lásd A. Schultens, J. J. Schultens & N. G. Schroeder, *Sylloge dissertationum philologico-exegeticarum*, I (Leidae – Leovardiae, 1772), 121–177. p. (FP)
1728. június 23 (Franecker): Samuel P. Kolosvári, Transylvano Hungarus [Kolosvári Sámuel], *Disputatio philologica tertia de linguae Hebraeae hodiernis defectibus eorundemque resarciendorum tutissima ratione ac via*. A. d. 23 Junii (Franequerae: G. Coulon, 1728).

Az értekezést lásd – Kolozsvári nevének említése nélkül – A. Schultens, *De defectibus hodiernis linguae Hebraeae eorundemque resarciendorum tutissima via ac ratione. Originibus Hebraicis subserviens opus* (Franequerae: G. Coulon, 1731), 65–112. p. (FP)

1729. február 19 (Franecker): Johannes Mádi, Hungarus [Mádi János], *Disputatio philologica quinta de linguae Hebraeae hodiernis defectibus, eorundemque resarciendorum tutissima ratione ac via. Quam annuente Divino numine, sub praesidio viri celeberrimi, D. Alberti Schultens, S[acrae] S[cripturae] theol[ogiae] doct[or] S[acrae] philologiae linguarumque orientalium professoris ordinarii & concionatoris academici, publice ventilandam proponit, Johannes Mádi, Hungarus. A. D. 19 Febr. MDCCXXIX. H. L. Q. S.* (Franequerae: Guilielmus Coulon, 1729).

Az értekezést lásd A. Schultens, *De defectibus hodiernis linguae Hebraeae eorundemque resarciendorum tutissima via ac ratione. Originibus Hebraicis subserviens opus* (Franequerae: G. Coulon, 1731), 165–221. p. (Mádi nevének említése nélkül) (FP)⁶⁸

1733. november 21, 28, december 5 (Leiden): Paulus Gyöngyösi a Pettyen [Gyöngyösi Pál],⁶⁹ *Disputatio ad origines Hebraeas quinta, sexta et septima. Ad diem 21 et 28 Novembris et 5 Decembris* (Lugduni Batavorum: Samuel Luchtman, 1733), [2], 31, [3]. p.

Az értekezést lásd A. Schultens, *Origines Hebraeae*, II (Lugduni Batavorum, 1738): „Caput tertium.” (FP)⁷⁰

⁶⁸ Marmorstein, no. 78.

⁶⁹ Paul Gyöngyösi de Hetény (1707–1769). – A „Pettyen” / Pettyén (Szatmár megye) / Hetény helységnevek talán azonosak, és az egyik közülük elírás lehet (?).

⁷⁰ Kiegészíthetjük azzal, amit Gyöngyös(s)i Pálról Hermányi Dienes József, a nagy erdélyi anekdotázó írt: „(...) Ritka elméjű és nagy memóriájú ember vala, s Leidában, nevezetesen az arabiai nyelvben annyira ment, hogy örömebb hallgatják vala őtet ebben a nyelvben a deákok, mint magát Schultens Albertet, a nagy arabs professzort, sőt maga is az ő incipiens deákját Gyöngyössi Palihoz küldi vala tanulni.” Idézi Tardy Lajos, *Régi hírlánk a világban* (Budapest: Gondolat, 1979), 169. p.

1737. június 19, 22, 26 (Leiden): Georgius Huszti [Huszti György], *Disputatio decimaquinta, decimasexta et decimaseptima ad origines Hebraeae. Praemissa vindiciis earundem adversus cl. Driessenium*. Ad diem 19, 22 et 26 Junii (Lugduni Batavorum: Samuel Luchtmans, 1737), [4], 41, [3]. p.

Az értekezést lásd A. Schultens, *Origines Hebraeae*, II (Lugduni Batavorum, 1738): „Caput septimum.” (FP)

1738. június 18, 25 (Leiden): Georgius Huszti [Huszti György], *Dissertatio philologica, de linguae Hebraeae synonymis ex origine illustrandis. Quam, auspice numine benignissimo. Sub praesidio viri plurimum reverendi & celeberrimi D. Alberti Schultens, (...) praeceptoris sui aeternum venerandi. Publico subjicit examini, in Collegio Theologico*. Georgius Huszti, Transsilv. Hung. Auctor & Defendens. Ad dies 18 et 25 Junii, horis 9 & 10. (Lugduni Batavorum: Samuel Luchtmans, 1738).

Az értekezést lásd A. Schultens, J. J. Schultens & N. G. Schroeder, *Sylloge dissertationum philologico-exegeticarum*, I (Leidae – Leovardiae, 1772), 197–235. p. (FP)⁷¹

Ismeretes, héber nyelvészeti kérdésekről, néhány más hasonló disszertáció is a külföldön tanuló magyar diákoktól; ezek közül álljon itt felsorolva a következő néhány.⁷²

1654 (Wittenberg): Hrabsky János, *Dissertatio de utilitate et necessitate Arabismi ad notitiam solidam Ebraeae caeterumque linguarum orientalium comparandam. Sub praesidio D. Tiefftrunck* (Wittenbergae, 1654)⁷³

1655 (Leiden): [id.] Köleséri Sámuel, *Disputatio theologica textualis ostendens utilitatem Linguae Sanctae in interpretatione Scripturae pros didaskalian kai pros elenchon* (Lugduni Batavorum, 1655)⁷⁴

1671 (Wittenberg): Georg Magnus [Magnus / Nagy György Frigyes (1645–?)], *Dissertatio philologica prima, de veris atque primigeniis Ebraearum literis* (Wittenbergae, 1671)⁷⁵

⁷¹ Postma mellékletben adja a címdal másolatát is.

⁷² Teljesebb jegyzéket közölt Varga Zsigmond, i. m., II, 527. p. skk.

⁷³ Varga Zsigmond, i. m., II, 486. sk. p.

⁷⁴ Köleséri Sámuel (1634–1683). Lásd Marmorstein, no. 40.

⁷⁵ Marmorstein, no. 79. – Ugyanitt egy korábbi egyetemi dolgozatának címe is: *Exercitationum philologicarum in Psalmos graduum, qui vocantur* (Wittenbergae, 1669); ez utóbbi munkát idézi Varga Zsigmond is, i. m., II, 531. p.

- 1675 k.: Greissing Bálint, *Compendium grammaticae Ebraeae*⁷⁶
- 1681 (Wittenberg): Johann Lischovini [Lischovini János], *Disputatio philologica de Ebraicae linguae antiquitate* (Wittenbergae, 1681)⁷⁷
- 1692 (Wittenberg): Haner György, *Dissertatio philologica de literarum Hebraicarum origine et authentia* (Wittenbergae, 1692)⁷⁸
- 1693 (Wittenberg): Haner György, *Dissertatio historico-philologica de punctorum Hebraeorum cum literis coevitate et theophneusia* (Wittenbergae, 1693)
- 1738 (Göttingen): Farkas György, *De perfectione linguae Ebraicae quoad syllabas* (Göttingae, 1738)⁷⁹

Haraszi György néhány éve megjelent, a legfontosabb magyarországi levéltárak és kéziratárak *judaica* anyagát számbavevő repertórium a felsorol néhány kéziratot héber nyelvtant is régi kéziratgyűjteményeink anyagában. Az első információt ezekről a kéziratokról én magam is innen szereztem.⁸⁰ Alting, Schultens és mások nyomtatott könyveinek kézírásos másolatairól van szó.⁸¹ Kézrel másolt nyelvtanok azonban még a könyvtári, nyomtatott anyagba besorolva is találhatóak; például, Szatmár-Némethi Mihály grammatikájával van egybekötve Alting *Fundamenta punctuationis*-ának kéziratot másolata Debrecenben, 1674-ből kelteve.

⁷⁶ Greissing Bálint (1653–1701). A kéziratot lásd Marmorstein, no. 16; Szinnyi, III, 1453.

⁷⁷ Lischovini Ferenc János (166?–172?). Lásd Marmorstein, no. 35; Varga Zsigmond, i. m., II, 559. p.

⁷⁸ Marmorstein, no. 17.

⁷⁹ Farkas György (17?–1776). Lásd Marmorstein, no. 13; Varga Zsigmond, i. m., II, 487. p. – Ugyancsak Marmorsteinnél egy másik munkájának címe is: *Disquisitio philologico-theologica de ritu inaugurationibus apud Ebraeos* (Göttingae, 1737).

⁸⁰ Haraszi György, *Magyar zsidó levéltári repertórium, I: Hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott levéltári segédletek alapján* (Hungaria Judaica, 2) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993). Az idézett kéziratok sorszáma nála: no. 3279, no. 3266, no. 3249, no. 3254 és no. 3222.

⁸¹ Másoltak nemcsak nyelvtanokat, hanem történeti stb. munkákat is; például, Schultens nyelvtanának népszerűségével vetekedett összehasonlító nyelvi őstörténeti könyve: *Origines Hebraeae sive Ebraeae linguae antiquissima natura & indoles ex Arabiae penetrabilibus revocata*, I–II (I: Franquerae: Henricus Halma, 1724; II: Lugduni Batavorum: Samuel Luchtmans, 1738). Ennek egy másolatát – Varjas János (1721–1786) debreceni kollégiumi tanár háromkötetes kéziratát – számon tartja Varga Zsigmond, i. m., II, 488. p.; egy további kéziratot másolatát: II, p. 559.

Haraszi összeállítása, a *Magyar zsidó levéltári repertórium* a nyomtatott példányról másolt kéziratok mellett számos eredeti héber nyelvtani kéziratot is megemlít. Ezek többsége református egyházi levéltárakban található (Budapest, Debrecen, Sárospatak). Az anyag nem nyomtatásra szánt kéziratok grammatikai munkákat jelent, hanem csupán jobbára külföldön vagy magyarországi teológiai akadémiákon tanuló teológus hallgatók készítette jegyzetektől áll, mely jegyzeteket az egykori peregrinus diákok később esetleg tanítás céljára is felhasználhattak. Általuk egyfajta betekintést nyerhetünk a külföldi héber stúdiumok tartalmába, és láthatjuk a magyar peregrinus diákok, illetve tanáraik nyelvtani igényességének mértékét.

Alább adom az ismert héber nyelvtani kéziratok listáját az általam átnézett kéziratári anyagban.

Budapest: Ráday Gyűjtemény

K 1496:

Szűts Károly, *Zsidó grammatika. Weckherlin, W. F. Hezel, Gesenius, Vater Zsidó grammatikái után kidolgozva* (1826), 126 oldal.

Szűts Károly (?-?)⁸²

K 1501:

Török János, *Succinta lingvae Hebraicae grammatica* (1811–1812), 15 oldal.

Török János (?-?) Szinnyeinél és Zoványinál nem szerepel.

K 1534:

Héber nyelvtan, szerző és cím nélkül (XIX. század első fele), 131 oldal.

⁸² Ami a címben említett nyelvtanokat illeti, Car. [Karl] Christian Ferdinand Weckherlin nyelvtanát (Stuttgart, 1797) lásd Steinschneider, 147. p., no. 2125. – Wilhelm Friedrich Hezel (1754–1829): lásd Steinschneider, p. 62, no. 872. – Johannes Severin Vater (1771–1826): lásd uo., 143. p., no. 2060.

R 367:

Tasnádi Székely Mihály, *Grammatica Hebraea ad ductum Jacobi Altingii* (1732 k.), 112 oldal. (Nem teljes; az utolsó rész a kéziratban: „Sectio VIII: De verbis imperfectis”)

Tasnádi Székely Mihályt Szinnyei és Zoványi nem említik.

R 372:

Jacob Alting, *Mosedot ha-nikkud shel leshon ha-kodesh – Fundamenta punctuationis Lingvae Sanctae* (1683), 136 oldal.

(A szerző neve a kéziratban nincs feltüntetve.)⁸³

R 509/33:

Sinai Miklós: D. Schroeder, *Observationes miscellaneae ad illustrationem grammaticae Hebraeae ad Arabicae (...) – Resolutio grammatica tabularum Lokmani*⁸⁴ (1757), 10 oldal.

Sinai Miklós (1730–1808) Bécsben, Oxfordban és Groningenben tanult (1755–1757), hazatérte után a klasszika filológia és a történelem tanára Debrecenben, a Kollégiumban, majd püspök ugyanott. Bár később nem egy munkát adott ki a kezéből, héber nyelvtan nem volt közöttük.

R 2471:

Szegedi Károly, *Héber nyelvtan* (1854), 33 oldal.

Szegedi Károly (?–?) valószínűleg Debrecenben tanult. Nyomtatásban megjelent munkája: *A békési református templom története* (Békés, 1903).

R 2681:

Bányai Lajos, *Zsidó grammatika* (1830), 51 oldal.

Bányai Lajos (?–?) esetleg Somosi Jánosnál tanulta a héber nyelvtant.

Kocsi Sebestyén István, [*Handbuch der hebräischen Sprache für Theologen* (ung.) (Debrecen, 1835 k.)]⁸⁵

⁸³ Varga Zsigmond, i. m., II, 486. p. említi Alting könyvének egy anonim kéziratot másolatát Debrecenben, 1674-ből; nyilván nem erről van szó, hanem arról a kéziratról, amelyik Szatmár-Némethi Mihály nyelvtanával (1667) egybekötve maradt fenn.

⁸⁴ Legendás, Aiszóposzhoz hasonló arab bölcs az őskorban, említi a Korán (31. szúra).

⁸⁵ Kocsi Sebestyén István (1761–1841), a debreceni kollégiumban a héber nyelv professzora. Kézírtáról lásd Marmorstein, no. 32.

Sárospatak: A Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagykönyvtárának
Kézirattára

Kt 328:

Nitsch Károly Dániel: Georgius Johannes Stresko Poseniensis, *Grammatica Hebraica*, 43 oldal. – Jeremias Nicolaus Eyring, professor Göttingensis, *Grammatica Hebraica fundamentalis* (1789), 126 oldal.

Nitsch Károly Dániel (1763–1808) a pozsonyi evangélikus lyceumban tanult, majd Sárospatakon mint a Kollégium tanára működött.

Kt 524:

Somosi János: *Héber nyelvtan Pott göttingai oktató után. Foglalatja a Sidó grammaticának* (1814), 113 oldal.

Somosi János (1783–1855) sárospataki diák volt, majd professzor ugyanott, a Kollégiumban.⁸⁶ Héber nyelvtan nyomtatásban is megjelent tőle, ehhez részletesebben lásd a Bibliográfiában.

Kt 777:

Albert Schultens, *Grammatica Hebraica* (é. n., XVIII. század), 16 oldal. (Az első két oldal. hiányzik.)

A kézirat címe nem a készítőjétől származik, és nem is Schultens könyvének eredeti címe, hanem a levéltári besorolást végző tisztviselő adta.

Kt 1777:

Horváth Lajos, *A Sidó grammatikának főbb vonásai* (1831), 41 oldal.

Horváth Lajos a kéziratban található, 1921-ből származó bejegyzés szerint Horváth István szerencsi református lelkész nagyatyja volt, Sárospatakon tanult, teológiát is végzett.

⁸⁶ Első, exegetikai tárgyú munkája – székfoglaló előadása – is tanúskodik nyelvi érdeklődéséről: *De cognitionis linguarum sacrarum in explicatione scripturarum sacrarum utilitate et necessitate* (1818).

Vallások és felekezetek héber nyelvtanai

Ahogy fentebb már szó volt róla, a Biblia eredeti szövege és a héber nyelv iránti érdeklődés kezdetben leginkább a református teológusokra volt jellemző, ők teremtették meg az úgynevezett keresztény – értsd: nem a zsidó hagyományban gyökerező, többé-kevésbé a latin grammatikai tradícióhoz igazodó, a modern tudományos nyelvészetet előkészítő – hebraisztikát.

Magyarországon – a r. katolikus szerzők által írt nyelvtanok megjelenési idejéből következtethetően – a r. katolikus teológiai stúdiumok részévé komolyabb formában csak a XVIII. század utolsó harmadában lett a héber nyelv, némi késéssel válaszolva e téren a protestáns kihívásra. Az első r. katolikus szerzőtől származó héber nyelvtan – a Fessler Ignác Aurélét leszámítva – Kaszaniczki Ádám írta,⁸⁷ őt követően rövid időn belül négy nyelvtan látott napvilágot r. katolikus szerzőtől.⁸⁸

A nyelvtanok felől nézve r. katolikus szempontból ez az időszak kiemelkedően termékeny volt; ezután már napjainkig is mindössze három grammatika jelent meg ebből a körből: a kiváló Aistleitner Józsefé (1932); 1988-ban egy szerény terjedelmű, gyakorlati célú füzet, Tarjányi Béla és Szabó Mária munkája; s végül, Szabó Máriának 1992-ben közzétett, immár komoly terjedelmű és tartalmú önálló héber nyelvtana.

Református teológiai célokra a XIX. században mindössze két új grammatika készült, de mindkettőnek jelentősége volt: Somosy János *'Sidó grammatica*-ja (1832), Gesenius korszakos jelentőségű nyelvtana nyomán, és Ballagi Mór⁸⁹ héber nyelvtana (1856).⁹⁰

⁸⁷ *Diqduq leshon ha-kodesh, seu Grammatica linguae Sanctae institutio* (Bécs, 1791).

⁸⁸ Engstler (1795^[3]); Schreier Norbert (1804); Czuppon György (1804); Alber János (1807).

⁸⁹ Ballagi Mór, korábban mint szerző is: Bloch Móric, a zsidó hitről tért át az evangélikus, majd a református vallásra.

⁹⁰ A héber nyelvről a református iskolákban más tárgyak keretében is tanítottak. Például, Varga István (1776–1831) debreceni református teológiai akadémiai professzor könyve, *Az izráeliták' régi rendtartásai és szokásai. ('Sidó antiquitas, vagy archaeologia.) Az exegetica theologia harmadik része* (Debrecen: Tóth Ferenc, 1818), 127. p. skk., hosszan értekezik „a régi 'sidók nyelvéről” és a héber irodalomról, a Biblia mellett némely rabbinikus hivatkozásokkal is.

Evangélikus szerzőktől az első nyelvtan 1828-ban jelent meg (Zsigmondy Sámuel), és a XIX. század közepétől kezdődően is csak egy-egy grammatika jelent meg evangélikus teológusoknak szánva.⁹¹ A XIX. század második felét ellenben a zsidó héber nyelvtanok hosszú sorozata jellemzi.

A XX. században evangélikus szerzőtől nyomtatásban megjelent nyelvtan Módis László rövid héber nyelvtana (1933), valamint Pálffy Miklós egy időben szélesebb körben is használt munkája (1963), melynek rokonsága Pákozdy László Márton kéziratban maradt nyelvtanával könnyen felismerhető.

Ami a XX. századi református nyelvtanokat illeti, Pap László (1939), Kállay Kálmán (1949), Tóth Kálmán (1983) és Molnár János kolozsvári teológiai akadémiai tanár (1991) nyelvtanai mint teológiai jegyzet, sokszorosítva jelentek meg. A korábbi református nyelvtanokat más összefüggésben tárgyalom.

Zsidó oktatási célokra⁹² az első nyelvtanok az 1850-es években jelentek meg, ettől kezdve a XX. század közepéig nagyobb szünet nélkül, évtizedről évtizedre megjelent valamilyen nyelvtani kiadvány – számuk az említett időszakban meghaladja a harmincat, ideértve a függelékként, szótárhoz, nyelvkönyvhöz vagy vallástankönyvhöz írt rövid nyelvtanokat is. Vannak köztük ábécéskönyvek, elemi ismereteket tartalmazó, mindössze néhány oldalnyi terjedelmű vázlatos nyelvtanok, a bibliai hébert mint beszélhető nyelvet is tanító, gyakorlatokkal és olvasókönyvvel kombinált könyvek,⁹³ mai héber nyelvkönyvek,⁹⁴ feltűnő azonban a tudományos jellegű, komolyabb, rendszeres grammatikai összefoglalások vagy nyelvészeti részlet-kutatások hiánya. Ennek okát abban látjuk, hogy a zsidó hagyományban a filológiai értelmezés kevésbé vagy egyáltalán nem volt lényeges – miként a keresztény egyházaknál is a teológiai indíttatású héber tanulás célja a Biblia eredeti szövegének olvasása.

A klasszikus héber nyelvtan tudományos kutatásának példájaként a zsidó tudományban egyébként elég, ha ismételten Bacher Vilmos munkásságára hivatkozom.

⁹¹ Pukánszky Béla (1895); Hornyánszky Aladár (1908); Jausz Vilmos (1913–1914); Pálffy Miklós (1962).

⁹² A héber nyelvtanítás szerepéhez a zsidó iskolák tantervében most lásd Felkai László forrásgyűjteményét: *Tantervi változatok a magyarországi zsidó iskolákban (1780–1990)* (Budapest: Országos Közoktatási Intézet, 1995).

⁹³ Ráth Mózes (1920); Rác Zoltán (1936).

⁹⁴ Shlomo Kodosh (1946).

VIII.

A nyelvtanok nyelve

A XIX. század első harmadáig Magyarországon kivétel nélkül a latin volt a nyelvtanok nyelve. Az első magyar nyelvű héber nyelvtant Somosy János írta (1832), ettől kezdve a keresztény héber nyelvtanok már mind magyar nyelvűek.⁹⁵

A héber nyelvtanok nyelvében mindenképpen a zsidó grammatikák mutatják a legnagyobb változatosságot. Az első magyarországi zsidó héber nyelvtanok német nyelvűek voltak,⁹⁶ annak megfelelően, hogy a Magyarországon élő városi zsidók jelentős része német nyelvterületről (Németország, Ausztria, Morvaország) érkezett. Ennél az általános oknál azonban jóval pontosabb képet nyújt a zsidó iskolák tanítási nyelvéről a hitközségi iskolák monográfiájának bevezetőjében Barna Jónás. A XIX. század elején a német nyelv használata a zsidó felvilágosodás hatásának tudható be:

„Nem kell mondanunk, hogy az újabb irányt követő zsidó iskola nyelvében egészen német volt. A politikai hatóságok a század első két évtizedében, de még később is oly keveset törődtek a zsidóság művelődési menetével, a magyar nemzeti eszmének és a hazai nyelvnek minél számosabb híveket hódítani oly távol állott e század elején politikai közéletünk tényezőitől, hogy a nemzetiségek és felekezetek iskoláztatásának nemzeti irányba való terelését szigorúbb rendszabályokkal nem segítették elő (...) dacára, hogy már az 1790/91 országgyűlés a magyar nyelv tanítását valamennyi iskolában kötelezővé tette.”⁹⁷

Az 1848/49. évi szabadságharcot megelőző néhány esztendő történései a zsidó közösséget a nemzeti irány felé fordították, azonban az 1849. évi események után az osztrák kormány nyílt germanizálást folytatott, és ebben éppen a zsidó tanítókat vélte erős támaszának.⁹⁸

⁹⁵ Ballagi (1856); Pukánszky (1895).

⁹⁶ Deutsch Henrik (1859); Meisel Farkas Alajos (1860); Ziltz Mór (1861).

⁹⁷ Barna Jónás – Csukási Fülöp, *A magyar-zsidó felekezet elemi és polgári iskoláinak monográfiája*, I–II (Budapest: Corvina Nyomda, 1896), XXVI. p. (Bevezetés).

⁹⁸ A fenti monográfia bevezetője mellett lásd még Mandl Bernát, *A magyarországi zsidó iskolák a XIX. században* (Budapest: IMIT, 1909), 198.

Az 1860-as évek derekától a megváltozott politikai helyzetben némely tantárgyat ismét magyar nyelven tanítottak, de a német tanítási nyelv helyét néhány év múlva – ami a héber nyelv tanítását illeti – hamarosan teljesen elfoglalta a magyar.⁹⁹ Handler Márk egyidejűleg német és magyar nyelven is kiadta a nyelvtanát (1876), a magyart kimondottan azzal a céllal is, hogy gyakorlatai révén a héber nyelvtant tanulók a magyarban – mint ahogyan a könyv bevezetőjében mondja: „szeretett hazánk szép nyelvében” – is járatosabbak legyenek. Ennek a törekvésnek a jegyében készültek az első szótárak¹⁰⁰ és praeparatiók¹⁰¹ is a Biblia héber szövegéhez.

Később, az 1920-as évek elején Widder Salamon elsőként próbálkozott az *ivrit be-ivrit* – hébert héberül – módszerének bevezetésével. Őt követően többen is írtak hasonló módszerű nyelvtant, illetve nyelvkönyvet.¹⁰²

Ugyanez a mai izraeli gyakorlat is – ott a módszert nagyjából az 1950-es évek óta alkalmazzák, erre épül az új bevándorlók számára fenntartott nyelvtanfolyamok (*ulpan*) hálózata. Nálunk Arie Lifschitz és Sara Yakubovski Izraelből átvett és magyarrá fordított nyelvkönyve is ezt a gyakorlatot tükrözi (1990, 1991).

⁹⁹ Bak Izrael nyelvtana M. E. Stern után (1865); Goldberger József (1869).

¹⁰⁰ A korszak mértékadó szótára: *Héber–magyar teljes szótár*. Írta Pollák Kaim fővárosi tanfő (Budapest, 1881 – Nyomatott Löwy és Alkalaynál Pozsonyban). Pollák Kaim (1834–1905) szótárát a Budapesti Református Theológiai Akadémia 1981-ben kissé rövidített (az előszót mellőző) reprint kiadásban jelentette meg, Pákozdy László Márton professzor és Tillinger Péter nyomdász rövid tájékoztató előszavával. A szótárát, tapasztalatok szerint, a diákság, minden szinten, minden életkorban és minden felekezetben, sűrűn forgatja. Nyelvtani részt nem tartalmazott.

¹⁰¹ Stricker Simon, *Héber–magyar szótár Mózes öt könyvéhez gyakorlati nyelvtani magyarázatokkal a tanuló ifjúság számára* (Paks: Nyomatott Rosenbaum Miksa M.-nál, 1898). – A „gyakorlati nyelvtani magyarázat” itt mindössze a szóalakok alkalmi nyelvtani azonosítását jelenti, egészen a zsidó iskolák és vallási Biblia-oktatás módszerei szerint.

¹⁰² Rác Zoltán (1936); Groszman Gyula (1938) Weisz Pál és Grosz Ernő (1941); Shlomo Kodesh (1946).

IX.

Bibliai és / vagy beszélt héber nyelv

Itt nem térek ki a héber mint holt, beszélt vagy élő nyelv problematikájára, és nem foglalkozom a bibliai vagy rabbinikus héber és az Izraelben beszélt nyelv¹⁰³ kapcsolatával sem. Bár ezek mind fontos kérdések, most csupán arra szorítkozom, hogy általánosságban utaljak a Bibliográfiában található nyelvtanok ilyen vonatkozásaira.

Tárgyunkhoz tartozik ellenben az a kérdés, hogy a beszélt héber nyelv mikor és hogyan jelent meg a nyelvtanokban; más szóval: hogyan viszonyul – nagy vonalakban – a nyelvtanok héber nyelve a bibliai héberhez.

A hébernek mint a köznapi érintkezésben is használható idiómának a gondolata – és részben gyakorlata – az újkorban is megelőzte a nyelvújítás korát. Czuppon György *Promptuarium literaturae Hebraicae theoretico-practicum* (...) című, magyarországi viszonylatban egyedülálló kézikönyve (1804) többek közt bemutatja a héber levélírás módját, Czupponnak egy zsidó borkereskedőhöz írt levelével,¹⁰⁴ illetve egy magyarországi kereszténynek egy prágai zsidóval való ismerkedő beszélgetését, ékes bibliai nyelven.

Az általam vizsgált nyelvtanok körén belül maradva, a nyelv profán használatára a nyelvújítást megelőzően más példákat is felhozhatunk, ha csak szerényebbeket is: a grammatikák héber címe, címdala, a héberül írt előszók, ajánlások és üdvözlőversek ma már mind nyelvtörténeti dokumentumok mind a klasszikus héber nyelv élő, hétköznapi használatának emlékei.

A Bibliográfiában szereplő első modern héber nyelvtannak csupán annyi magyar vonatkozása van, hogy a bécsi kiadóvállalatnak, amely megjelentette, egy időben volt pesti fiiláléja is. A *Die Kunst der Polyglottie* című sorozat, az A. Hartleben Verlag kiadványa, jellegzetesen közép-európai vállalkozás volt. Nyelvkönyvei, az obligát nagy nyelveken túl, átfogták a német–osztrák térség szinte minden népének, nemzetiségének nyelvét, de tekintettel voltak a turisztikai,

¹⁰³ A mai héberre és tudományos kutatására vonatkozóan lásd Haiim B. Rosen, *Contemporary Hebrew* (Trends in Linguistics, 11) (Paris: Mouton, 1977) (mint érdekességet jegyzem meg, hogy a könyvet Magyarországon nyomtatták, nyilván bérmunkában).

¹⁰⁴ A kezdeményezést Johannes Buxtorf sr. tette volt, héber levélgyűjteményével: *Institutio epistolaris Hebraica* (1610).

gazdasági vagy gyarmati szempontból fontos világ főbb egzotikumaira, sőt, mindezen túl a klasszikus tradícióra és az újonnan feltáruló ókori Keletre is.

J. Rosenberg *Hebräische Conversations-Grammatik*-ja éppen abban felel meg a címében foglaltaknak, hogy különböző tárgyú¹⁰⁵ köznapi beszélgetések gyakorló szövegét közli: igazi nyelvkönyv, társalgási nyelvtan. Ma sokkal jelentősebb újításának tekintjük azonban, hogy a héber nyelvvel kapcsolatos felfogások közti párbeszédet szolgálja. Ezt segíti elő a nyelvtan nagyobbik részét elfoglaló, tudós rendszerességű áttekintés a héber nyelv és írás változásairól.

A szerző a héber nyelvet használó szerzők három irányzatát ismeri. Ezek az irányzatok, illetve nyelvi eszményük: (a) puristák: bibliai héber; (b) talmudisták: misnai héber; (c) nyelvújítók: a klasszikus, jobbra frott vagy irodalmi héber, hozzáigazítva a hétköznapi beszéd követelményeihez. Ezen irányzatok közül a szerző saját magát a nyelvújítókhoz sorolja. A cionista mozgalom első átitűző sikere az volt, hogy a modern héber (ivrit) a XIX–XX. század fordulóján bevett nyelvvé vált.

Az előszóban Rosenberg megemlíti, hogy 1893-ban Jeruzsálemben járt, és „örömmel tapasztalta, hogy az iskolás gyerekek folyékonyan és helyesen beszélnek héberül”. Egyébként az első világháború előtt számos zsidó látogató már ezzel a benyomással tért vissza Palesztinából.¹⁰⁶

Akkoriban némelyeknek túlzónak tűnhetett fel Abádi Imre, aki a *Kis héber társalgó* (1920) bevezetőjében egyenesen elengedhetetlennek tartja a héber ismeretét azok számára, „akik most Palesztinába törekednek, ahol ma a héber nyelv ismerete nélkül boldogulni lehetetlenség.” Abádi könyvecskéje összesen 15 különböző témakörből tartalmaz beszélgetéseket (bemutakozás, vásárlás, család, egészség stb.).

Abádi *Társalgó*-ja volt az első cionista szempontú héber (ivrit) nyelvkönyv Magyarországon, s a második világháború előtt csaknem az egyetlen. Kívülről csupán Ben-Chaviv *Ha-mitkadém* című (1936) és Szabó Ödön (később, már

¹⁰⁵ Látogatás, üdvözlés, étkezés, bevásárlás stb.

¹⁰⁶ Szép emléke ennek Szabolcsi Miksa útirajza szentföldi zárandoklatáról (1905). Egy rövid idézet: „(...) Hallottunk anyákat, kik héber nyelven kecsgették el gyermekeiket a játéktérről, ahol az édes apró emberkék héberül kergetőznek, héberül labdázna, héberül mondják el egymásnak, mit hozott a vásárról a papa, és ha úgy fordul, héberül verekednek is. Megfigyeltem egy anyát, ki csecsemőjét héberül altatta, azon a nyelven, amelyen máshol némely zsidó tudós is csak dadogni tud.” (*Egyenlőség*, 1905. május 14, 9. p.) Idézi Szabolcsi Lajos, *Két emberöltő. Az Egyenlőség évtizedei (1881–1931). Emlékezések, dokumentumok* (Hungaria Judaica, 5) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993), 99. p.

Izraelben: Élijáhu Jesurun) *L'son ha-kódes* című könyve (1939) sorolható ebbe a csoportba.

A beszélt modern héber nyelvet (*ivrit*) is figyelembe vevő, azt felhasználó, illetve tanító, Magyarországon megjelent vagy magyar szerző által írt nyelvtanokat, nyelvkönyveket nagyjából két csoportba oszthatjuk: az egyik a bibliai hébert és a hagyományt tanítja beszélt nyelven – néha, alkalmilag, megelevenítve hétköznapi szituációkat is –, a másik kizárólag az izraeli életre koncentrálna, vallási célok nélkül. Az előbbi típus ma főként ott fordul elő, ahol nincs kivándorlási kényszer (például az Egyesült Államok), az utóbbi főként Izraelre jellemző, azzal a módosulással, hogy magasabb szinteken megkezdik a bibliai és a rabbinikus szövegek olvastatását is.¹⁰⁷ Egyébként ez a gyakorlat a jeruzsálemi egyetem nyelvtanfolyamain is.

Az 1930-as években, s majd ismét a második világháború után, több héber szótár jelent meg a magyar anyanyelvű zsidóság számára, rendszerint a cionista mozgalom valamelyik intézményének kiadásában, vagy legalábbis közvetlen vagy közvetett cionista céllal: hogy segítse a Palesztinába, majd Izraelbe készülők, végleg Izraelben megtelepülő magyarországi zsidókat az eleven, beszélt héber megtanulásában, sőt, hogy serkentse a kivándorlást, az *alijá*-t. Ebben a mozgalomban a szótár, úgy látszik, fontosabb volt, mint a nyelvtan. A modern héber nyelvtanok legtöbbször mint magyar–héber vagy héber–magyar szótár függeléke jelent meg, s gyakran alig volt több, mint rövid, elemi tájékoztatás és igeragozási táblázat. Ezeket a nyelvtanokat valóban a szótárak kiegészítő részének kell tekintenünk.

Alább adjuk, egyszerű felsorolásban, azokat a szótárakat, amelyekben legalább a minimális nyelvtani tájékoztató található.

Mannheim Mór – Grosz Ernő, *Héber–magyar szótár*. (Debrecen: Aczél Antikvárium, 5694 / 1934), pp. 584. – Hozzákötvé: Grosz Ernő – Mannheim Mór, *Rövid héber nyelvtan. Ragozási táblákkal és szótárhasználati utasításokkal* (Debrecen: Herskovics és Deutsch, 1935), 44. pp.

Mannheim Mór, *Magyar–héber zsebszótár*. (Debrecen, 1936)

Eliezer Grosz,¹⁰⁸ *Héber–magyar szótár*. A szótár alapanyagát összeállította Eliahu Jesurun (Tel-Aviv, k. n. [A szerző kiadása],¹⁰⁹ 1956), 528 + [2].

¹⁰⁷ Lásd Aharon Rosen nyelvtanát (1955 k.).

¹⁰⁸ Eliezer Grosz (?–? [1957 k.]).

¹⁰⁹ Az impresszum szerint: Szedte Tel-Aviv, „Ha-poél ha-mizrahi”; nyomta Tel-Aviv, „Defusz Széfer”.

pp. („Közhasználatú rövidítések”) + 20 (héber számjegyekkel) („Igeragozási táblázat”). A címoldal hátlapján: „Szaktanácsokkal szolgált: Avigdor Hameiri.” – Újabb [2.] kiadás¹¹⁰ (Tel-Aviv: k. n. [A Hét Tükre], 1958)

Grosz Eliezer (szerk.), *Magyar–héber szótár*. Munkatársak: Jesurun Élijáhu (Szabó), Kármel Oszkár (Krasznayánszki),¹¹¹ Sároni Simon, I–IV (Tel-Aviv, k. n. [A szerző kiadása], 1972 k. – 1982), 2123 + IV + 20 pp. (héber számjegyekkel) + 20 (héber számjegyekkel). – I (é. n.): A–H; II (1972): I–Ly; III (1977): M–P; IV (1982): R–Zs. – Az I. és a IV. kötet végén 20–20 külön (héber betűkkel számozott) oldalon: Igeragozási táblázat (ugyanazok a ragozási paradigmák, mint a szerző *Héber–magyar szótár*-ában). – Újabb lenyomata: Tel-Aviv, k. n. [A Hét Tükre], 1993

Isbéthy (Mannheim) Moshe, *Modern magyar–héber szótár* (Haifa: Gondos Sándor, 1972; Tel-Aviv: Sinai Publishing, 1983^[2]), VIII + 478 + 42 pp. – Hozzákötvé: Grosz Ernő – Mannheim Mór, *Rövid héber nyelvtan. Ragozási táblákkal és szótárhasználati utasításokkal*, 42 pp.

Ben Chaviv, *Héber–Magyar (sic!) zsebszótár*. Szerkesztette –, fordította Widder Salamon (Tel-Aviv: Sinai Publishing, é. n. [1990 k.]), [VII] + 406 pp. (371–383 pp.: Rövidítések; 384–405. pp.: Rövid szólások; 406. p.: A héber betűk)

Eliezer Even, *Ha-millon se-li. Tanulj héberül* (Budapest: k. n. [Sokhnut / Jewish Agency Irodája], é. n. [1989 k.] (lapszámozás nélkül [45 pp.]

Georg Fohrer és munkaközössége (Hans Werner Hoffmann / Friedrich Huber / Jochen Vollmer / Gunther Wanke), *Héber–arám–magyar bibliai szótár*. Német eredetiből fordította: Liptay György; szedte és szerkesztette: Üрге Alajos (Bécs: OMC Kiadó, 1993), 378. pp. – Külön nyelvtani részt nem tartalmaz, de mint az eredeti, tömör formában jelzi a szavak nyelvtani alakját.

¹¹⁰ A szerző neve itt: Eliezer Grosz. – Ezt a kiadást sejthetőleg azóta többször is megjelentették utánnymásban, külön impresszum nélkül.

¹¹¹ Oscar Krasznayansky / Oscar Carmel / Kármel Oszkár (stb.) a második világháború előtt és alatt Szlovákiában (Zsolna, Pozsony); szerepe volt az ún. Auschwitz-jelentés elkészítésében és külföldre juttatásában. A háború után Izraelben élt.

A héber nyelv a pesti egyetemen

A nagyszombati / budapesti (Pázmány Péter / Eötvös Loránd) Tudományegyetemen megalapítása (1635) óta volt héber katedra. Pázmány a jezsuita egyetemek szervezetének megfelelően az alapítólevélben meghagyta, hogy a Hittudományi Kar hat katedrája közül az egyik a héber legyen.¹¹²

A hébert egy évig kellett hallgatni: a II. vagy III. évfolyamon. Tanításának módja a következő volt: az év elején a héber nyelv tanára előadta a nyelvtani alapfogalmakat, a többi könnyebb szövegek olvasása közben magyarázta el. A jezsuita egyetemek szabályzatának (1599) előírása volt az is, hogy a tanár ilyenkor ne szövegelemzést adjon, hanem nyelvtani magyarázatokat, Robertus Bellarminus¹¹³ nyelvtana alapján.

A nagyszombati egyetem jezsuita korszakának végéig (1773) a szentírástudomány volt a leggyengébben képviselve a Karon. A héber nyelv tanítása többnyire növendékpap – harmad- és negyedéves hallgatók – átmeneti foglalkozása volt.¹¹⁴ Nyomatott emléke a tanításának ebből a korból nem is maradt.

A Hittudományi Kar szüneteltetése (1790–1804) idején készült el az első egyetemi héber nyelvtan, Kaszaniczki Ádámé (1791), amelyet azután, Engstler nyelvtana (1795^[3]) mellett,¹¹⁵ hosszú időn át használtak. Alber újabb nyelvtanát (1807) csak 1822-ben fogadták el tankönyvül a Kaszaniczkié mellett. Ekkor azonban a könyvből egy hazai kiadás is készült, az Egyetemi Nyomdában.

¹¹² A nagyszombati egyetem héber oktatásának történetéről lásd Karel Beránek, „Das Hebräisch an den Universitäten Trnava und Kosice”, in: Stanislav Segert, Ed., *Studia semitica philologica necnon philosophica Ioanni Bakoš dicata* (Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Ved, 1965), 29–32. pp. (az itt működő hebraista professzorok – sűrű váltakozásukból ítélve, inkább csak tanárok – felsorolásával).

¹¹³ Robertus Bellarminus (1542–1621) jezsuita bíboros, nyelvtana: *Institutiones linguae Hebraicae* (Roma, 1578).

¹¹⁴ Hermann Egved – Artner Edgár, *A Hittudományi Kar története 1635–1935* (1938), 262–272. pp. Az egyes tanszékek tanárait felsoroló táblázatból kitűnik, hogy a kezdetektől a XVIII. század közepéig csaknem kizárólag felsőbb éves hallgatók tanították a héber nyelvet.

¹¹⁵ Ehhez lásd a Bibliográfiát.

Igazodva a bécsi Hittudományi Karhoz, 1814 óta a héberen kívül más keleti nyelveket is tanítottak az egyetemen. Az arámi, szír és arab nyelv első tanára Dertsik Nepomuk János (1785–1842) volt.¹¹⁶ Az egyéb keleti nyelvek 1853-ig az Ószövetség és a héber nyelv tanszékéhez tartoztak. 1913 óta a héber nyelv nem az Ószövetség-tanszékhez, hanem a keleti nyelvek tanszékéhez tartozott.

A r. katolikus héber nyelvtanírók közül a Hittudományi Kar dékánja volt: Kaszaniczki Ádám (1778/79; 1784/85; 1786/87), Alber János (1808/09) és Aistleitner József (1928/29; 1933/34). Dertsik János – akinek jelentős szerepe volt a keleti nyelvek tanszékének létrehozásában, s akinek arámi és szír nyelvtanát nem vettem fel a Bibliográfiába¹¹⁷ – a Hittudományi Kar dékánja (1817/18), igazgatója (1835/36) és az Egyetem rektora (1835/36) is volt.

A második világháború után a Hittudományi Kart leválasztották az egyetemről,¹¹⁸ és azóta, egészen 1989-ig, az egyetem Bölcsészettudományi Karán nem volt beható héber tanítás, bár mind a Ségi Filológiai és Arab Tanszéken, mind az Ókori Történeti Tanszéken, illetve az Assziriológiai Tanszéki Szakcsoportban folyt, hivatalosan 1957 óta, ha szűk körben is, a bibliai héber nyelv oktatása, szövegolvasással együtt.

Az 1989/90. tanévtől kezdődően a héber, a teológiától immár teljesen függetlenül, mint önálló szak, amely – hebraisztika¹¹⁹ elnevezéssel – felöleli magát a héber nyelvet és a hozzá kapcsolódó nyelvi és filológiai tudományterületeket, mindenekelőtt a judaisztikát, modern tudományos szakként tartozik az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának szakjai közé. A hebraisztika szak oktatását 1989 óta az Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszék, illetve az 1987-ben megalakult, s e tanszék mellett működő MTA Judaisztikai Kutatócsoport látja el.

¹¹⁶ Írt arab nyelvtant (1816/17), s kiadott egy arámi–szír összehasonlító nyelvtani tanulmányt: *Parallela linguae Aramaicae, seu Chaldaicae et Syriacae institutio, in compendio exhibita* (Pestini, 1835).

¹¹⁷ Dertsik János, *Parallela linguae Aramaicae, seu Chaldaicae et Syriacae institutio* (Pestini [= Pest], 1835). – Arab nyelvtant is írt: *Institutiones linguae Arabicae* (Vindobonae [= Győr], 1817).

¹¹⁸ Megjegyzem, hogy az egyetemből kivált Hittudományi Kar jogutódja, a Hittudományi Akadémia 1993-ban önálló egyetemmé alakult, s itt, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen is tanítanak hébert, mind a Theológiai, mind újabban a Bölcsészettudományi Karon.

¹¹⁹ Angolul: *Jewish studies*.

Szerzők és nyelvtanok, a Bibliográfia rendjén haladva

A Magyarországon kiadott első héber nyelvten német szerző munkája, s egy Németországban már korábban megjelent munka alkalmi változata.

A nyelvten szerzője, **Johann Heinrich Alsted** (Alstedius / Alstedt) (1588–1638) a németországi Herbornban tanult, s 1629-ben, Bethlen Gábor meghívására jött tanítani Gyulafehérvárra, a Főiskolára.¹²⁰ Itt megjelent nyelvtena, a *Grammatica Hebraea* frankfurti kiadása (1625) nyomán kinyomtatott *Rudimenta lingvae Hebraicae et Chaldaicae* (1635), iskolai célokra, teológus hallgatók számára készült. A héber nyelv fontosságát – a diákok szempontjából nézve – könyvének előszava („Ad lectorem”) azzal támasztja alá, hogy Isten ezen a nyelven beszélt Ádámhoz, Ábrahámhoz és a prófétákhoz, és Krisztus is ezen a nyelven beszélt apostolaival.

Alsted a héber nyelvet hagyományos módon, a latin és a görög grammatikák felépítése szerint tárgyalja, azért, hogy akik ezeket a nyelveket már ismerik, ezáltal könnyebben elsajátíthassák a héber nyelvtenet. Ennek megfelelően a betűk, a magánhangzójelek és a szótaggal kapcsolatos szabályok után, a latin névszóragozás mintájára mutatja be a héber főneveket, három *declinatio*-t különböztetve meg: az elsőbe a hímnemű főneveket sorolja (*dabar*), a másodikba a nőneműeket (*sedaqah*), a harmadikba a dualisokat (*kenapayim*). Az ige ragozásának csoportjait szótagszám és az igék múlt idejű, egyes szám 3. személy, hímnemű alakjának magánhangzói szerint határozza meg. Az ige törzseket a *páqad* (PQD) példáján mutatja be. Arámi nyelvtenének felépítése azonos a héberrel, az arámit a héberhez viszonyítva írja le. Dániel és Ezra könyveire, valamint az arámi nyelvű Biblia-fordításra (Targum Onqelos és Targum Jonatán) utalva indokolja az arámi nyelv ismeretének fontosságát. A héber rész végén rövid szótár és egy függelék található, ez utóbbiban a héber

¹²⁰ Korábbi munkája Gyulafehérvárott: *Notationes ad Pentateuchum et ad septem ita nominatas epistolas catholicas* (Albae-Juliae, 1630). – Bethlen Gábort halálakor Alsted rövid héber nyelvű költeményben búcsúztatta, (*Onomatologia Hebraica*); ehhez lásd, a szöveg magyar fordításával, Moshe Carmilly-Weinberger, *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)* (1995), 73–74. pp., 147. jegyz.

betűk nevének jelentése, az istennév különböző formái és a leggyakoribb tulajdonnevek jegyzéke. A nyelvtan terjedelme: 104 oldal.

Kismarjai (Kismarinus) **Veszelin Pálról** (1585 k. – 1645), az időrendben a második magyarországi héber grammatika – magyarországi születésű – szerzőjéről csupán annyi személyes adat ismeretes, hogy 1612 és 1629 között a keleti nyelvek tanára volt a debreceni kollégiumban. *Brevis institutio*-ját a hollandiai Franekerben adták ki (1643), ebből talán arra következtethetünk, hogy korábban esetleg itt is tanult. Könyvéhez az előszót a híres Johannes Cocceius (Koch / Cock) (1603–1669), 1636 és 1650 között a franekeri egyetem héber professzora, később a leideni egyetem teológiai tanszékének vezetője írta.¹²¹ Cocceius külön teológiai irányzatot alapított azzal, hogy hangsúlyozta az Ó- és Újszövetség összetartozását. Biblia-kommentárokat írt, foglalkozott a rabbinikus *responsum*-irodalommal.¹²² Fő munkája egy héber–arámi szótár volt: *Lexicon et commentarius sermonis Hebraicis et Chaldaicis Veteris Testamenti* (Amsterdam, 1669).¹²³ Nyilván tanítványait is bevezette a rabbinikus irodalom elemeibe.

A Kismarjai által írt nyelvtan terjedelmével (119 oldal), de szerkesztettségével is, felülmúlja Alsted munkáját. Három részből („*liber*”) áll. Az I. a hangtant részletezi. Érdekessége, hogy hetedik fejezete („*De diptongo*”) szerint a magánhangzó nélküli *vav*-ot és *yod*-ot, ha előtte a mássalhangzók jellegétől eltérő magánhangzó áll – azaz nem „u” vagy „i” –, kiejtjük, mégpedig magánhangzóként. A II. „*liber*” a szótant tárgyalja. Az igéket a zsidó grammatikusok tradíciójának megfelelően mutatja be: *verba perfecta*, teljes igék, *shelemim* – *verba defectiva*, gyenge / hiányos igék, *haserim* – *verba quiescentia*, nyugvó igék, *nahim*. Az utolsó „*liber*” két fejezetben a szintaxist írja le.

Komáromi Csipkés György (1628–1678) alsó iskoláit Komáromban, Sárospatakon és Debrecenben végezte. 1650-ben került Utrechtbe, ahol a keleti nyelveket tanulta.¹²⁴ Ugyanitt lett a teológia doktora (1653), majd már mint a

¹²¹ Cocceius franekeri tanári működésének hebraisztikai és magyar vonatkozásban egyaránt értékes emléke héber–latin zsolotároskönyve, amelynek előszavában külön is megemlíti, hogy a kiadvány különösképpen magyar diákjainak igényei szerint készült. *Psalmi Davidis Hebraeus textus ex optimorum codicum fide editus est, cum versione Johannis Cocceji (...)* (Franekerae: Typis et impensis Idzardi Alberti & Johannes Arcerii, 1646). Lásd Leo Fuks, i. m., 145. p. és n. 28.

¹²² *Consideratio Judaicarum questionum et responsionum* (1629).

¹²³ Steinschneider, *Bibliographisches Handbuch* (1859), no. 419.

¹²⁴ Kiadott egy munkát, *Oratio Hebraea continens eulogium linguae Hebraeae* (Utrecht, 1654), amelyben felhasználta Rasi Biblia-kommentárját is.

keleti nyelvek tanára ismét visszatért Debrecenbe. A kollégium tanáraként igen élénk egyházi irodalmi tevékenységet folytatott. A Bibliát is lefordította magyarra.¹²⁵ Komáromi Csipkés a héber nyelvtanát követően magyar nyelvtant is írt.¹²⁶

Héber nyelvtana, a *Schola Hebraica*, 1654-ben jelent meg, még Utrechtben. A könyv elején, mindjárt az „*Epistola dedicatoria*” után rövid index található. A grammatika a szintaxissal nem foglalkozik. A nyelvtan terjedelme: 128 oldal. A könyvhöz függelék gyanánt csatlakozik Komáromi Csipkés debreceni székfoglaló előadása; ennek terjedelme: 40 oldal. (129–170. pp.).¹²⁷

Parschitius (Parschetzius) **Dániel**ről mindössze annyit tudunk, hogy a XVII. század második felében élt, lutheránus (evangélikus) volt, és iskolaigazgatóként működött a Felvidék több városában is (Zólyom, Modor, Körmöcbánya). 1672-ben száműzték Magyarországról, 1679-ig Sorauban (Württemberg) tartózkodott. Hazatérése után élete végéig Körmöcbányán volt iskolaigazgató. *Octo tabulae grammaticae Linguae Sanctae* című munkáját az említett magyarországi könyvtárakban nem sikerült megtalálnom.¹²⁸ A kiadás helyéből és évszámából (Rostock, 1662) ítélve, továbbá tekintettel arra, hogy Parschitius, mint könyve címdalának szövegéből kitetszik, ismerhette Wilhelm Schickard (1592–1635) *Derekh leshon ha-qodesh. Methodus Linguae Sanctae* (1624), valamint *Horologium Hebraeum* (1623)¹²⁹ című könyveit, amolyan „tanuljunk könnyen, gyorsan héberül” típusú nyelvkönyveket, valószínűnek látszik, hogy már végleges távozása előtt is járt – és talán tanult is –

¹²⁵ Postumus kiadása Leidenben jelent meg (1718).

¹²⁶ *Hungaria illustrata* (Trajecti ad Rhenum, 1655). – A magyar nyelvtanírás és a héber grammatika kapcsolatáról lásd Telegdi Zsigmond, *A magyar nyelvtanírás kezdetei és a héber grammatika* (1990).

¹²⁷ „Oratio inauguralis de dignitate, utilitate, necessitate et praestantia linguae Sanctae Hebraeae, habita Debrecini, Anno M. DC. LIII. die VIII. Augusti, cum ad gubernium Scholae illustris Debrecinae introducentur.”

¹²⁸ Július Janko, „Die Pfllege des Hebräischen an den Lyzeen und Akademien in Bratislava und in anderen Orten der Slowakei”, in: Stanislav Segert, Ed., *Studia semitica philologica necnon philosophica Ioanni Bakos dicata* (Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Ved, 1965), 33–49. pp., 40–41. p. említ, hogy a Szlovák Tudományos Akadémia Könyvtárában (Bratislava) van belőle egy példány.

¹²⁹ *Horologium Hebraeum sive consilium, quo modo Sancta lingua spatio 24 horarum (...) sufficienter addisci possit* (Tübingen, 1623), amelynek 1662-ig, nem egészen 40 év alatt, éppen 25 kiadása jelent meg; lásd Gesenius, *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* (1815), 110. p.; Steinschneider, *Bibliographisches Handbuch* (1859), no. 1790; Fürst, *Bibliotheca Judaica*, III (1863), 270–271. pp.

külföldön. A héber nyelvtan magyarázatánál nem a Biblia szövegét használja, hanem a „Miatyánk” egy héber fordítását.¹³⁰

Szatomár-Némethi Mihály (1638–1689) iskoláit Sárospatakon és Debrecenben végezte. 1664-től három éven át Hollandia legkiválóbb egyetemén tanult. A *Tyrocinium Hebraicum* bevezetőjében megnevezi tanárait: Franekerben Johannes Terentius,¹³¹ Utrechtben Johannes Leusden (1624–1699), Groningenben Jacob Alting. 1667-ben tért vissza Magyarországra, ugyanebben az évben jelent meg héber nyelvtana, melyhez Johannes Terentius, a szent nyelv professzora írt beköszöntő szavakat.

Szatomár-Némethi grammatikája compendium jellegű, terjedelme mindössze 59 oldal. Hangtanának rendhagyó része az, hogy Komáromi Csipkés Györgyhöz hasonlóan ő is bemutatja: ha a magánhangzó nélküli *vav*-ot és *yod*-ot az ezek jellegétől különböző magánhangzó előzi meg, a hangkapcsolat ilyen esetben diphthongussá válik. Példái: ‘*syw – Esau, pyw – piu, slw – schaleu*. A főneveket Alsted nyelvtanához hasonlóan a latin hat esete szerint mutatja be, azonban kis eltéréssel: míg Alstednél a *status constructus*-ban a *nomen regens* a *genitivus*: *ha-dabar*, Szatomár-Némethinél a *genitivus* nem más, mint a főnév és a vonatkozó névmás főként a késői bibliai könyvekre jellemző alakjának összetétele: *she-melekh*. Az igetörzseket és a teljes igék ragozását a *páqad* (פִּקַּד) igével mutatja be. A könyv arányaira nézve az igékkel foglalkozó rész a leghangsúlyosabb, az eddigi nyelvtanokat tekintve pedig a legrészletesebb (*pé-nun*, ‘*ayin*–‘*ayin*, *pé-yod*, ‘*ayin*–*waw*, *lamed-alef*, *lamed-hé* igék). A grammatika függeléke a szír ábécét tartalmazza a „Miatyánk” első mondatával, szír nyelven, arámiul és latinul, valamint a szamaritánus ábécét, a Genesis első sorának szamaritánus és héber szövegével.

Pilarik Ézsaiásról szintén igen keveset tudunk.¹³² Evangélikus lelkészként működött a Felvidéken, majd az 1650-es évek közepén elment Magyarországra.

¹³⁰ A „Miatyánk” héber szövegére vonatkozóan, és általában a héber nyelv egyházi használatára a középkorban, lásd: Pinchas E. Lapidé, *Hebräisch in den Kirchen* (Forschungen zum jüdisch–christlichen Dialog, 1) (Neukirchen: Neukirchener Verlag, 1976). – A „Miatyánk” héber fordításainak bibliográfiája és gyűjteménye: Jean Carmignac, „Hebrew Translations of the Lord's Prayer: An Historical Survey”, in: Gary A. Tuttle, Ed., *Biblical and Near Eastern Studies. Essays in Honor of William Sanford LaSor* (Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans, 1978), 18–79. pp. Parschitius e „Miatyánk”-ját nem ismeri; s ugyancsak hiányzik belőle az utalás Bocatius Menyhért könyvére: *Oratio dominica polyglotta, sive Pater noster in XXV linguis* (Cassovia [Kassa], 1614), amely szintén közöl egy héber fordítást.

¹³¹ Johannes Gerhardus Terentius (1629–1677), Cocceius tanítványa és 1651-től utódja a franekeri egyetemen.

¹³² Lásd Varga Zsigmond, i. m., II, 486. p.

ról és Wittenbergbe költözött. Itt jelent meg 1677-ben *Ma'yan leshon ha-godesh seu Summarium Lingvae Sanctae* című munkája. Nyelvtana magyarországi könyvtárakban nem lelhető fel. A hallei Egyetemi Könyvtár Magyar Könyvtárában¹³³ található példányt Kassai Mihály (?) kéziratot magyarázó, illetve kiegészítő jegyzetei kísérik.

A *Summarium Lingvae Sanctae* – a címoldal barokkosan bő fogalmazású szövege szerint – Johann Wilhelm Hilliger wittenbergi professzor (1667–1701) vezetésével készült mint vitaértekezés.¹³⁴ A címoldalt követően üdvözlő verseket és köszöntéseket találunk, szerzőik: Johann Deutschmann, Johann Wilhelm Hilliger, két magyar teológus hallgató: Peucker György (?) és Gasitzius György (?), valamint Christophor Mazar és a Pilarik család két tagja: Jeremiás és Gabriel.¹³⁵ A köszöntések sorát egy magyar nyelvű idézet zárja, „Anonymus” aláírással: „Nosza tehát harczol mint most Magyar Nemzet.”

Maga a grammatika két részből áll: „*Etymologia*” mint „*Pars prior*” és „*Syntaxis*” mint „*Pars posterior*”. Az első rész hét fejezetből áll: „*De orthopoeia*”, „*De analogia*”, „*De nomine*”, „*De pronomine*”, „*De verbo perfecto*”, „*De verbo imperfecto*”, valamint „*De particulis*”. A második, lényegesen rövidebb rész négy fejezetből áll: „*De syntaxi nominum*”, „*De syntaxi pronominum*”, „*De syntaxi verbi*” és „*De syntaxi particularum*.” A könyv terjedelme: 104 oldal.

¹³³ A Hallei Magyar Könyvtár és kéziratgyűjtemény katalógusát Pálffy Miklós készítette el; idevágó munkája: *Bibliographische Seltenheiten der Hallenser Ungarischen Bibliothek* (Halle, 1967).

¹³⁴ Steinschneider, *Bibliographisches Handbuch* (1859), Hilliger neve alatt veszi fel a *Summarium*-ot, lásd 63. p., no. 892. – Postma Ferenc abból indul ki, hogy a munka *disputatio*, amelyet Hilliger vezetése mellett védtek meg, s ezért, mint Fürst és Steinschneider is, a szerzőséget Hilligernek tulajdonítja. Postma ugyanakkor más *disputatio*-kat, például, Schultens tanftványainak munkáit, *nem* írja a mester javára, holott ezeket – mint a megfelelő helyen, éppen Postma nyomán, jelzem – maga Schultens később a saját neve alatt adta ki. – *Non liquet*. A könyv és a közeg beható vizsgálata nélkül a vitát nem lehet eldönteni. – Mindenesetre, Hilliger esetében is van példa arra, hogy a vezetésük alatt készült értekezést, bár hivatkozik rájuk, valóban a szerző – a jelölt – neve alatt tartják számon. Példa erre, mondjuk, Steinschneider, *Bibliographisches Handbuch* (1859), 6. p., no. 47: Daniel Anander, *Questio adfirmata de coaeuitate vocalium Hebraeorum cum consonis* (...) praesidio J. W. Hilligero (Wittenbergae, 1670). Kérdés, hogy Hilliger műve esetében mi ok volna a Pilarik család két tagját említeni a dedikációkban.

¹³⁵ Nagyjából ugyanebben az időben élt egy Pilarik András (1640–1702) és egy Pilarik István (1644–1717) nevű református hebraista is; lásd *EJ*, 8, coll. 50–51.

Kaposi (Juhász) Sámuel (1660–1713) a középiskola befejezése után szülőhelyén, Rimaszombatban tanított. 1681-ben külföldre ment. 1683-ban Utrechtben, 1685-ben Leidenben, majd 1686-ban ismét Utrechtben tanult. Hazatérése után, 1689-től a Gyulafehérvárott elhelyezett sárospataki iskolánál tanárként alkalmazták: görögöt, latint, a keleti nyelveket és az angolt tanította. A Misz-Tótfalusi (Misztótfalusi) Kis Miklós által kiadott Bibliának¹³⁶ még németalföldi tartózkodása alatt az egyik revizora volt.¹³⁷ A *Memoriale Hebraicum* volt az első héber betűkkel nyomtatott könyv Magyarországon. Emellett készített egy bibliai szövegyűjteményt is.¹³⁸

A *Memoriale Hebraicum* nem nyelvtan a szó szoros értelmében, azaz nem közöl szabályokat, inkább nyelvtani gyakorlókönyvnek mondható, azok számára, akik gyönyörűségüket lelik a szent nyelv tanulmányozásában („*qui studio Linguae Sanctae delectantur*”). A héber ábécé rendjén haladva három fejezetben („*Nomina*”, „*Verba*”, „*Particulae*”) héber szavakat sorol fel, latin fordításukkal. A könyvecske végén a héber hónapneveket és az ábécé betűinek a latinnal való megfeleltetését találjuk. Terjedelme: 20 oldal. Nyomdai kiállítása dicsőségére válik a neves nyomdásznak is.¹³⁹

A *Memoriale Hebraicum* Országos Széchényi Könyvtárban található példánya Altling nyelvtanának kolozsvári kiadásával (1698) és a már említett *Breviarium Biblicum*-mal (1699) van egybekötve. Ez utóbbi a Genesisből és a Zsoltárok könyvéből tartalmaz szemelvényeket.¹⁴⁰

Jacob Altling (1618–1679) hollandiai kálvinista (református) teológus és hebraista Groningenben (1631–1638), majd Emdenben tanult (1638–1639) – ez utóbbi helyen egy zsidó tanárnál, Gumprecht ben Abrahamnál. Arabul is tudott, ez irányú ismereteit Oxfordban szerezte (1641–1643). Még ebben az évben a keleti nyelvek professzorává nevezték ki a groningeni egyetemen.

¹³⁶ Az „Aranyas Biblia” (Amsterdam, 1685).

¹³⁷ Misz-Tótfalusi Kis maga is hivatkozik rá a *Maga mentsége* (1698) szövegében és egyéb írásaiban.

¹³⁸ *Breviarium Biblicum* (Claudiopoli, 1699). Ezt a könyvet is Misz-Tótfalusi Kis adta ki.

¹³⁹ Amennyire Misz-Tótfalusi Kis többször közölt amszterdami betű-mintalapjával való egybevetés alapján megállapítható, a szedéshez a tipográfus a „Garmont (garmond) Hebr.” típusot használta.

¹⁴⁰ Mutatványként közöl mindkét könyvből egy-egy lapot Haiman György, *Tótfalusi Kis Miklós, a betűművész és a tipográfus. Élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében* (Budapest: Magyar Helikon, 1972), 394. p. (no. 56) és 396–397. pp. (no. 69); uő, *Nicolas Kis, a Hungarian Punch-Cutter and Printer, 1650–1702* (Budapest: Akadémiai Kiadó & San Francisco: Howell Books, 1983).

A héber mellett szír és arámi nyelvtant is írt (Groningen, 1676), jól ismerte a posztbiblikus zsidó irodalmat is.¹⁴¹

Alting *Fundamenta punctationis Linguae Sanctae* című héber nyelvtana Groningenben jelent meg először, 1654-ben. A kolozsvári kiadás (1698) a „*Praefatio*” szerint a 3. volt.¹⁴² Valójában ez is csak egy párhuzamos 3. kiadás, mert a könyv ugyanezzel a jelzettel már korábban megjelent Groningenben (1675).¹⁴³ Ugyancsak a „*Praefatio*”-ban mond köszönetet a szerző Johannes Buxtorfnak (jr.) (1599–1664),¹⁴⁴ Basel, a szent nyelv doktorának, valamint Johannes Henricus Hottingernek (1620–1667),¹⁴⁵ majd nagy vonalakban áttekinti a héber nyelvtudomány fejlődését.

Véleménye szerint a nyelvtanra a rabbik elnevezése a legtalálóbbr: *diquduq*, azaz *subtilitas*. Szisztematikusan elsőként a maszoréták foglalkoztak a héber nyelvtannal. David Kimhi (XIII. század)¹⁴⁶ – a héber nyelv vonatkozásában bizonyosan a *princeps grammaticorum* – nyelvtanát (*Mikhlol*) Johannes Buxtorf (Buxtorff) (sr.) (1564–1629) tette latin fordításban kényelmesen hozzáférhetővé.¹⁴⁷

Maga Alting rövid nyelvtant akart írni, a kivételekben mellőzve a teljességet. Grammatikája a megszokott módon van beosztva, azonban figyelmet érdemlő az utolsó fejezet – „*De anomaliis ex dialecto Aramaea*” –, mely világosan mutatja a szemléletváltozást a héber nyelv kutatásával kapcsolatban.

Brecht József Kelemen (1697–1730) Strassburgban született, apja evangélikus lelkész volt. Az Odera menti Frankfurtban orvostudori oklevelet szerzett. Mint orvos érkezett Erdélybe, egy császári ezreddel. 1697-ben Brassóba költözött, s itt a gimnázium tanára lett. Feljegyezték róla, hogy 1705-ben, I. Lipót fölött „zsidó nyelven” tartott gyászbeszédet. Munkája, a keleti nyelvek szótára, hírnevet szerzett neki.¹⁴⁸ Ennek, és Nagyszébenben megjelent nyelv-

¹⁴¹ Jelentőségéhez a héber nyelvtudomány fejlődésében lásd Gesenius, *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* (1815), 123. p.

¹⁴² A későbbi németalföldi kiadások számozása figyelmen kívül hagyta a kolozsvári lenyomatot; az adatokhoz lásd Stenschneider, no. 37.

¹⁴³ Az MTA Judaisztikai Kutatócsoport könyvtárában ez a kiadás van meg.

¹⁴⁴ Lásd Gesenius, *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* (1815), 121–122. pp.

¹⁴⁵ Gesenius, i. m., 117–118. pp.

¹⁴⁶ Gesenius, i. m., 97. p. – Kimhi két nyelvtani munkája, a *Mikhlol* és a *Sefer shorashim* közül az utóbbinak egy kiadását Wilhelm Gesenius gondozta (1836; reprint, Jeruzsálem, 1967).

¹⁴⁷ *Thesaurus grammaticus linguae Sanctae* (Basel, 1609); lásd Gesenius, i. m., 110–113. pp.

¹⁴⁸ Említi Varga Zsigmond, i. m., II, 487. p.

könyvének¹⁴⁹ pontos tartalmát nem ismerem.¹⁵⁰ Címéből ítélve, a nyelvkönyv a könnyű és gyors héber tanulást szolgálta.

Albert Schultens (1686–1756) a XVIII. század egyik legnagyobb hatású hebraistája volt. Hollandiában működött, Groningenben és Leidenben tanult, igazi mestere Adrian Reland (1676–1718) volt, a hardejwijki egyetem filozófia professzora, később – 1701-től – az utrecht-i egyetemen a keleti nyelvek és az antikvitás professzora. Reland fő munkája az ókori Palesztina (Izrael) emlékeinek összegyűjtése, kétkötetes könyvében.¹⁵¹ Schultens 1713-tól Franekerben,¹⁵² 1721-től a leideni egyetemen tanított, ez utóbbi helyen a keleti kéziratok gyűjteményének őre is volt.

Schultens szakított azzal a hagyományos nyelvészeti felfogással, mely szerint az összes ismert nyelv a héber degenerált formája csupán. Ezzel szemben azt állította, hogy a héber csak egy a sémi dialektusok közül, s ezek között a legtisztább és a legtökéletesebb az arab nyelv. Az arabot éppolyan ősinek vallotta, mint a hébert. Felfogása szerint a Bibliában előforduló – főként lexikai – nehézségeket a héber szavak arab szinonimáiból, az utóbbiak jelentése alapján lehet megvilágítani.¹⁵³ Szembehelyezkedett a Biblia magyarázatában elődei által alkalmazott „rabinikus” módszerekkel is: a zsidó exegézis helyére az összehasonlító arab nyelvészetet állította. Felfogását a héber nyelv magyarázatában mint *arabista* szemléletet szokás jellemezni. Mint orientalista óriási tekintélyt élvezett kortársai körében, s arabista szemlélete iskolát csinált a héber nyelvtudományban is.

Schultens korszakalkotó héber nyelvtana, az *Institutiones ad fundamenta linguae Hebraeae*, 1737-ben jelent meg Leidenben, ennek új lenyomata – „2. kiadás”¹⁵⁴ – volt az 1743-ban Kolozsvárott kinyomtatott könyv. A nyelvtan fejezetei rendre az 1. kiadást követik.

Kalmár György (1726–1781) középiskoláit a debreceni kollégiumban végezte, itt teológiát is tanult. 1750 körül külföldi, főként angliai egyetemeket látogatott. Bejárta Németországot is, majd Leidenben a keleti nyelveket tanulta. 1772 körül a kecskeméti református iskolában volt *conrector*. Járt Kons-

¹⁴⁹ *Invitatio ad revelationem novi inventi, quo trihorio hebraizante addiscitur* (Cibinii, 1710).

¹⁵⁰ Lásd Varga Zsigmond, i. m., II, 487. p.

¹⁵¹ *Palaestina ex monumentis veteribus illustrata* (1714).

¹⁵² Franekeri működésére lásd Leo Fuks, i. m., 149–150. pp.

¹⁵³ Lásd *De utilitate linguae arabicae in interpretanda Sacrae Scripturae* (Groningen, 1706) stb. Tanftványait is arab vonatkozású disszertációk frására serkentette.

¹⁵⁴ A későbbi nyugat-európai kiadások nem veszik figyelembe a kolozsvári kiadást.

tantinápolyban és Kis-Ázsiában is. Nyelvészként hirdette a magyar nyelv tökéletességét és a török-tatár nyelvvel való rokonságát.¹⁵⁵ Kalandos nyelvész-kedésének útján a keleti nyelvek, köztük a héber, elsajátítása az első állomás volt.

Kalmár héber nyelvtana (1760) rövid, mindössze 28 oldal.¹⁵⁶ A címoldal hátlapján (*verso*) levő idézetek¹⁵⁷ után hosszú ajánlás következik (I–VIII. pp.), amely egyszersmind felsorolása is azoknak az akadémiáknak, kollégiumoknak és szemináriumoknak, ahol a könyv érdeklődésre tarthat számot. Ez egyúttal azoknak az iskoláknak a listája is lehet, ahol az idő tájt héber stúdiumok is folytak. Az iskolákat követően az ajánlásban tudósok, könyvtárosok, rektorok nevei állnak, köztük Mihail V. Lomonoszové (1711–1765), akiről máshonnan tudjuk, hogy a könyvből dedikált példányt kapott Kalmár Györgytől,¹⁵⁸ Huszti György – ő abban az időben a kolozsvári Kollégium héber professzora – Ajtai Mihályé – ő ugyanaz az enyedi (Nagyenyed) kollégiumban.¹⁵⁹ A sort az alexandriai patriarchához és a kairói püspökhöz írt görög nyelvű ajánlás zárja.

Maga a nyelvtan összesen 26 (I–XXVI) „*paragraphus*”-t tartalmaz, ezeken belül „*scholion*”-ok tagolják. Lényeges módszertani újdonság benne, hogy a magánhangzójelek nélküli szöveg olvasását preferálja.¹⁶⁰

Nicolaus Wilhelm (Guilielmus) Schroeder (1721–1798) Albert Schultens követője volt. A groningeni egyetemen a keleti nyelvek és a héber (zsidó) régiségek professzora.¹⁶¹

Héber nyelvtana, az *Institutiones ad fundamenta linguae Hebraeae*, eredetileg Groningenben, 1766-ban jelent meg, majd pedig hat év múlva (1772-ben) – Schultens nyelvtanáéhoz hasonlóan – Kolozsvárott is kiadták a „2. kiadás”-

¹⁵⁵ *Prodromus idiomatis scythico-mogorico-chuno-avarici sive adparatus criticus ad linguam Hungaricam* (Posonii, 1770).

¹⁵⁶ Kalmár helyére a magyar nyelvstudományban, de héber nyelvtanára vonatkozólag is, lásd Kosáry, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (1980), 157–158. pp.

¹⁵⁷ Hieronymus (Szent Jeromos), Gilbertus Genebrardus (Gilbert Génébrard) (1537–1597), Christophorus Beck (?–?) és Thomas Hunt (1696–1774) a héber nyelvről.

¹⁵⁸ Lásd a Kalmár héber nyelvtanára vonatkozó irodalmat a Bibliográfiában.

¹⁵⁹ Ajtai A. [Abod] Mihály (1704–1776). Lásd Marmorstein, no. 2. Ugyanitt kéziratban maradt munkájának címe is: *Antiquitates Graecae et Hebraicae*.

¹⁶⁰ A hagyományos maszoréta magánhangzójelekkel szembeni kételyről a héber nyelvtanok történetében, Elias Levita (1469–1549) kritikai észrevételei nyomán, s kül. éppen a XVIII. század elején, lásd Gesenius, *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* (1815), 120–122. pp. stb.

¹⁶¹ Nyelvtana címloldalán: „*linguarum orientalium et antiquitatum Hebraicarum in Academia Groningana professor ordinarius*”.

át.¹⁶² Ez a fejezetek rendjében az 1. kiadást követi, s ahhoz hasonlóan nem találunk benne tartalomjegyzéket.¹⁶³ Az olvasóhoz írt üdvözlő szavak („*Lectori salutem*”) méltatják Schultens harminc évvel korábban megjelent grammatikáját, és köszönetet mondanak Franciscus Földvári de Tants-nak,¹⁶⁴ aki a könyv kiadását támogatta. Az előszóban Schroeder hivatkozik David Kimhire és más zsidó grammatikusokra, akik módszerüket az arab nyelvtaníróktól vették, s ennek megfelelően az ige tárgyalását a főnév elé sorolták. Schultens és „arabista” iskolája is ezt az utat követte, elkerülve ezzel azt, hogy a héberre a latin és a nyugat-európai nyelvek grammatikai leírásának elveit kelljen alkalmazni.

Schultens alapos nyelvтанához képest Schroeder néhány, a kezdők számára nem fontos szabályt elhagyott, néhány új szabályt hozzátett, az arámi és szír párhuzamokat nem egy helyre, hanem a megfelelő helyekre elosztva ismertette. A héber tárgyalásában Erpenius arab nyelvtanának módszerét követte. A nyelvten függeléke a névszók, névmások, igék és partikulák szintaxisát tárgyalja. A könyv végén a nyelvteni részben szereplő héber szavak mutatója áll. Terjedelem: 353 oldal.

Uri (Ury) János / Kőrösi Uri János (1724–1796) a hardervijki egyetemen (Hollandia) bölcseletet és teológiát hallgatott. 1756-tól tartózkodott Leidenben, ott az arab, perzsa, török és héber irodalmat tanulmányozta, egy ideig hallgatta Albert Schultens előadásait is. Nyilván Schultens jó tanítványai közé számított.¹⁶⁵ 1770-ben az oxfordi *Bodleian Library* vezetői meghívták, hogy rendezze a könyvtár keleti kéziratait.¹⁶⁶ Oxfordban Urinak nem volt hivatalos tanári állása, de tanított.¹⁶⁷

¹⁶² Kérdés, mi magyarázza a külön – 2. vagy 3. – kiadás megjelentetését, több esetben is, éppen Kolozsvárt. Föltevésem szerint a könyvkereskedelem nehézségei. Nyilván olcsóbb vagy egyszerűbb lehetett a nyelvten helyben kinyomtatni, mint folyamatosan a megfelelő számú példányt beszerezni külföldről. Jóllehet éppen az erdélyi könyvtárakba már valamivel korábban is aránylag bőségesen bekerülnek a nyugat-európai könyvek, lásd Dankanits Ádám, *XVI. századi olvasmányok* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1974). Alkalmassint ez a reprint vagy szerzői utánnyomás jelleg az oka annak is, hogy az adott könyv későbbi külföldi kiadásai a sorszámozásban rendre figyelmen kívül hagyják a kolozsvári kiadásokat.

¹⁶³ Az 1778. évi frankfurti és lipcsei kiadás már részletes tartalomjegyzékkel van ellátva.

¹⁶⁴ Személyéről nem sikerült megtudnom semmit.

¹⁶⁵ Jellegzetesen Schultens-témájú könyve, a mesternél készült korábbi disszertációk két nagy gyűjteményének példájára: *Origines Hebraicae genuinae* (Leiden, 1761).

¹⁶⁶ Lásd *Bibliothecae Bodleianae codicum manuscriptorum orientalium videlicet Hebraicorum, Chaldaicorum (...) catalogus (...)* (Oxford, 1787–1838). – A kiadó (Hildesheim, etc.: Georg Olms Verlag) bejelentette újabb reprintjét is.

¹⁶⁷ Uri életéről és munkáiról aránylag sokat írtak – kétségkívül a korai nyugat-európai orientálistika egyik jelentős alakja volt. Lásd mindenképp Goldziher Ignác, *Uri János* (Érte-

Héber nyelvtanának¹⁶⁸ a tudomásom szerint Magyarországon fellelhető egyetlen példányát a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára őrzi. A könyv belső címdalával szemközt Budai Ézsaiás¹⁶⁹ possessorri bejegyzése, 1818-ból. A „*Praefatio*”-t követően azok nevei, akiknek Uri a köszönetét nyilvánítja.

Munkája nem hagyományos nyelvtan: összesen 25 „*sectio*”-ban a Schultens-iskola elveinek és gyakorlatának megfelelően Uri az arabból magyarázza a héber nyelvtan jelenségeit és nehézségeit. A „*sectio*”-kat követő „*Appendix*” a Debora-ének (Bírák k. 5) tartalmazza Ch. F. Schnurrer¹⁷⁰ magyarázatával (Tübingen, 1775). A mű terjedelme: 168 oldal.

Fessler Ignác Aurél (Zarándfalva, 1756 – Szentpétervár, 1839) a jezsuitáknál tanult Győrött. Kapucinus szerzetes lett, de pappá szentelése után nem sokkal kilépett a rendből. 1784-ben a keleti nyelvek és a hermeneutika rendes tanárává nevezték ki Lembergbe. Innen – egy színműve miatt – rövidesen távoznia kellett, 1788-ban Breslauba menekült. 1791-ben addigi vallását is elhagyta, s áttért az evangélikus hitre. 1796-tól Berlinben élt, a szabadkőművesekkel tartott kapcsolatot. A XIX. század elején kapcsolatba került Johann Gottfried Herderrel (1744–1803), aki nagy hatással volt gondolkodására. 1810-ben az orosz kormány meghívására a szentpétervári Alexander Nevszkij Akadémiára került mint a keleti nyelvek és irodalmak tanára. Fesslert 1831-ben megválasztották az Akadémia külföldi levelező tagjának; 1833-ban az evangélikus egyház oroszországi superintendense lett.¹⁷¹

Az általa írt nyelvtanok¹⁷² magyarországi könyvtárakban nem találhatóak meg, a Deutsche Staats-Bibliothek (Berlin) azonban rendelkezik mindkét

kezések a nyelv- és széptudományok köréből, 20, no. 7) (Budapest, 1908); továbbá, többek között, Scher Tibor, „Uri János (1724–1796), a sémi filológia magyar úttörője”, in: *Keletkutató 1974. Tanulmányok az orientálistika köréből* (Budapest: Kőrösi Csoma Társaság, 1975), 67–72. pp.; Tardy Lajos, „Uri János és Anthony Oury”, in: uő, *Régi hírünk a világban* (Budapest: Gondolat, 1979), 169–172. pp.

¹⁶⁸ *Pharus artis grammaticae Hebraeae* (Oxonii, 1784).

¹⁶⁹ Budai Ézsaiás (1766–1841) teológiai doktor és a Kollégium professzora, debreceni püspök. 1794-ben felkereste Oxfordban Uri Jánost.

¹⁷⁰ Christoph Friedrich Schnurrer (1724–1822) hebraista Németországban, majd Angliában.

¹⁷¹ Fordulatos életéről maga írt: *Dr. Fesslers Rückblicke auf seine siebzigjährige Pilgerschaft* (Breslau, 1824).

¹⁷² *Institutiones linguarum orientalium, Hebraicae, Chaldaicae, Syriacae et Arabicae, cum Chrestomathia Arabica J. G. Eichorni. Pars prior introductionem in studium linguarum orientalium et institutiones linguae Hebraeae complectens* (Vratislaviae, 1787); illetve *Pars posterior institutiones linguarum Chaldaicae, Syriacae et Arabicae complectens* (Vratislaviae, 1789).

kötettel. Az I. rész („*Pars prior*”) az „*Introductio in studium linguarum orientalium*” című fejezetet követően kizárólag a héber nyelvtant tartalmazza, a két évvel később megjelent II. rész („*Pars posterior*”) az arámi, szír és arab nyelvtant tárgyalja.

A héber nyelvtan a következő fejezeteket tartalmazza: „*Caput I: De scriptura in genere, literis, atque signis orthographicis Hebraeorum*”; „*Caput II: De verbo regulari*”; *Caput III: „De verbo irregulari”*; „*Caput IV: De Nomine*”; „*Caput V: De Particulis*”; „*Caput VI: De mutationibus Consonantium et Vocalium*”; „*Caput VII: De formis Nominum et formali earundem significatione*”; „*Caput VIII: Syntaxis Hebraea*”. Terjedelme: 184 oldal. Fessler Lembergben kiadott bibliai szöveggyűjteményét¹⁷³ az Országos Széchényi Könyvtár őrzi.

Kaszaniczki Ádám (Liptószentmiklós, 1748 – Nagyszombat, 1804) – Fesslert leszámítva – az első magyarországi r. katolikus, aki héber nyelvtant írt. Bölcséletet és teológiát tanult Nagyszombatban. 1775-től Budán,¹⁷⁴ majd 1786-tól 1790-ig Pozsonyban tanított ó- és újszövetségi exegézist, valamint görög és héber nyelvet. 1797-től a pozsonyi papnevelő intézet igazgatója, 1801-ben esztergomi kanonokká nevezték ki. Munkája, a *Diqduq leshon ha-qodesh seu Grammaticae Linguae Sanctae institutio* Bécsben jelent meg, 1791-ben. Alkalmasint budai és pozsonyi tanári tapasztalatait értékesítette benne. A címoldal hátlapján levő Hieronymus (Szent Jeromos)-idézet után részletes tartalomjegyzék következik. Kaszaniczki nyelvtana a Schultens névvel jelzett hollandiai iskolával összehasonlítva konzervatívnak mondható: sem összehasonlító, sem történeti elemet nem tartalmaz, de egyébként igen alapos, főként az igeragozás tekintetében. A könyv utolsó, XII. fejezete a teljes és a gyenge igék ragozását tekinti át, a participiumokra (aktív: *benoni*, passzív: *pa'ul*), az imperativusra és az infinitivusokra is kiterjedően. A grammatika végén Kaszaniczki rövid, a pozsonyi teológusok számára 1786-ban kifüggesztett disszertációja található. A kolofon szerint a könyv Joseph Hraschanky cs. és kir. nyomdász nyomdájában készült.

Joseph Mathias Engstler (?–?) [S. J.], az *Institutiones Linguae Sacrae* című héber nyelvtan szerzője, filológiai és teológiai doktor volt – életéről és működéséről közelebbit nem tudunk. Ausztriai származású volt, s grammatikája Grazban, 1758-ban jelent meg először. A XIX. században készült *judaica-*

¹⁷³ *Anthologia Hebraica e sacris Hebraeorum libris depromata* (Leopoli, 1787).

¹⁷⁴ Kaszaniczki működésére a budai (később: pesti / budapesti / Pázmány Péter / Eötvös Loránd) Tudományegyetemen lásd Hermann Egyed és Artnér Edgár idézett munkáját.

szakbibliográfiák¹⁷⁵ nem tesznek említést sem róla, sem könyvről. Az Országos Széchényi Könyvtárban azonban megtalálható nyelvtanának 2. kiadása („*curis secundis*”) (Bécs, 1778),¹⁷⁶ valamint az ezt követő egri kiadás (1795^[3]). A könyv címlapjának hátlapján Quintilianus- és Seneca-idézet olvasható. A tartalomjegyzék a bécsi kiadástól eltérően a nyelvtan végére került.

A hangtant (Caput I), majd a névszó tárgyalását (Caput II) a teljes igék (Caput III), valamint a hiányos igék (Caput IV) követik. Ez utóbbi fejezet elején a bécsi kiadásban nagy igeragozási táblázat áll: a teljes igék ragozási mintája a *másar* (MSR) szó, a gyenge igék paradigmái a hagyománynak megfelelően: *nágash* (NGS), *jáshav* (YSB), *szávav* (SBB), *qúm* (QWM), *mácá* (MS), *gálá* (GLH). A ragozási táblázat az egri kiadásban, a teljes igék mellőzésével, a könyv legvégén található. A nyelvtan rövid, szintaxissal foglalkozó részt is tartalmaz (Caput VIII). Az utolsó fejezet (Caput IX) nyelvtani gyakorlat, praeparatóival Obadja szövegéhez. A Függelék rövid arámi nyelvtant és a héber gyökök szótárát („*Lexidion radicum Hebraicum*”) is tartalmazza. A könyv terjedelme: 290 oldal.

Schreier Norbert (1744–1809) piarista áldozópap és tanár, teológiai doktor, Nyitrán tanult bölcseletet és teológiát. 1784-ben rendje Kolozsvárra helyezte, s ott hat évig tanított az Akadémián bölcseletet. 1794 és 1796 között Nyitrán volt a keleti nyelvek és a Szentírás tanára, majd 1804-ig Selmecebányán¹⁷⁷ iskolaigazgató. 1804-től haláláig újra Nyitrán működött, a keleti nyelvek és a Szentírás professzoraként.

Héber nyelvtanát¹⁷⁸ a nyitrai kollégium hallgatói számára készítette. Hangtant és alaktant tartalmaz a könyv, kilenc fejezete közül három foglalkozik az igékkel, közülük az utolsó – egyszersmind ez a grammatika utolsó fejezete is – az ige tárgyias ragozását mutatja be. A hangtani rész érdekessége, hogy az arab nyelvtanokhoz hasonlóan, a betűket frásképük szerint is csoportosítja. A könyv terjedelme: 135 oldal.

Czuppon György (1755–1820), teológiai doktor és tanár, 1786-ban a II. József által felállított pozsonyi ún. generale szemináriumban¹⁷⁹ a másodéves

¹⁷⁵ Steinschneider, *Bibliographisches Handbuch* (1859); Fürst (1849, 1863).

¹⁷⁶ (Viennae, literis Schulzianis, 1778).

¹⁷⁷ A piarista iskolákra vonatkozólag lásd: Kosáry, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (1980), 108–111. pp.

¹⁷⁸ *Methodica grammaticae Hebraeae institutio* (1804).

¹⁷⁹ A generale szemináriumokról lásd Kosáry, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (1980), 513–516. pp.

hittanulók prefektusa volt. 1790-ben, a generale szemináriumok feloszlatása után az ekkor megnyitott szombathelyi papnevelő intézetben az ó- és újszövetségi Szentírás-magyarázat és a keleti nyelvek tanára lett. Az 1793-ban megnyitott királyi líceumban hittant tanított, itt egyszersmind igazgató is volt 1808-ig. 1804-ben szombathelyi kanonokká nevezték ki. Ebben az évben jelent meg Bécsben a *Promptuarium literaturae Hebraicae theoretico-practicum* című kézikönyve. A címoldal hátlapján Terentius-idézet található, ezt követően egy „Praefatio ad Lectorem Philebraeum”, benne utalás Bellarminus „Explanatio in Psalmorum”-jára¹⁸⁰ és *Grammatica Mauro-Arabica*-jára. Az előszót részletes tartalomjegyzék követi.

A könyv három nagy részből áll: az első kettő – 10, illetve 11 fejezet – foglalkozik nyelvtannal. Az I. rész utolsó fejezete olvasási gyakorlat: a „Pater noster” (Miatyánk) első felének héber betűs átírását, a „Miatyánk”-ot héberül és a Genesis első három fejezetét tartalmazza – ez utóbbit latin transcriptióval együtt. A II. rész címdoldalának hátán két héber sententia található: „*Le-olam yilmod (!) adam, ve-ahar kah yehge*”; és Maimonidestől: „*Libbot ha-hakhamim yes lahem enayim, roót ma se-én roót ha-petiim*.”¹⁸¹ A III. rész szótárt, szócsoportokat (Homo et Actiones ejus; Partes, seu Membra hominis; Regnum Animalium; Regnum Vegetabilium; Corpora Coelestia; Musices Instrumenta stb.), a Genesis első fejezetének nyelvtani elemzését, a talmudi traktátusok, a Misna széderei címét – a nevek magyarázatával –, a rabbinikus irodalomban gyakran előforduló rövidítéseket, rövid ismertetést a kabbaláról, a maszoretikus jeleket, a rabbik által használt teológiai kifejezéseket tartalmazza. A rész végén különböző gyakorlatok találhatók, köztük a messiásra vonatkoztatott ószövetségi helyek, és a héber levél írásának módja. Megjegyezzük, hogy mind a rabbinikus rövidítések, mind a levélírási ismertetés világosan J. Buxtorf sr. munkáinak hatását mutatja.¹⁸² A könyv terjedelme: 776 oldal.

Johann Nepomuk Alber / Alber János (1753–1830) piarista áldozópap, hittudós, mint gimnáziumi tanár az ország több városában tanított, később

¹⁸⁰ „Exertitatio grammatica in Psalmum XXXIII” (a héber kánonban: Ps. 34), a zsoltár versenkénti nyelvtani magyarázata Bellarminus nyelvtanának végén.

¹⁸¹ Maimonides, in: „Epistola de astrologia.” Téves forrásmegjelölés! A szerző nem Maimonides, hanem Bahja ben Jozsef ibn Paquda (11. század), az idézet a *Hovot ha-levavot* című munkájának Hesbon ha-nefes című fejezetéből való.

¹⁸² A XIX. század elején Johannes Buxtorf sr. *Juden Schuel* (1603) / *Synagoga Judaica* (1604) című – a zsidók iránt nem éppen barátságos – könyve megjelent magyarul is, Hrabovszky Pál fordításában: *A zsidó nemzet története és ritka szokásai magyarosítva* (Pest, 1834).

Nyitrán a piarista rend növendékeinek a keleti nyelveket és az egyháztörténetet adta elő. Ugyanezt tanította Kalocsán, a papnevelő intézetben (1794–1805). 1805-ben a pesti egyetemen a keleti nyelvek és a bibliamagyarázat tanárává nevezték ki. Később a héber nyelvű könyvek *revisor*-a is volt.

Az *Institutiones linguae Hebraeae* című munkája Bécsben, 1807-ben jelent meg először, és Anton Schmid (1765–1855) híres nyomdájából¹⁸³ került ki. 2. kiadása a pesti Egyetemi Nyomdában készült, és 1826-ban jelent meg Budán.

A „Praefatio” szerint a szerzőnek nem volt szándékában új grammatikát írni: Bellarminus – akkor már réginek mondható – nyelvtanát¹⁸⁴ követte, valamint átvette Engstler *Lexidion radicum Hebraicum*-át, az Engstler nyelvtanának függelékében lévő gyökszótárt. A könyv négy részből áll: az I. a hangtant, a II. a névszókat, a III. az igéket, a IV. a szintaxist tárgyalja. Ehhez a részhez a Genesis, a Zsoltárok könyve, Jesája, Obadja és Jóna első néhány fejezetének nyelvtani elemzése kapcsolódik, a már említett *Lexidion radicum Hebraicum*-mal. A grammatika az igével és a szintaxissal foglalkozik a legrésztelesebben.

Neumann Mózes Sámuel (1769–1831) hagyományos zsidó nevelésben részesült: tizenévesen a boskowitzi rabbi jesivájában tanult. Ezt követően Prágába, a kor zsidó felvilágosodásának második legjelentősebb központjába ment tanulni. Harmincévesen Pozsonyba költözött, ahol tanítóként működött. 1822-ben Pestre költözött. A *Maagal jashar* című nyelvtan,¹⁸⁵ valamint a hozzá kapcsolódó gyakorlókönyv (*Hinnukh lashon ivrit*, Prag, 1817) mellett héber nyelvű drámát is írt (*Bat Jiftah*).

A címlapot követő oldalon a szerző a könyvet R. Jozsef Hirclesz emlékének ajánlja (Neumann Sámuel az idő szerint az illető unokájának házitanítója volt Bécsben). A 4–5. oldalon városok szerint (Wien, Pressburg, Kittsee stb.) mindazok neve szerepel, akik megrendelték / megvették a nyelvtankönyvet. A 6–10. oldalon héber nyelvű bevezetés található, melyben a szerző rámutat, hogy a Tanakh, a héber Biblia nagy kommentátorai (Rasi, Rasbam, Ibn Ezra, Radaq stb.) a *diqduq*, azaz a nyelvtan tudománya alapján magyarázták a Tórát. A könyv német és héber nyelvű (a német félkurzív askenázi írással, a héber nyelvű magyarázatok Rasi-betűvel szerepelnek). Az első rész a hangtant tartalmazza, három fejezetből áll és gyakorló résszel végződik. A második rész

¹⁸³ A bécsi nem zsidó nyomdász működéséhez és kül. héber nyomataihoz lásd *EJ*, 14, coll. 978–979.

¹⁸⁴ Lásd fent, 113. jegyzet.

¹⁸⁵ *Maagal jashar* (Wien, Hraschanitzky, 1808), 164. p.

az alaktant tárgyalja két fejezetben, ragozási táblákkal ellátva. Az 1831-es kiadás nem tartalmazza ez utóbbit (79 p.).

Zsigmondy Sámuel (1788–1833) alsóbb iskoláinak elvégzése után, 1804-től a pozsonyi evangélikus líceum¹⁸⁶ hallgatója volt 1806-ig. 1808-tól a wittenbergi egyetemen tanult másfél éven át, tanára Johannes Friedrich Schleusner (1759–1831) volt. 1815-től haláláig a pozsonyi líceum tanáraként többek között görög és héber nyelvet adott elő.¹⁸⁷ A héber nyelvtant megelőzően görög nyelvtant is írt (Pozsony, 1826). Héber grammatikája (Pozsony, 1828) Wilhelm Gesenius, Johannes Severin Vater (1771–1826), Johannes Jahn (1750–1816), Nicolaus Wilhelm Schroeder,¹⁸⁸ Ernst Wilhelm Hempel,¹⁸⁹ Christian August L. Kästner¹⁹⁰ és Johannes Andreas Danz (1654–1727)¹⁹¹ nyelvtani tankönyvei és egyéb munkái alapján készített compendium.

Három nyelvtani és egy gyakorló részből áll – benne a Genesis és a Zsoltárok könyve első fejezeteivel, azok nyelvtani és lexikai magyarázatával, valamint szótárával. Külön figyelmet érdemel Wilhelm Gesenius, 1810 óta hallei professzor nevének felbukkanása a források között; nyilván a szerző személyes egyetemi emlékeinek (Halle–Wittenberg) is hatására, de mindenképpen Gesenius korszakos jelentőségű héber nyelvtanának (1813) egyik viszonylag korai magyarországi visszhangjaképpen.

Somossy János¹⁹² (1783–1855) Sárospatakon és Lőcsén tanult. 1808-ban a sárospataki kollégium alkönyvtárosává, egy évvel később professzorává nevezték ki. 1813-ban külföldi egyetemre (Göttingen) ment tanulni, hazatérése után ismét Sárospatakon tanított, 1818-tól mint teológiai tanár. 1834-ben a M. Tud. Akadémia lev. tagjává választotta. Sárospatakon Biblia-kiadást rendezett sajtó alá (1835).

Az általa készített héber grammatika az első magyar nyelven írt héber nyelvtan. A *'Sidó grammatika* (Buda, 1832) igazi jelentősége azonban abban áll, hogy Wilhelm Gesenius nyelvtanának lefordításával a héber nyelvtanírás

¹⁸⁶ Kosáry, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (1980), 112–115. és 485–492. pp.

¹⁸⁷ Pozsonyi működéséhez lásd Július Janko, i. m.

¹⁸⁸ *Institutiones ad fundamenta linguae Hebraeae cum syntaxi* (Groningen, 1766 és későbbi kiadások).

¹⁸⁹ *Prima linguae Hebraicae elementa* (Leipzig, 1776).

¹⁹⁰ *Kunst in 4 Wochen hebräisch lesen und verstehen lernen* (Leipzig, 1810).

¹⁹¹ *Compendium grammaticum ebr. chalásd* (Jena, 1699^[2]) / *Hebräische und chaldäische Grammatik* (Breslau, 1784).

¹⁹² Eredetileg: Kődöböcz; másképpen: Somossy, saját kéziratán: Somosi.

és nyelvtudomány akkori – de talán minden idők – legjelentősebb teljesítménye rövid idővel megjelenése után eljutott Magyarországra.

Gesenius két héber nyelvtant írt: a *Hebräische Grammatik* 1813-ban, a *Lehrgebäude der hebräischen Sprache* 1817-ben jelent meg először. Somosy ez utóbbit használta saját munkájához, azonban a tüzetes egyenkénti egybevetések lehetősége nélkül nem tudjuk megállapítani, hogy pontosan melyik kiadását (a nyelvtannak ugyanis már Gesenius életében 12 további kiadása jelent meg), a *'Sidó grammatika* előszava nem tartalmaz utalást erre nézve.

Az előszó szerint Somosy az általa kevésbé fontosnak tartott részeket kihagyta, bizonyos részeket rövidebben adott elő. A nyomtatásban Geseniust követte: a kezdő számára nem olyan fontos részleteket mellőzte, a kivételeket apróbb betűvel szedette, de ami ezek között is fontos, külön megjelölte. Az „Előljáró beszéd”-ben Horhi Juhász Pétert, Károlyi Gáspárt (1529 k. – 1591), Komáromi Csipkés Györgyöt és Beregszászi Nagy Pált (1750 k. – 1828) mint a magyarországi hebraisztika első nagyjait említi. Bizonyára főként a bibliai és héber nyelvismeretre gondolt ezzel, nem pedig a szorosabb értelemben vett nyelvészeti vagy filológiai hebraisztikára.

Somosy nyelvtanához olvasókönyv is készült.¹⁹³ Ez bibliai szöveggyűjtemény, a végén szótárral, szintén Gesenius nyomán.

Max (Mendel / Miksa) Emmanuel Stern (1811–1873) apja mellett tanítóként működött szülővárosában, Pozsonyban,¹⁹⁴ majd annak halála után Bécsben, Anton Schmid nyomdájában a keleti nyelvű nyomtatványok korrektora lett. 1835-től 1837-ig Kismartonban tanított, ezután pedig a Schmid-nyomda eladásáig (1849) újra Bécsben dolgozott korrektorként. Irodalmi érdeklődését mutatja, hogy szerkesztője volt a *Kokhevei Jizhak* című évkönyvnek,¹⁹⁵ s tagja volt a korszak orientalistáit felölelő *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*-nak is. Az általa írt *Masslul Leschon Eber. Leitfaden der ebräischen Sprache* Pozsonyban jelent meg először.¹⁹⁶ A további kiadásokat illetően Julius Fürst és Moritz Steinschneider bibliográfiáinak adatai kissé eltérőek (Fürstnél a 3. kiadás: Wien, 1844). Az Országos Széchényi Könyvtárban a 3., átdolgozott és

¹⁹³ *'Sidó olvasókönyv, jegyzetekkel és szótárral* (Buda, 1832).

¹⁹⁴ A héber nyelvtan címdala szerint a pozsonyi cs. kir. „Normalschule” (elemi iskola) mellett működő „nyilvános tanintézet” (értsd: „izr.” / zsidó felekezeti iskola) héber szakos nyelvtanára.

¹⁹⁵ Megjelent Bécsben, 1845 és 1873 között. Lásd *EJ*, 1, p. 209 s. v.; 4, coll. 992–993 s. v. Bikkurei ha-ittim.

¹⁹⁶ Nem tisztázott a nyelvtan viszonya a szerző *Hebräische Grammatik in Fragen und Antworten* (Pressburg: Anton Edlen v. Schmid, 1827) című (nyelv)könyvéhez.

bővített kiadás lelhető fel (Wien, 1852). A *Masslul* sikerét mutatja, hogy még a századforduló után is kiadták.¹⁹⁷

A nyelvtan hangtant (*maslul ha-niqqud*), szótant (*maslul helqé ha-dibbur*), fordítási gyakorlatokat németről héberre, valamint ragozási táblákat tartalmaz. Igen alapos, és teljességgel a zsidó hagyományon alapul az igék ragozását bemutató rész. Stern nyelvtana, minthogy a zsidó ifjúság részére készült, folyóírásként a Rasi-betűket is tanítja.

Ballagi Mór (Bloch Móric) (1815–1891): az apja tanította Bibliára és Talmudra. 1829-től Nagyváradon, 1831-től a pápai *bét ha-midrás*-ban – tanház, felső szintű zsidó iskola – tanult. 1837-től a pesti egyetemen matematikát hallgatott, és mert Magyarországon vallása miatt diplomához nem juthatott, 1839-ben tanulmányai folytatására Párizsba utazott. Innen br. Eötvös József (1813–1871) hívta haza, hogy megnyerje a zsidók magyarosítása ügyének.¹⁹⁸ 1842-től Tübingenben teológiát és bölcséletet tanult. 1843-ban áttért az evangélikus hitre. 1844-től 1848-ig a szarvasi evangélikus főiskolán, 1851-től a kecskeméti református teológiai intézetben a keleti nyelvek és a Szentírás-magyarázat tanáraként működött. 1855-ben a pesti protestáns teológiai intézet tanárának hívták meg. A M. Tud. Akadémiának 1840-től levelező,¹⁹⁹ 1858-tól rendes tagja volt. Magyarra fordította és kétnyelvű kiadásban, rövid kommentárral kiadta Mózes öt könyvét (Buda, 1840–1841),²⁰⁰ írt német nyelvű magyar nyelvtant, magyar értelmező szótárt,²⁰¹ ezenkívül magyar–német és német–magyar szótárt, s kiterjedt munkásságával egyébként is a magyar nyelvtudomány egyik jelentős személyiségének számít.

A *héber nyelv elemi tankönyve* 1856-ban jelent meg, az Országos Széchényi Könyvtárban található példány szerint Prágában, s egy Budapesten, magántulajdonban²⁰² levő példány tanúsága szerint Pesten is; a könyvet a prágai zsidó nyomdában nyomták, s a pesti kiadás nyilván címlapnyomat volt.

Ballagi szándéka szerint a mélyebb tudományosságot kerülő, világos és minél egyszerűbb nyelvtant akart írni, mert szerinte a cél – teológusok

¹⁹⁷ (Wien – Budapest: Schlesinger, 1904^[7]).

¹⁹⁸ A zsidó emancipáció érdekében írt műve: *A zsidókról* (Pest, 1840). A röpirathoz előszót Vajda Péter (1808–1846) írt, később Ballagi szarvasi tanártársa, maga is híve az emancipációnak.

¹⁹⁹ A M. Tud. Akadémia első zsidó tagja.

²⁰⁰ Egyéb bibliai tárgyú munkái: *Első jósok* (Buda, 1842); *A Biblia* (1863); *Bibliai tanulmányok*, I–II (Pest, 1865–1868); *Mésa Moáb királyának diadaloszlopa* (Pest, 1872).

²⁰¹ *A magyar nyelv teljes szótára* (Pest, 1866–1873).

²⁰² (Budapestn.)

esetében – nem a nyelvtan, hanem a nyelv tudása. A nyelvtani rész vonatkozásában Seffer iskolai héber nyelvtanát használta.²⁰³ A könyv négy részből áll: elemtan, alaktan – ez elsőként az igéket tárgyalja –, mondattan, a IV. rész olvasókönyv (bizonyára tévedésből van mint V. számozva). Az olvasókönyv 65, szójegyzetekkel ellátott olvasmányban az ószövetségi történelem kivonatát tartalmazza. Az egyes nyelvtani részekhez szóelemző gyakorlatok és magyar-ról héberre fordítandó szövegek tartoznak. A teljes igék ragozásának paradigmája a *kátav* (КТВ) ige. A névszóval foglalkozó rész némileg a nyelv történetét is érinti. A mondattannal kapcsolatos fejezetben nem bibliai olvasmányok, hanem köznapi levelek találhatók, magánhangzó jelek nélkül. Az olvasókönyvet megelőző két gyakorlat „a rabbik írását” tanítja. Ballagi többnyire latin és magyar grammatikai kifejezéseket használ. Néhol, például az igetörzsek nevinél, említi a „zsidó nyelvtanárok” által használt elnevezéseket, szakkifejezéseket. Terjedelem: 196 oldal.

Deutsch Henrik (1818–1889) 1868-tól az Országos Izraelita Tanítóképző és gyakorló iskola igazgatója volt. Kiadta az *Izraelita Közlöny*-t (1869–1870), valamint az Országos Izraelita Tanítóképző *Értesítőjé*-t (1868–1885), magyarra fordította az *Atyák mondásai*-t és *Mózes Első Könyvé*-t. Német nyelvű héber nyelvtant írt a népiskolák számára (*Leitfaden zur gründlichen Erlernung der hebräischen Sprache*, Pest, 1859). Az előszóban kitér a héber tanítás népiskolai gyakorlatára, melyet a nyelvtan szisztematikus tanításának mellőzése miatt nem tart célravezetőnek. Véleménye szerint a Biblia oktatását a nyelvtan tanításának kell megelőznie. A könyv fordítási gyakorlatokat is tartalmaz, héberrel németre és fordítva, a szövegeket a Szentírásból véve, néhol szükség szerint átalakítva. Az olvasási gyakorlatok az adott nyelvtani részhez kapcsolódnak, a későbbiekben szótárral bővülnek. Szintaxist csak olyan mértékben tárgyal, amennyire az a szabályos mondatfűzéshez szükséges. A magánhangzók kiejtését a szefárd hagyomány szerint tanítja. A nyelvtan végén ragozási táblák találhatók, tartalomjegyzék nincs a könyvben. Terjedelem: 301 oldal.

Wolfgang Alois Meisel / Meisel Farkas Alajos (Binjamin Zeév) (Janowitz, Csehország, 1815 – Pest, 1867) Hamburgban, Berlinben, majd 1838-tól a boroszlói (Breslau / Wrocław) egyetemen tanult. 1843-ban bölcsészdoktori oklevelet szerzett és rabbivá választották Stettinben (Szczecin). 1859-ben

²⁰³ G. H. Seffer, *Elementarbuch der hebräischen Sprache. Eine Grammatik für Anfänger* (Leipzig, 1845).

rabbiként került Pestre, a Dohány utcai templomba.²⁰⁴ A Mózes öt könyvéhez írt szótára²⁰⁵ elején rövid héber nyelvtan található. Ez némi hangtant, névmás- és főnévragozási táblákat, számnévtáblázatot, *qal*-ban és *nif'al*-ban a *sámar* (SMR) ige ragozását tartalmazza.

Moritz Ziltz (1847–?) a komáromi zsidó iskola igazgatója, rabbi és hittanár volt.²⁰⁶ Szintén népiskolák számára írt héber nyelvtant.²⁰⁷ Könyvének héber címe bibliai utalás: *Safah berurah*, „tisza nyelv” (Cef. 3,9). A címoldal hátlapja szerint a nyomás a Gottlieb Haase testvérek cs. és kir. nyomdájában készült. A szerző a nyelvtankönyvet Wolfgang Alois Meisel pesti főrabbinak ajánlotta. Terjedelem: 152 oldal.

Bak (Back) **Izrael** (1840–1894) a makói jesivában tanult két évig, 1857-ben pedig a szegedi r. katolikus tanítóképzőben. 1858-ban kapott rabbi diplomát Prágában. Hazatérése után Lőw Lipót (1811–1875) alkalmazta szegedi iskolájában. 1863-ban a pécsi cs. és kir. mintafőiskolánál nyert hittanári állást, hat év múlva ugyanilyen minőségben került Pestre. Bak Izrael M. E. Stern nyelvtanát fordította le magyar nyelvre.²⁰⁸ Az Országos Széchényi Könyvtárban az 1867. évi pozsonyi kiadás található meg, Szinnyei lexikona szerint Pesten, 1870-ben, és Budapesten, 1875-ben is megjelent. A címoldal hátlapján héberül zsolotáridézet (Ps. 19,13), szemközt Lőw Lipótnak írt ajánlás található. A Bevezető szerint a szerző fő célja az volt, hogy a hébert magyar nyelven tanítsák. A hangtani rész előtt Goldberger József héber nyelvű üdvözlőverse található.

Goldberger József (1818–1882) Pécssett működött, az 1850-es évek elején néhány éven át mint a hitközség iskolájának tanítója, majd magántanítóként. Rövid héber nyelvtanának²⁰⁹ az Országos Széchényi Könyvtárban csak egy hiányos példánya található meg, teljes példánya Pécssett hozzáférhető. A könyv Pozsonyban, 1869-ben jelent meg. Nem sokkal később, 1870-ben, Pesten,

²⁰⁴ Pesten kiadott egy verses német fordítást is Ábrahám ben Semuél ha-Lévi Ibn Hisdai hispániai zsidó szerző (13. század) arab stílusú költeményeiből; a második kiadás címdoldalának szövege: *Prinz und Derwisch oder die Makamen Ibn-Chisdais*. Von Dr. W. A. Meisel, Ober-Rabbiner in Pest. Zweite durchaus umgearbeitete Auflage (Pest: Druck von Johann Herz, 1860). A könyvet br. Eötvös Józsefnek mint az Akadémia elnökének ajánlja.

²⁰⁵ *Wörterbuch zu den fünf Büchern Moscheh* (Pest, 1860).

²⁰⁶ Lásd tőle: *Hittan az izr. népiskola számára* (Pest, 1861).

²⁰⁷ *Hebräische Sprachlehre für israelitische Volksschulen* (Pest, 1861).

²⁰⁸ *Masslul Leschon Eber. Magyar–héber nyelvtan főelemi iskolák felsőbb osztályai számára* (Pest, 1865).

²⁰⁹ *Lashon medabberet – Lásón m'dabereth. Gyakorlati héber nyelvtan* (Pozsony, 1869).

kiadta németül is, nyilván ugyancsak a zsidó iskolák magyarul nem eléggé tudó diákjai számára. Áhn (Ahn) F.²¹⁰ „új tanmódja”, amelyet a címlapon is megemlített, azt jelenti, hogy a nyelvtani szabályokat példamondatokból vezeti le. A könyv az I. részben rövid héber nyelvtant, a II. részben olvasmányokat tartalmaz (zsoltárok, állatmesék, közép- és újkori héber költemények), szószedettel. A függelék héber–magyar szövejtéseket tartalmaz: felsorolja a hasonhangzású héber és magyar szavakat (*zeh* = ez, *zóhar* = sugár stb.), s felállít néhány etymológiát is a Talmud, a midrások és a targumok általa „magyar” eredetűnek (sic!) tartott szavai magyarázatára (*tiq* = tok, *tippah* = csöpp, *tanu* = tan-ították stb.).²¹¹

Goldziher Ignác a székesfehérvári cisztercita főgimnáziumban tanult öt éven át. A gimnázium felső osztályait már Pesten végezte, miközben beiratkozott az egyetemre is. Vámbéry Ármin tanítványaként perzsa, török és arab irodalmat hallgatott. Br. Eötvös József cultus-miniszter állami ösztöndíjával külföldön járt: Berlinben Emil Rödigernél (1801–1874), Lipcsében Heinrich Leberecht Fleischernél (1801–1888) tanult. Lipcsében szerezte meg a bölcsészdoktori oklevelet. 1873/74-ben ösztöndíjjal Szíriában, Palesztinában és Egyiptomban járt. 1876-tól a M. Tud. Akadémia levelező, 1892-től rendes tagja volt. 1894-től volt ny. r.²¹² egyetemi tanár a pesti egyetemen.

Goldziher Ballagi Mór nyelvtanát dolgozta át; a könyv címe: *A héber nyelv elemi tankönyve* (1872).²¹³ Az előszó szerint ez a grammatika is iskolai használatra készült, de a nyelvtani része bővebb és rendszere némileg eltér az első kiadásétól. A gyakorlatok terén Goldziher annyit változtatott, hogy a példákat mind a Bibliából vette. A gyakorlatokban renghagyó alakok is előfordulnak. Az olvasókönyvön a lényegét érintő változtatást nem tett. A paradigmákat a holland Land – Justus Olshausen (1800–1882) követője – nyelvtana²¹⁴ szerint rendezte el. A nyelvtan elé bevezetőt írt a sémi nyelvekről. Ballagitól eltérően rendszeresen használja a latin grammatikai kifejezések

²¹⁰ J. F. Ahn (1796–1865) német pedagógus, francia, angol, olasz és holland nyelvkönyveket írt. A róla elnevezett módszer példákból indult ki, ezt követően foglalkozott a szabályokkal.

²¹¹ Scheiber Sándor megemlíti, hogy Goldberger József unokája volt Fejér Lipót (1880–1959) neves matematikus.

²¹² Nyilvános rendes.

²¹³ (Pest: Kiadja Petrik Géza, 1872). – A címloldal hátlapján a nyomda neve szerepel: „Társasági könyvnyomda, elébb Sieber örökösei, Pozsonyban.” Goldziher megemlíti, hogy a nyelvtant Petrik felkérésére dolgozta át, lásd Goldziher Ignác, *Napló* (Budapest: Magvető, 1984) 69. p.

²¹⁴ (Amsterdam, 1869), holland nyelven.

mellett a megfelelő héber terminusokat is. Az olvasmányok után, a könyv végén tartalomjegyzék található (Ballaginál ez nem volt). A Goldziher által átdolgozott nyelvtannak egy úgynevezett olcsóbb kiadása is van (1887).

Rosenmeyer Izsák (?–?) Homonnán működött főtanítóként. A *héber olvasás első elemi tankönyve* (1875) című munkáján kívül bibliai olvasókönyvet²¹⁵ és vallástankönyvet is írt.²¹⁶ Héber olvasókönyvének I. része betűk, szótagok és szavak olvasásának gyakoroltatásával kezdődik. Az askenázi kiejtés követésére csak a *dagesh* nélküli *táv* hang *sz*-ként való átírása utal. A füzet II. része olvasási gyakorlatokat tartalmaz, a III. rész olvasmányokat: a reggeli imát és egyéb liturgiai darabokat német fordítással, a hónapok és az ünnepnapok neveit, valamint a *Beréshit* 1–2. fejezetét szintén német fordítással. A füzet végén egy jiddis fejezet is van: *Das Jüdisch-Deutschlesen*, rövid jiddis szövegekkel. Az olvasókönyv terjedelme: 80 oldal.²¹⁷

Handler Márk (1837–1911) Pozsonyban, a híres Ketav Szóférnál²¹⁸ tanult, rabbi diplomáját is tőle kapta. Aszódon, Hevesben, majd Tatán működött rabbiként, s magyar nyelvű hitszónoklatairól vált híressé. Fiai közül a legismertebb Simon lett (Hevesi Simon).

Handler nyelvtana német és magyar nyelven jelent meg.²¹⁹ A német nyelvű kiadás szóról szóra megegyezik a magyarral. A címloldal hátlapján levő mottó bibliai idézet: „*Va-yiqreu ba-sefer be-torat ha-Elohim meforash ve-som sekhel va-yavinu ba-miqra* – És olvasának az isteni tan könyvéből, magyarázva és értelmezve, úgy hogy megértették a mit olvastak. Nehem. 8.8.” A könyvnek a szerző által írt, héber és magyar nyelvű előszava van. Handler véleménye szerint a Biblia-oktatás eredménytelenségének oka az, hogy nyelvtani előismeretek nélkül, csak gépies olvasás-tanításra szorítkozik. Az általa írt nyelvtan a legszükségesebb nyelvtani alakokat tartalmazza, a rájuk vonatkozó szabályokkal. A szabályok magyarázására és begyakorlására minden szót Mózes I. könyvéből vett. A könyv anyagának átvétele után a *Beréshit* (Genesis) önállóan olvasható és tanulható.

²¹⁵ *Bibliai történetek. Olvasókönyv izraelita népiskolák számára* (Sátoraljaújhely, 1869).

²¹⁶ *Vezérfonál Mózes vallásában. Izraelita növendékek számára* (Sátoraljaújhely, 1872).

²¹⁷ Valamivel később ugyanezt a módszert találjuk a *Kol Jehuda* című elemi iskolai tankönyvben; a vallás-oktatásban nyilván általánosan ez volt a héber nyelvtanítás módszere.

²¹⁸ Abraham Samuel Benjamin Wolf (1815–1871), lásd: *EJ*, 15, col. 75.

²¹⁹ *Vejabinu Bammikra. Leitfaden des Bibel-Unterrichtes – Vejabinu Bammikra. Vezérfonala a Biblia-oktatásnak* (Budapest, 1876).

Az I. rész első füzeté a hangtant, a névszókat és az igéket tárgyalja röviden. Az igeragozásban a sámar (SMR) ige *qal* perfectum és imperfectum alakjait jut el. Mózes I. könyvének szavait a „Vajécé” hetiszakaszig (Gen. 28,10) tartalmazza, a II. füzet ettől a résztől a *Beréshit* végéig tartalmazza a szavakat. A nyomdára vonatkozólag a hátlapon: „Budapesten, nyom. Burian Mórnál, Marokkoi udvar 1876.” Az I. rész 1. füzetének 2., javított kiadása: Singer Ede, Székesfehérvár, 1891. A 2. füzet uo., 1893; a II. rész 1. füzet uo., 1895.

Müller Adolf (1844–?) a budapesti zsidó hitközség elemi iskolájában 1871 óta rendes tanárként tanított. Írt magyar nyelvtant és olvasókönyvet is. Héber olvasókönyvét (1878) később is sokszor kiadták.

Stern Ábrahám (1855–1934?) a budapesti egyetemen szerzett tanári diplomát. 1878 és 1881 között a kiskunhalasi református gimnáziumban tanított. 1885 után nyugalomba vonulásáig (1928) a Pesti Izraelita Hitközség elemi és polgári fiúiskolájának volt az igazgatója. Több tankönyvet írt.²²⁰ 1916 és 1918 között az Országos Izraelita Tanítóegyesület elnöke volt.

Héber nyelvtanát még mint középiskolai tanár írta (1889). Az előszóban köszönetet mond Kármán Mórnak (1843–1915),²²¹ Goldziher Ignácnak, Bacher Vilmosnak és Bárány Józsefnek²²².

Maga a könyv négy részből áll: hangtan (askenázi és szefárdi kiejtést is jelöl), alaktan, paradigmák, valamint szócsoportok – ez utóbbi témák szerint elrendezett szótár, például, Istenről, a természetről, az emberről stb. A tartalomjegyzék a könyv végén található. Az utolsó oldal alján a kiadó: „Fried és Krakauer, Lázár-u. 15.” A 2. kiadás 1891-ben, a 3. 1925-ben jelent meg. Az első kiadás terjedelme: 64 oldal.

Pukánszky Béla (1859–1899) Budapesten, Pozsonyban, Göttingenben és Berlinben tanult. 1884-ben a pozsonyi evangélikus teológiai akadémián az ószövetségi tudományok tanára lett.²²³ Részt vett az Ószövetség magyar fordításának revíziójában. 1895-ben megjelent héber nyelvtana Pozsonyban, Wigand F. K. nyomdájában készült, s a Luther Társaság anyagi támogatásával jelent meg.

²²⁰ *Izrael története*, I–II (1901); *Szemelvények a zsolttárból*; *Szemelvények a prófétákból*. Stb.

²²¹ A zsidó nevelésügyben játszott szerepéhez lásd *ZsLex.*, 453–454. pp., s. v. Kármán, no. 4.

²²² Bárány József (1856–1916) rabbi, egy időben (1888–1891) a pesti hitközség tanfelügyelője, később kecskeméti főrabbi.

²²³ Működéséhez lásd Július Janko, i. m., 39. p.

A szerző az előszóban utal mestereire (Paul de Lagarde,²²⁴ Jacob Barth²²⁵). Bibliográfiát a nyelvtani részben folyamatosan ad. A paradigmákat a „Danz óta meghonosodottak szerint”²²⁶ közli. David Kimhi *Mikhlol*-jának I. részét is felhasználta.²²⁷ A könyv I. része: „Az egyes hangok és azok jelei”, a II. rész: „Alaktan”, a III.: „Mondattan”. A könyv végén a nem sokkal azelőtt felfedezett Méša-felirat (i. e. 9. század) első három sora található az eredeti írásjelekkel és kvadratikus betűkkel írva.

Pukánszky még a nyelvtant megelőzően kiadott egy héber olvasókönyvet is.²²⁸ Az olvasókönyv terjedelme: 168 oldal, a nyelvtané: 296 oldal.²²⁹

Boris Manassewitschről csak annyit tudunk, hogy szerzője volt a *Hebräische Conversations-Grammatik* című – a maga korában igen elterjedt, magántanulóknak szánt – nyelvkönyv-sorozatban megjelent héber nyelvtan-nak.²³⁰ A könyvnek csupán annyi magyar vonatkozása van, hogy kiadója (A. Hartleben's Verlag) Bécsen és Lipcsén kívül jelen volt Pesten is. A címloldal hátlapján a nyomdára vonatkozólag: „Druck von Stampfel, Eder & Comp. in Pressburg” – azaz Pozsony. Évszám nélkül jelent meg a nyelvtan, de némi eligazítást nyújthat korára nézve, hogy a könyvet gót betűkkel nyomtatták; a sorozat, s e kötet tipográfiai tekintetben is az 1880 körüli évek ízlésének bélyegét viseli.

A könyv az igen sok nyelvre kiterjedő sorozat többi kötetéhez hasonló felépítésű. A sorozat annak idején kitűnt a nyelvkönyv-irodalomban azzal a törekvésével, hogy minden nyelvet kényelmes élőnyelvi módszerrel tárgyalt. A nyelvtant roppant módon leegyszerűsítette. Nem dilettánsoknak készült, hanem a laikus felnőtt közönségnek.

²²⁴ Paul de Lagarde (1827–1891) orientalista és kultúrfilozófus, professzor Halléban, majd Göttingenben. – Politikai szereplésére, antiszemita nézeteire lásd Löwinger Sámuel vitairatát: *Germánia „prófétája”. A náciizmus száz esztendeje* (Budapest, 1947).

²²⁵ Jacob Barth (1851–1914), a berlini rabbiképző, majd az egyetem tanára, H. L. Fleischer és Theodor Nöldeke tanítványa, a sémi nyelvek tudosa.

²²⁶ Ehhez lásd Gesenius, *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* (1815), 120–123. pp.; Hans-Joachim Kraus, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments* (1956), 71. p.

²²⁷ Egy korabeli kiadás alapján (Lyck, 1862).

²²⁸ *Héber olvasókönyv* (Pozsony, 1888).

²²⁹ Bibliái tárgyú tanulmányai többek között: „A Pentateuch alkatrészeinek jellemzéséhez” (1887); „Az ószövetségi exegézis feladatáról” (1892); „Ezekiel” (1893); „A profetizmus lényege és jelentősége” (1893); „Gyülekezeti és egyéni vonatkozások a zsoltárokból” (1896); *Az anyag, a bűn és a halál eredete az Ótestamentum szerint* (Oroszába, 1898).

²³⁰ Egyéb nyelvtanai a sorozatban: orosz, lengyel, arab.

A héber nyelvtenban a szerző előszavát a gyakorlatokat is tartalmazó nyelvten követi. A nyelvteni rész után héber–német szöszedet, majd bibliai szövegeket interlineáris német fordítással tartalmazó szöveggyűjtemény található. A könyv terjedelme: 180 oldal.

J[acob] Rosenbergról csak azt tudjuk, amit a *Hebräische Conversations-Grammatik* címoldala közöl róla: a modern és a sémi nyelvek professzora, ny. (emeritus) igazgatója a jeruzsálemi „Simon Edler von Lämél” fiúiskolának,²³¹ a bécsi hitközség vallástanára. Rosenberg ugyancsak a *Die Kunst der Polyglottie* számára írt héber nyelvten (58. kötet). Ugyanebben a sorozatban írt szamaritánus, föníciai, új-szír, továbbá „asszír” (= akkád) nyelvten is. A héber nyelvten címoldal hátlapján: „Druck von Moritz Knöpfmacher.”

A szerző által jegyzett előszót irodalomjegyzék követi, benne említve van többek közt Hermann Strack, *Hebräische Grammatik*,²³² Fürst *Hebräisch-chaldäisches Schulwörterbuch*,²³³ Luzzato – Lerner²³⁴ *Diqduq leshon Talmud Bavli* (Petersburg, 1880).²³⁵

A könyv három nagyobb részből áll: elméleti, paradigmákat tartalmazó és gyakorlati részből. Az elméleti rész rövid bibliai héber, bibliai arámi, talmudi héber és talmudi arámi nyelvten tartalmaz. Nagy táblázatban mutatja be néhány ókori felirat (például a Siloah-felirat), kézirat, néhány – különböző korokból származó – kvadratikus betűkkel írt szöveg, valamint a XIX. században írt szövegek betűtípusait. A hangtani rész bemutatja a Rasi-betűket is, egybeveti a marokkói, szíriai, török, itáliai, német- és lengyelországi, valamint az oroszországi zsidók kiejtését. A gyakorlati részhez Rosenberg héberül írt előszava tartozik, pontozott, kvadrát betűs szöveggel, a szöveg latin betűs átírásával, ugyanez pontozatlanul, szó szerinti német fordítással, majd Rasi-betűkkel, szabadon fordítva. A gyakorlati rész 11, különböző hétköznapi témájú beszélgetést is tartalmaz (látogatás, étkezés, kirándulás stb.). A beszél-

²³¹ Az iskolához, tájékozódásul legalább a fekvésére nézve, lásd Yehoshua Ben-Arieh, *Jerusalem in the 19th Century. The Old City* (Jerusalem: Yad Izhak Ben Zvi Institute & New York: St. Martin Press, 1984), 342–343. pp. Az iskola – magánalapítványként – formálisan az osztrák kormány felügyelete alatt állt.

²³² Hermann Strack (1848–1922) nyelvtena: *Hebräische Grammatik* (1883, 1983 [15]).

²³³ (Leipzig, 1842); számos újabb és legújabb kiadásban is.

²³⁴ Hajjim Cvi ben Todros Lerner (1815–1889) legjelentősebb munkája, az arámi nyelvtena mellett, egy héber nyelvten volt: *Moreh ha-lashon* (1859), mely már a szerző életében hét kiadást ért meg.

²³⁵ Samuel David Luzzato (1800–1865) olasz nyelven írt babilóniai arámi nyelvtenának: *Elementi grammaticali del caldeo biblico* (1865) modern héber fordítása.

getések után feliratok és (eredeti) levelek, a héber gyorsírás módja Gabelsberger szerint,²³⁶ szótár és szöveggyűjtemény található. A könyv terjedelme: 184 oldal.

Rosenfeld Henriket csak mint a *Rendszeres héber nyelvtan* (1900) szerzőjét ismerjük. A címdalról tudjuk továbbá, hogy Baján főgimnáziumi és polgári iskolai hittanár volt. A nyelvtanhoz – melyet a bajai hitközség elöljáróságának ajánlott –, a szerző írt előszót, Ádler Lipót rabbi (?–1914) pedig méltatást. A grammatika hittanítás céljára készült.

Az előszó szerint a szerző nagy gondot fordított a *niqqud*-ra, a hang- és a szótan rendszeres tárgyalására. A mondattannal csak futólag foglalkozott. A nyelv tanításának érdekesebbé tétele végett párhuzamot vont a héber és a magyar nyelv között. A hangtan az askenázi kiejtést követi, a mássalhangzók nyomtatott alakja mellett bemutatja a Rasi-betűktől némiképp különböző kurzív írást. A szótant igeragozási táblák követik. Tartalomjegyzék a hátlapon, ábécérendben. Terjedelem: 55 oldal.

A századforduló után, egy nyelvkönyvsorozat (Rozsnyai gyors nyelvmenteri) 16. részeként megjelent héber nyelvtan szerzőjének a neve – **Fényes Mór** – csak a könyv címdalának hátlapján van feltüntetve. A könyv terjedelme mindössze 39 oldal, ebből nyelvtannal 9 oldal foglalkozik, a többi bibliai szövegeket tartalmaz, párhuzamos magyar fordítással és latin betűs átírással.

A szövegek főként a Tóra öt könyvéből valók, de vannak benne közmondások a Prédikátor, Jób és a Példabeszédek könyvéből is. A hangtan érintőleg foglalkozik a héber kiejtésének változásával, hivatkozva a Septuaginta névátírásaira. Az úgynevezett BeGaDKeFaT mássalhangzók tudományos és követendő kiejtésének a kemény (explozív) kiejtést tartja. Alaktana a különböző névszó-típusokkal, a birtokos ragozással, az igeörzsekkkel és a *vav consecutivum*-mal foglalkozik. A füzet inkább csak áttekintés, nyelvtant tanulni belőle nehezen lehet.

Stern Mór (?–?) nyelvtani munkájáról²³⁷ egyelőre csak Petrik bibliográfiájából – és más bibliográfiai forrásokból – tudunk. Könyvtárban nem bukkan-tam a nyomára.

²³⁶ Franz Xaver Gabelsberger (1789–1849) gyorsírási rendszert dolgozott ki és vezetett be a német nyelvre; rendszerét 1829-ben véleményezte a bajor királyi Akadémia. Művei: *Einleitung zur deutschen Redezeichenkunst* (1834, 1850^[2]); *Stenographisches Lesebuch* (1838); *Neue Vervollkommnungen* (1843, 1850^[2]). A héber gyorsíráshoz és Gabelsberger rendszerének héber adaptációjához lásd *EJ*, 2, col. 745.

²³⁷ *Héber nyelvtan, iskolai és magánhasználatra* (Budapest, 1906).

Pfeiffer Mór (?–?) Pápán volt zsidó elemi iskolai igazgató. Rövid, két részből álló héber nyelvtant írt.²³⁸ Az I. rész ugyanabban az évben önállóan is megjelent.²³⁹ A címoldal hátlapján a szerző szüleihez írt héber nyelvű ajánlása található. A nyelvtannak magyar és héber nyelvű előszava van, ez a héber tanításának és tanulásának indoklásaként jobbra társadalmi problémákkal foglalkozik.

Az I., 23 oldalnyi rész a hangtant, a II. rész az egyszerű mondat kapcsán az alaktan idevágó részeit öleli fel (névelő, névmások, főnévragozás, melléknév fokozás, az ige *qal*-ban). Egy-egy nyelvtani rész után feladatok következnek. A magánhangzók „német” (= askenázi) és „spanyol” (= szefárdi) kiejtését táblázat mutatja be. A nyelvtan sok héber grammatikai kifejezést tartalmaz. A mindkét részt tartalmazó változat terjedelme: 47 oldal.

Hornyánszky Aladár (1873–1939) teológiai hallgató volt a Budapesti Református Teológiai Akadémián, Pozsonyban, majd Göttingenben. Tanulmányainak befejezése után 1900-ban Pozsonyban az öszövetségi tudományok rendes tanára lett.²⁴⁰ 1917-ben a göttingeni egyetemen teológiai díszdoktorrá avatták. Az első világháború után is Pozsonyban maradt, ahol is 1934-ben kinevezték nyilvános rendes tanárnak a Hittudományi Karra.

1908-ban jelent meg *Héber nyelvtan kezdők számára* című munkája. A szerző minden bizonnyal kétkötetesre tervezte a nyelvtant, azonban csak az I. kötet (Alaktan) látott napvilágot. Héber nyelvtana szlovákul is megjelent.²⁴¹ Hornyánszky a héber nyelvtant az általa szerkesztett Keleti könyvtár című nyelvészeti sorozata (I. sorozat) I. részének szánta. Tudomásom szerint a sorozatnak nem jelent meg további része. A címoldal hátlapján: Márkus Samu könyvnyomdája, Budapest. A szemben levő oldalon: Smend Rudolfnak²⁴² ajánlva. Részletes tartalomjegyzék a könyv végén található. A nyelvtan három nagyobb részből áll: „Írás és olvasás”: 1–18. oldal, „Hangtan”: 19–48. oldal, „Alaktan”: 49–327. oldal.

Hornyánszky a héber jellemzésében abból a – ma romantikusnak mondható – felfogásból indult ki, hogy a nyelvnek az a formája, ami a Bibliában előttünk áll, a hébernek nem eredeti, hanem romlott formája. A nyelv eredetileg

²³⁸ *Mecappe – Héber nyelvtan mondattani alapon*, I–II (Vác, 1907).

²³⁹ Példánya megtalálható a Ráday Könyvtárban.

²⁴⁰ Itteni működéséhez lásd Július Janko, i. m., 39–40. pp.

²⁴¹ *Mluvica a citanka hebrejská* (Bratislava, 1923).

²⁴² Rudolf Smend (1851–1913) ev. teológus, professzor Baselban, majd Göttingenben, Julius Wellhausen tanítványa.

egyöntetű és egyszerű volt, később azonban a romlás következtében – s romlást jelent bizonyos magánhangzók vagy mássalhangzók eltűnése, például a félmagánhangzók kialakulása, de a lágyabb kiejtés megjelenése is – az egyszerűség helyébe a látszólagos összevisszaság lépett. Hornyánszky szerint az úgynevezett BeGaDKeFaT mássalhangzók kiejtése kétféle ugyan, de a tudományos használatban e kétféle kiejtést csak elméletileg szokás megkülönböztetni. A hangtant és az alaktant a nyelvben végbement változások miatt a történeti módszerrel kell vizsgálni. Az alaktan nem egyéb, mint az e módszerrel megállapított hangtani szabályok alkalmazása, a grammatikai alakoknak az eredeti egyszerű formákból való leszámaztatása a hangtani szabályok segítségével.

Hornyánszky az igeörzseket *pa'al, pi'él, pu'al, hif'il, hof'al, nif'al, hitpa'él* sorrendben adja. Mintaigéje a *qatal* (QTL), mellette hozza a (rekonstruált / arab) „eredeti” alakot (*qatala*). Az igei alakokat a legegyszerűbb alaktól kezdve (egy- szám 3. személy) mutatja be. A könyv terjedelme: 339 oldal. Hornyánszky a nyelvtanon kívül is értékes munkásságot fejtett ki a héber Biblia körében.

Kondor Ignác (?–1928) a Pesti Izraelita Hitközség megrendelésére, a század első évtizedében készített (nyelv- és hittankönyv-sorozat)²⁴³ I. részét írta. Az első megjelenés évszámát nem ismerem, az Országos Széchényi Könyvtárban a 4., javított kiadás (1909), valamint a 9., újonnan átdolgozott kiadás (1931) található meg.

A *Képes héber olvasókönyv* elemi iskolák I. osztálya számára készült. Nyelvtani része a héber betűk ismertetése, olvasási gyakorlatokkal, a *Beresit* elejéről vett szövegekkel.

Büchler Sándor (1870 – Auschwitz, 1944. júl.) ugyanennek a sorozatnak az utolsó részét (11. szám) írta meg: *A zsidók története*, II. rész. A Talmud korától napjainkig. Az I. részt Schön Dávid írta, *A zsidók története a babiloni fogságtól a Talmud befejezéséig* címmel. Az igen színvonalas történelemkönyvet a Tóra V. könyvéből, valamint a liturgiai zsoltárokból vett szemelvények követik, magyar fordítással és nyelvi magyarázatokkal. A könyv végén mintegy 20 oldalnyi héber nyelvten található, mely felöleli a gyenge igék ragozását és az igék tárgyias ragozását is.

M. Stengel (?–?) – akiről csak annyit tudunk, hogy a bécsi hitközség vallásánára volt – *Kol Jehuda* címmel írt a XX. század elején héber ábécés-könyvet. A könyv egyik korai kiadása 1911-ben, Bécsben jelent meg. Számos

²⁴³ A Pesti Izraelita Hitközség Vallástani Iskolakönyv-Kiadványai, szerk.: Munkácsi Bernát.

újabb kiadása mellőzi a szerző nevét. Kiadója a bécsi Schlesinger cég (Schlesinger Jos. / József), amelynek híres – Budapesten, az Orczy-házban is cég-fiókot fenntartó – kiadó- és könyvkereskedése a család Izraelbe költözése után ma a Sinai / Sinai Publishing / „Sinai” (Tel-Aviv) könyvkiadó nevet viseli. A *Kol Jehudá*-t a Sinai a második világháború után magyar nyelven, szerző és évszám nélkül, többször is kiadta. Szemmel láthatóan évtizedeken át ezt az elemi tankönyvet használták a zsidó elemi és vallási iskolákban (Talmud-Tóra) az írás-olvasás és a főbb imák tanításához, de még a felnőttek zsidó oktatásában is. Az egyszerű ábécéskönyv az askenázi kiejtés szerint tanítja az olvasást, a legfontosabb imákat a liturgiai sorrend szerint tartalmazza.

Jausz Vilmos (1866–1913) evangélikus teológiai tanár (Sopron), a teológiát Sopronban végezte. Tanulmányai befejeztével egy-egy évet töltött a baseli és a tübingeni egyetemen. 1889-ben hitoktató lett Budapesten. 1890-ben Sopronban teológiai tanárnak választották. 1899-től az Ószövetségi tanszéken dolgozott. Szerkesztője volt az *Evangelische Blätter aus Ungarn*-nak (1897–1899). *Héber nyelvtan. Gesenius – Kautzsch*,²⁴⁴ *Strack nyelvtanai és más kisebb munkák alapján* címmel készített összeállítást. A 2. kiadás megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban, a kiadás évszáma 1913–1914, a kiadó az Evangélikus Theológiai Önképzőkör, Sopron, a nyomda Röttig Gusztáv és fia, Sopron. Az összeállítást autografálta:²⁴⁵ Györffy Béla II. évf. theol. hallgató. A nyelvtankönyv terjedelme: 178 oldal. A nyelvtanhoz ugyanabban az évben gyakorlókönyv is készült, *Héber–magyar szójegyzék és héber gyakorlatok* címmel. I. része szótár, 24 oldalon, II. része pedig 40 oldalon olvasmányokat tartalmaz.

Abádi Imre (?–?) *Kis héber társalgó*-ja 1914-ben készült, egy Palesztinában tett utazás során. Kiadására 1920-ban került sor, Budapesten. A szerző főként a Palesztinába utazók számára készítette nyelvkönyvként, de nyelvtörténeti dokumentumnak is szánta, hisz minden dialógust és kifejezést az utazása során készített feljegyzésekből vett. A *Kis héber társalgó* 15 témakört ölel fel (bemutakozás, látogatás, az üzletben stb.). A párbeszédet közmondások és szójegyzék követik. A függelék a névmásokat, a főnevet, az ígét nagy vonalakban áttekintő nyelvtani segédlet. A könyvet Richtmann Mózes²⁴⁶ (1880–1972) nézte át. Terjedelme: 46 oldal.

²⁴⁴ Gesenius héber nyelvtanát a 22. kiadástól kezdődően (1878^[22] – 1908^[28]) Emil Kautzsch (1841–1910) gondozta.

²⁴⁵ Azaz: kézírással lefirta.

²⁴⁶ Lásd *EJ*, 14, col. 163.

Ráth Mózes (Moses Rath) (?-?) *Szefat amménu – A héber nyelv tankönyve* című nyelvtana eredetileg német nyelven, az első világháború előtt jelent meg,²⁴⁷ a magyar nyelvű a 6. (!) német kiadás nyomán, és a Kolozsvári Zsidó Nemzeti Szövetség felkérésére készült. A könyv fordítója Pfeffermann Manó, a fordítást átnézte Papp Illés.²⁴⁸ A címdoldal hátlapján az impresszum: Vernay N. János könyvnyomdája, Wien; a következő oldalon a szerző előszava olvasható.

A könyv két részből áll: az I. rész magyar nyelvű, nyelvtant és ahhoz kapcsolódva többféle gyakorlatot tartalmaz, köztük sok fordítást magyarról héberre – 150 leckében. A szövegek köznapiak, de vannak köztük bibliai mondatok is (így például az utolsó lecke a Genesis József-történetének fordítása). A magyar rész végén szójegyzék található, az egyes leckékre való utalással. A II. rész héber nyelvű, olvasmányokat, hozzájuk kapcsolódó kérdéseket, az olvasmányhoz kapcsolódó nyelvtant, grammatikai táblázatokat tartalmaz. A héber rész végén héber tartalomjegyzék, valamint a magyarhoz hasonlóan a leckékre utaló szómutató van. Ráth nyelvtana egyszerre bibliai és mai héber nyelvtan. Tanítja például a pauszális alakokat és az „(igeidő meg)fordító *vav*”-ot (*vav consecutivum*). Az igék szótári alakja nála az *infinitivus absolutus*. A kurzív írást is hozza. Mintaigének a *sámar* (SMR) igét használja. A nyelvtani rész, de az olvasmányok is, igényesek; színvonalas, jól használható könyv. Terjedelme: 343 oldal.

Widder Salamon (1880–1951)²⁴⁹ klasszikus héber olvasókönyve²⁵⁰ elsőként alkalmazza az „*ivrit be-ivrit*” – hébert héberül – módszerét Magyarországon. Az olvasókönyv a Biblia olvasását készíti elő, a szókinccs és a nyelvtan beszélgetések útján való megtanításával. Az I. rész címdoldalának hátlapján: „Nyomatott Rosenbaum M. Miksa könyvnyomdájában Pakson.” A szerző a

²⁴⁷ Moses Rath, *Sefat ammenu. Lehrbuch der Hebräischen Sprache für Schul- und Selbstunterricht. Mit Schlüssel und Wörterverzeichnis. Erste praktische Methode zur Erlernung der hebräischen Sprache in Wort und Schrift. Einführung in die Literatur* (Wien: Selbstverlag des Verfassers, 1918^[3]), 188 + 172 + [14]. pp. (MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtára.) – (Wien: Selbstverlag des Verfassers, 1918^[6]), 188 + 188. pp. (MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtára.)

²⁴⁸ Talán Pap(p) Illés (1875–?) tanár, irodalomtörténész; lásd ZsLex., 682. p., s. v. Pap, no. 6.

²⁴⁹ A Zsidó Gimnázium tanára volt, s az iskolában jobbra ő tanította a hébert, a bibliai héber órákon közvetve a beszélt, azaz élő nyelvet is. Tanítványai, akik áttelepültek Izraelbe, könnyedén tértek át az *ivrit* beszédre. – Widder *Praeparatiók a haftórákhoz* című könyve (Budapest: k. n., 1928) ugyancsak tartalmaz elemi nyelvi és nyelvtani magyarázatokat, legalább a jelzés szintjén.

²⁵⁰ *Ha-qeriah ha-ivrit – Héber olvasókönyv* (Budapest, 1921).

bevezetőben köszönetet mond Wittenberg Ignácnak, Schwarzstein Dezsőnek és Müller Bernátnak. Az olvasókönyv II. része már bibliai szövegeket tartalmaz: a Tóra I. könyvéből (Genesis) vett szemelvényeket. A szemelvények után az olvasmányhoz kapcsolódó pontozatlan kérdések találhatók. A II. rész végén fejezetenkénti héber szójegyzék, szótár és tartalomjegyzék van.

Widder *Héber ragozási minták* címmel nyelvtani segédletet is készített (Budapest, 1923). A füzet ragozási táblákat tartalmaz, rövid, nem ritkán héber nyelvű magyarázatokkal, a végén szótárral, tárgymutatóval és tartalomjegyzékkel. Az olvasókönyv I. részének terjedelme: 52 oldal, a II. részé: 64 oldal.

Frenkel Bernát (1881–1961)²⁵¹ tórai szemelvénygyűjteményéhez (1920 k.) elemi héber nyelvtant is csatolt. A címoldal hátlapján: „Katzburg Manó könyvnyomda, Budapest, Kazinczy u. 12.” A nyelvtan mindössze 20 oldal terjedelmű, az askenázi kiejtést követi. Ige- és névszóragozási táblázatokat is tartalmaz. (Összesen 26 főnév ragozását veti egybe: *sír, toráh, nadiv* stb.) Az igék tárgyas ragozását a *sámar* (SMR) igével mutatja be. A szöveggyűjtemény és nyelvtan nyilván a zsidó elemi iskolák tanulói számára készült tankönyvként.

A szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg 1932-ben A Pesti Izraelita Hitközség vallástani iskolakönyvei című sorozat 13. és 14. számaként két, tórai szövegeket tartalmazó szöveggyűjtemény. Az I. rész (a 13. szám): A Tóra *Beréshit, Shemot* és *Va-yiqra* könyveiből; a II. rész (a 14. szám): A Tóra *Ba-midbar* és *Devarim* könyveiből, továbbá a Példabeszédek (*Mislé*) könyvéből. Mindkettő ugyanazt a nyelvtani anyagot tartalmazza („A héber nyelvtan elemei”), de a II. rész kibővül a gyenge igék ragozásával. Mindkettő az askenázi kiejtést követi.

Aistleitner József (1883–1960) a pesti egyetem ny. r. egyetemi tanára volt a Hittudományi Karon, két ízben ugyanennek a Karnak a dékánja is. Nyelvtani munkája 1932-ben jelent meg.²⁵² A litográfiát a könyv végén található adatok szerint Stachora Károly²⁵³ készítette. Szóbeli hagyomány szerint a héber szavak, de némelyek szerint az egész könyv is, magának a szerzőnek a keze írása. Tartalomjegyzék a könyv elején található, főbb pontjai: „Általános bevezetés”, „Az írás”, „Hangtan”, „Alaktan”, „Mondattan”. A nyelvtan végén: „Szentírási helyek jegyzéke”; „Betűrendes tárgymutató”; „Index hebraicus”.

²⁵¹ Lásd ZsLex., 293. p., s. v. Frenkel, no. 2.

²⁵² *Héber nyelvtan*. Vezérfonál Aistleitner József e. ny. r. tanár előadásaihoz (Budapest: kézirat gyanánt, 1932).

²⁵³ Budapest, V. ker., Arany J. u. 7.

Az „Általános bevezetés” egyes fejezeteinek elején („A sémi nyelvek áttekintése”; „A héber nyelv története”; „A héber nyelvudomány története”) a szakirodalomra vonatkozó bibliográfiai jegyzetek találhatóak. A bevezetés utolsó fejezete röviden áttekinti a héber nyelvészet fejlődését Geseniustól az 1920-as évek végéig.

A nyelvtanban a névszók tárgyalása megelőzi az igékét. Az ábécét bemutató táblázatban a quadratikus betűk mellett az „ósémi”, a „középarám” és a Rasi-betűk is szerepelnek. Paradigmaként a *qátal* (QTל) ige szolgál, a ragozást az egyes szám 3. személyű alakoktól kezdve.

A nyelvtan jellegének bemutatására röviden idézek a bevezetőből: „Az Ószövetség nyelvének (...) alaposabb megismerése kívánja, hogy azt ne csupán mint kész nyelvet, hanem mint a fejlődés eredményét vizsgáljuk és a rokon nyelvekkel való összefüggését is tekintetbe vegyük.”

A nyelvtant 1953-ban a R. Katolikus Hittudományi Akadémia²⁵⁴ jegyzetként ismét kiadták, stencilre gépelt kéziratból sokszorosítva, igen rossz minőségben; 1988-ban, tudomásom szerint Bécsben, az eredeti reprintjét adták ki. Terjedelme: 183 oldal.

Módis László (1903–1972) teológiai előadó, református lelkész *Rövid bibliai héber nyelvten* címmel írt grammatikát, ez Debrecenben, 1933-ban jelent meg. Tartalomjegyzéke a borítón található.

A címoldal hátlapján a szerző a könyvet a debreceni, bécsi és budapesti egyetemen őt tanító professzoroknak ajánlja. Az előszó szerint Módis felhasználta a következő szerzők nyelvtenait (az akkor szokásos módon csak vezetőkéneven említi őket): Georg Heinrich A. Ewald,²⁵⁵ Wilhelm Philipp Blech (1864 k.), William Green (1714?–1794), Grundt (?), Lotz (?), Carl Naegelsbach (1806?–1859), August (?) Müller, Justus Olshausen, Ewald Rudolf Stier (1800–1862), Julius Heinrich Petermann, G. H. Seffer (1845 k.), Bernhard Stade, Hermann Strack, Carl Steuernagel,²⁵⁶ König, Georg Beer,²⁵⁷ Hollenberg

²⁵⁴ Jelenleg: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Teológiai Kar.

²⁵⁵ *Kritische Grammatik der hebräischen Sprache* (Leipzig: Verlag der Hahnschen Buchhandlung, 1827).

²⁵⁶ *Hebräische Grammatik* (Sammlung Göschen) (1917^[5]; reprint: 1921^[6]; később: 1947^[5], és újabb utánnomások).

²⁵⁷ A Sammlung Göschen című sorozatban megjelent standard héber nyelvten: *Hebräische Grammatik* (1915). – Később Rudolf Meyer adta ki „teljesen átdolgozott új kiadását”-t, most már két kötetben („Zweite, völlig neubearbeitete Auflage”) (Sammlung Göschen, 763/763a, 764/764a) (Berlin: Walter de Gruyter, 1952–1955).

– Karl Budde,²⁵⁸ Arthur Ungnad,²⁵⁹ Hans Bauer – Pontus Leander,²⁶⁰ Gesenius – Kautzsch, Gesenius – Bergsträsser,²⁶¹ Nikolaus Wilhelm Schroeder, Somosi, Ballagi, Ballagi – Goldziher, Pukánszky és Hornyánszky. Ez a névsor nagyjából a protestáns grammatikusok kánonját jelentette akkoriban. A korrigálásért Csikesz Sándornak mond köszönetet.

Módis nyelvtana mintagének a *qátal* (QTL) ígét használja. A nyelvtan terjedelme: 66 oldal + táblázatok.

Grosz Ernő (Ezra) (?–1983)²⁶² és **Mannheim Mór** (később: **Moshe Ishbéthy**)²⁶³ (1898–?) héber–magyar szótárt szerkesztettek,²⁶⁴ s ehhez rövid nyelvtant is csatoltak.²⁶⁵

A kis összefoglalás, amely mind a klasszikus – bibliai és későbbi – héber nyelvet, mind pedig a beszélt hébert figyelembe veszi, 44 oldalon a legfontosabb nyelvtani tudnivalókat foglalja össze, s felöleli a gyenge igék ragozását is. Utolsó része a *sámar* (SMR) ige „tárgyragozás”-át tartalmazza. A szótár magyar–héber része, a nyelvtannal együtt, megújítva, kibővítve Haifában, 1972-ben ismét megjelent (Gondos Sándor kiadásában), majd megint 1983-ban is (Tel-Aviv: Sinai),²⁶⁶ ez utóbbihoz a magyarországi születésű és egyébként magyarul kitűnően tudó Menahem Zwi Kaddari, a Bar-Ilan Egyetem akkori rektora írt méltatást, héber nyelven.

²⁵⁸ *Hebräisches Schulbuch.*

²⁵⁹ *Hebräische Grammatik* (Tübingen: J. C. B. Mohr / Paul Siebeck, 1926).

²⁶⁰ *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des Alten Testaments* (Halle, 1922; reprint: Hildesheim: Georg Olms, 1965).

²⁶¹ Értsd: Gotthelf Bergsträsser, *Hebräische Grammatik. Mit Benutzung der von E. Kautzsch bearbeiteten 28. Auflage von Wilhelm Gesenius' hebräischer Grammatik* (Leipzig: F. C. W. Vogel, 1918; reprint, Hildesheim, etc.: Georg Olms Verlag, 1985). Ti. az eredeti kiadásban a könyv felcíme: *Wilhelm Gesenius' hebräische Grammatik, 29. Auflage.*

²⁶² A második világháború előtt a debreceni Izr. Polgári Leányiskola héber nyelvtanára volt; utóbb Izraelben élt, s a Bar-Ilan Egyetemen (Ramat-Gan) tanított.

²⁶³ A második világháború előtt a debreceni Zsidó Reálgymnázium héber nyelvtanára volt; utóbb Izraelben élt.

²⁶⁴ *Millon ivri–hungari. Héber–magyar szótár.* Szerkesztették: Mannheim Mór és Grosz Ernő (Debrecen: Aczél Antikvárium. Schwarcz Miksa – Herskovics és Deutsch Könyvnyomdája, é. n. [1935]).

²⁶⁵ *Rövid héber nyelvtan. Ragozási táblákkal és szótárhasználati utasításokkal* (Debrecen: Herskovics és Deutsch könyvnyomdája, 1935).

²⁶⁶ *Modern magyar–héber szótár. Millon hungari–ivri hadish.* Második kiadás. Szerkesztette Isbéthy (Mannheim) Moshe, az első modern héber–magyar szótár szerkesztője (Tel Aviv: Sinai, 1983).

Rác Zoltán (1905–?)²⁶⁷ – az időben enyingi rabbi – nyelvkönyve (1936) kettős célt szolgál: az újhéber nyelven keresztül a Biblia oktatásának megala-
pozását és a beszélt nyelv segítségével a mai héber kultúra megismertetését.²⁶⁸
A könyvhöz előszót Kun Lajos (1886–1944)²⁶⁹ – abban az időben veszprémi
főrabbi – írt. Megemlíti benne, és nehézkesnek tartja, a Ráth-féle nyelvköny-
vet, ti. a magyar kiadását (1920), amely – az ő tudomása szerint – az egyetlen
magyar nyelvű segédkönyv a héber tanulásához. A bevezetőben Rác köszö-
netet mond Kun Lajos és Hirschler Pál (1907–1944) főrabbinak, Szegő
Miklós községkerületi elnökhelyettesnek, valamint Holzer Józsefnek, a Pol-
gár-nyomda tulajdonosának.

A nyelvkönyv kezdők és haladók számára is alkalmas, fokozatosan tér át a
pontozatlan szövegek olvasására. Az olvasmányokhoz tartozó nyelvtani rész
a legszükségesebb nyelvtani anyagot tartalmazza. A beszélgetéseket a minden-
napi életből veszi, tekintettel a zsidó vallási élet szokásaira. A szemelvények
a Szentírásból és a hagyományos irodalomból valók. A kvadratikus mellett a
kurzív írást is közli. Kiejtés kérdésében a döntést a tanárra vagy a diákra bízta,
megjegyezve, hogy Izraelben a szefárdi kiejtés az elterjedt. Az igealakok
tanítását a *participium*-mal kezdi, szótári alakjuk az *infinitivus absolutus*. A
könyv végén található szótár kb. 2000 szót tartalmaz, köztük olyanokat is,
melyek az olvasmányokban nem fordulnak elő. Terjedelme: 133 oldal.

A **Ben-Chaviv** nevű²⁷⁰ szerzőről nem tudjuk, hogy esetleg magyar száрма-
zású volt-e. Az 1936-ban e név alatt megjelent nyelvkönyvet azonban a Jos.
Schlesinger cég adta ki (*Ha-mitkadém. Ivrit le-mitkadmim*). Az eredeti nyelv-
könyv német ajkúak számára készült,²⁷¹ a beszélt héber tanítására. Magyar
nyelven, ugyancsak Schlesinger (Neuwald Illés utódja) kiadásában, 1939-ben

²⁶⁷ Lásd Moshe Carmilly-Weinberger (Ed.), *The Rabbinical Seminary of Budapest* (New York: Sopher-Hermon Press, 1986), 314. p. (s. v.).

²⁶⁸ *Héber–magyar nyelvkönyv* (Enying, 1936).

²⁶⁹ Lásd ZsLex., 517 p.; Moshe Carmilly-Weinberger (Ed.), *The Rabbinical Seminary of Budapest* (1986), 311. p. (s. v.).

²⁷⁰ Uri Ben-Chaviv.

²⁷¹ Nyilván összefüggésben volt a szerző *Lerne Hebräisch* című könyvével. Ezt is, és a *Ha-mitkadem* című könyvet is, Magyarországon a Schlesinger Jos. cég (VII., Károly király út 25) együtt hirdette a szerző *Héber–magyar zsebszótár*-ával, amelyet magyarra Widder Salamon dolgozott át. Lásd például in: *Izraelita zsebnaptár, 5701 / 1940–41*, a borító belső oldalán. A *Zsebszótár*-nak ismerjük későbbi izraeli kiadását (Tel Aviv: Sinai, é. n. [1990 k.]). Widder Salamon nevét ez a kiadás mint fordítóét tünteti fel. Ez a *Zsebszótár*, a kis kötet végén, rövidítés-
és szólásgyűjteményt is tartalmaz.

Budapesten is megjelent, fordította és átdolgozta Wachsberger Mózes. 3., javított kiadása, szintén magyar nyelven, 1951-ben jelent meg Izraelben (Tel-Aviv: Sinai). Kezdk számára készült, kizárólag a Palesztina- / Izraelben beszélt nyelv tanításához.²⁷²

A könyv szövegei a mindennapi életből vett párbeszéddek. Bizonyos nyelvtani szabályok minden leckében vannak. Tudatosan kimaradtak azok a szabályok, amelyek az élő héberben nem használatosak (pauzális formák, a *dages* használatának némely szabálya stb.). Terjedelme: 103 oldal.

Groszman Gyula (Hajjim Cvi) (?–?) – a miskolci polgári fiúiskola nyelvtanára – nyelvkönyve magyar és német anyanyelvűek számára készült.²⁷³ A címoldal hátlapján: „Herskovics és Deutsch könyvnyomdája, Debrecen.” A nyelvkönyv kizárólag héber nyelvű, a beszélt nyelv tanításához készült, a nyelvtant a beszéd felől tanítja. Az oldalak két részre vannak osztva: jobboldalt az olvasmányok, baloldalt a nyelvtani rész található. A lap alján a szöveghez kapcsolódó (pontozatlan) kérdések vannak. Az I. rész 48 leckét, a II. pedig 42 leckét tartalmaz. Mindkét rész végén leckénkénti héber–magyar–német szójegyzék áll. A II. rész terjedelme: 65–118. oldal.

Szabó Ödön (ma: Élijáhu Jesurun, Izrael) (1914–), 1945-ben vándorolt ki Izraelbe, ma Netanjában él, az ottani Csernihovszki Gimnázium aligazgatója volt.

Magyar anyanyelvűek számára, főként a beszéd tanításához írt rövid nyelvkönyvet.²⁷⁴ Az előszó szerint a héber a magyar anyanyelvűek számára a legkönnyebben megtanulható nyelvek egyike. A könyv a nyelvkönyv és a nyelvtan célszerű szintézise kíván lenni. A beszélgetések néhány fiatalember izraeli útjáról szólnak. Az első olvasási gyakorlat a *Beréshit* első két mondata. A nyelvkönyv végén magyar–héber szótár található.²⁷⁵ Terjedelme: 16 oldal. Ugyanebben az évben, a nyomda nevét is feltüntetve (Katzburg nyomda), egy nagyobb terjedelmű változata (valószínűleg a végleges) is megjelent (79 oldal).

Pap László (1908–1983) Szentesen végezte az elemi és középiskolai tanulmányait. A teológiát 1927-től egy-egy évig Debrecenben, Zürichben, majd újra Debrecenben végezte. 1930-tól Utrechtben tanult, itt szerzett teológiai doktor-

²⁷² A címoldal hátlapján (héberül): „Blumenthal nyomda, Tel-Aviv.”

²⁷³ Szifrénu. *Héber tankönyv középiskolák részére*, I–II (é. n. [1938]).

²⁷⁴ *L'son hákódes. Héber nyelvkönyv* (Budapest, 1939).

²⁷⁵ Élijáhu Jesurun gyűjtötte az anyagot, a címlap tanúsága szerint, Eliezer Grosz nagy *Héber–magyar szótár*-ához (1956) is.

ságot is. 1938-tól a budapesti református teológiai akadémia helyettes, majd rendes tanára lett. 1957-ben meghívták az utrechti egyetem ószövetségi tanszékére, állását azonban nem foglalhata el. 1958-tól vidéken volt segédlelkész. Holland, angol és magyar egyházi lapokban jelentek meg a dolgozatai. Főbb munkái: *Das israelitische Neujahrfest* (Kampen, 1933), ugyanez magyarul is megjelent tőle (Pápa, 1939); *Józsue könyvének fordítása és magyarázata* (Budapest, 1940); *Das evangelisch-theologische Schrifttum in Ungarn: Die Wissenschaft vom Alten Testament* (Halle/Saale: Akademischer Verlag, 1940); *Ószövetségi bevezetés* (Budapest, 1942); *Az Ószövetség vallása* (Budapest, 1942).

Nyelvtana sajnos csak sokszorosítva, két kis füzetben jelent meg, ezért szélesebb körben nem válhatott ismertté. Az első rész két fejezetet tartalmaz: az első: Írás, olvasás, a második: Alaktan címmel. A két fejezetet bevezetés előzi meg, melyben a szerző a sémi nyelvekről, a héber nyelvről és irodalmáról, valamint a héber nyelvtan irodalmáról nyújt színvonalas áttekintést. Ez utóbbi részben említi Kismarjai, Komáromi Csipkés, Alting, Schultens, Somosy, Ballagi és Goldziher, Pukánszky, Hornyánszky, valamint Módis László nyelvtanát. A második füzetben a gyenge igék és a névszóragozás mellett a Mondattan (III) és az Arám nyelvtan (IV) fejezetek találhatóak. Tartalomjegyzék a második füzet végén.

Ehrenfeld Artur *Széfer ha-jeled* című munkája képes nyelvkönyv az elemi iskolák I.–II. osztálya számára. Feltételezi a héber ábécé ismeretét. A könyvhöz a tanítók számára útmutató is készült.²⁷⁶ A *Széfer ha-jeled* a debreceni zsidó gimnázium héber oktatási módszeréhez igazodik.²⁷⁷

Weisz Pál (Meir Weiss) (1908–1998) és Grosz Ernő szerkesztette a *Széfer Chajjim* című tankönyvet.²⁷⁸

A könyv magyar és héber részből áll. A magyar rész címdoldalának hátlapján: „Szavak – *millim*, Nyelvtan – *diquq*, Feladatok – *targilim*,²⁷⁹ Liebermann testvérek Pannonia Könyvnyomda Vállalata, Debrecen.” A magyar rész végén nyelvtani tárgymutató található. A héber rész olvasmányokat és kérdéseket tartalmaz. Az olvasmányok a zsidó ünnepekkel kapcsolatosak. A héber címdallal szemközt ajánlás (héberül): Prof. Dov Hellernek,²⁸⁰ 70. életéve betöl-

²⁷⁶ *Madrikh. Útmutató tanítók számára a Széfer ha-jeled első részéhez* (Debrecen, 1940).

²⁷⁷ Lásd a *Széfer Chajjim* című tankönyvet.

²⁷⁸ I. rész (Debrecen, 1941); II. rész (uo., 1943).

²⁷⁹ Ez a felsorolás a könyv magyar nyelvű részében a leckék tagolása.

²⁸⁰ Heller Bernát (1871–1943). Tudomásunk szerint az Orsz. Rabbiképző Intézetben Weisz Pál főként az ő tanítványának tekintette magát.

tése alkalmából. A héber rész elején rövid bevezető, benne köszönet G. Hirschlernek (Hirschler Pál), J. Z. Rothnak (Joél Cvi Roth / Roth Emil),²⁸¹ továbbá Hajjim Kardosnak (Kardos László),²⁸² aki a nyelvtani részeket hozzáigazította a tanulók magyar nyelvtani tudásához, és köszönet Ábrahám Ehrenfeldnek, akinek közreműködésével a szerzők folytatták az általa a *Széfér ha-jeled*-ben megalapozott úton a vallásoktatást. Tartalomjegyzék a héber rész végén található.

Az I. rész a nyelvtanban az erős igék egyszerű ígétörzsbeli ragozásáig jut el, a II. rész átveszi a teljes igeragozást. A II. részben héber–magyar és magyar–héber szótár található. Az I. rész terjedelme: 184 oldal; a II. részé: 188 oldal.

Ábrámovits Mózes (?–?) nyelvkönyve²⁸³ a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg. A megjelent két füzet csak egy része a pénzhiány miatt ki nem nyomtatott egésznek. A nyelvkönyvnek héber, és azzal nem szó szerint azonos magyar nyelvű előszava van. A két füzet együtt 18 leckét tartalmaz, a szavak az egyes leckék mellett, magyar és jiddis fordításban szerepelnek. A nyelvkönyv a beszélt nyelv elsajátítását tartja szem előtt.

A fentebb már említett Mannheim Mór népszerű középiskolai héber nyelvkönyve, a *Ha-moreh ha-ivri*, 1941 és 1944 között több kiadást ért meg. Az I. rész kezdők, a II. rész haladók számára készült. Az I. részben a tartalomjegyzéket a szerző előszava követi. Benne a héber nyelv folytonosságát képpel érzékelteti:

„A héber nyelv gyökere a Bibliában van, törzse a misna-irodalomban, ágai a középkori *píjjut*-költészetben és lombkoronáját a mai modern héber irodalom alkotja.”

A továbbiakban a nyelvkönyv felépítéséről ír. Az előszó végén köszönetet mond Wachsberger Mózesnek és Beck Sándornak.

²⁸¹ Roth Emil győri rabbi (1907–1944).

²⁸² Kardos László (1898–1987) irodalomtörténész, abban az időben a debreceni zsidó fiúgimnázium tanára. Zsidó tárgyú munkája: *Héber költők antológiája* (1943; Budapest: Farkas Lajos kiadása, 1947^[2]). A könyv előszavában Kardos László köszönetet mond Weisz Pálnak, „a tudós főrabbi”-nak, aki a műfordítások „filológiai előmunkálatai” terhet magára vállalta.

²⁸³ *Szafah hajjah. Tankönyv a héber nyelv magán úton való könnyű és gyors megtanulására* (Szatmárnémeti, 1941).

A nyelvtan az egyes leckékhez magyarázatként kapcsolódik. Kiejtésben a Palesztinában általános szefárdi kiejtést követi. A II. rész a teljes igéket, a *pe-alef*, a *pe-yod*, a *pe-nun* és az *'ayin-'ayin* igéket tanítja a különböző ige-törzsekben. Érdekesség vagy – a beszélt nyelv változásával nem igazolt – archaizálás, hogy az „(igeidő meg)fordító *vav*”-ot (*vav consecutivum*) az élő nyelvben is használatosnak tekinti.

Shlomo Kodesh (?–?) *Adam ba-moledet* című modern héber (ivrit) nyelv-könyvének magyar kiadásához Grosz Ernő (Ezra) készített rövid – magyar nyelvű – héber nyelvtani függeléket és szószedetet, a leckékhez kapcsolódóan. Az áttekintés a nyelvtan és a szókészlet legfontosabb elemeit tartalmazza. A könyvet a „Berit Irgunim Halucium be-Hungaria” adta ki 1946-ban. Maga a Függelék sokszorosított gépirat, 44 oldalon.

A Mannheim Mór és Grosz Ernő (Ezra) által készített héber–magyar szótár (1935) nyelvtani részét tanítványai Grosz Ezra névvel *A héber nyelvtan alap-elemei* címmel, mint a *Széfer Chajjim* című tankönyv nyelvtani anyagát, Jeruzsálemben, 1981-ben, tanáruk emlékére újra kiadták. Terjedelme: 60 oldal.

König Pál²⁸⁴ és **Márton Benő**²⁸⁵ gépírással nyelvtana (Budapest, 1948) magyar nyelven írt nyelvtani részből, fordítási gyakorlatokkal és szószedettel, valamint héber nyelvű olvasmányokat és feladatokat tartalmazó részből áll. A nyelvtan kezdők számára készült, kerüli a grammatikai kifejezéseket. Az olvasókönyv a *Beresit* legfontosabb részeit és az ünnepekhez kapcsolódó szövegeket tartalmaz.

Kállay Kálmán (1890–1959) (a Debreceni Református Theológiai Akadémia tanára) előadásait gépirat formájában, sokszorosítva adták ki (Debrecen, 1949). A nyelvtan végén, a tartalomjegyzék után: „Készítették Nagy Ferenc és Pótor Imre IV. é. theológusok.” Mondattant nem tartalmaz a grammatika. A bevezetés fejezetei: A sémi nyelvek, A héber nyelv története, A héber nyelv nyelvtani feldolgozói (magyar vonatkozású nincs köztük). A tartalomjegyzék előtt tárgy- és szómutató van. 1952-ben és 1957-ben is megjelent, ez utóbbi terjedelme: 154 oldal.

²⁸⁴ König Pál (Mose) (1912–?) hittanár volt a zsidó gimnáziumban, majd a zsidó polgári iskolában. 1950-ben vándorolt ki Izraelbe, ahol az askeloni gimnázium igazgatói tisztét töltötte be.

²⁸⁵ Márton Benő (Binjamin Gat-Rimon) (1913–) szintén hittanárként működött. 1950-ben alijázott. A Nesz-Ciona-i gimnázium igazgatója volt. Műfordító, nyelvtani szaklapokba írt cikkeket.

Jozsef ben Shefer és Aharon Rosen²⁸⁶ *Elef millim. Ivrit be-hayye yom-yom* című, négy részből álló nyelvkönyve az 1950-es években készült Jeruzsálemben. Az I. kötet 1. kiadása 1955-ben jelent meg (Jeruzsálem: Hocaat-Sefarim Ahiasaf),²⁸⁷ egyébként az Országos Széchényi Könyvtárban csak későbbi kiadások vannak meg (1955^[4], 1959^[8]).

Az I. rész címlapjának hátlapján Ben-Zion Dinur (1884–1973) professzor, akkori izraeli oktatási minisztertől – a modern izraeli zsidó történetírás iskolalapító mesterétől – való idézet található. A könyv a tudós miniszter ötlete és kezdeményezése alapján született. Célja az ivrit alapjainak elsajátíttatása felnőttekkel – közelebről, az izraeli „új bevándorló”-kkal. A szerző köszönetet mond a szótáríró Avraham Even-Sosannak, J. Sakédnak és C. Greenbergnek.

A tankönyv beszédközpontú. A II. rész a magánhangzójelek nélküli szövegek olvasására tér át fokozatosan. Nyelvtani anyag az egyes olvasmányok után található. Az I–II. részhez függelékként – többek közt – román–magyar–héber szótár is készült. A magyar nyelvű kiegészítések csupán a nyilván számos mutáció egyikét jelentik. A III. részben a legjobb tanulók részére a hagyományos zsidó irodalomból vett szemelvények találhatók: Tóra, Rasi, Maimonides (Rambam). A kiegészítő IV. rész (*Elef millim ve-od revava*)²⁸⁸ az Országos Széchényi Könyvtárban nem található meg.²⁸⁹

Aharon Rosen *Héberül magánúton* című, 50 leckéből álló nyelvkönyve Tel-Avivban jelent meg, a fordító neve és évszám nélkül, a „Memorial Foundation for Jewish Culture” támogatásával.²⁹⁰

Rádai Jehuda könyve, a *Ha-ca'ad ha-rishon* az új bevándorlók ('ole hadash) számára készült (3., javított kiadása: 1957?). Készült a jeruzsálemi „Maarav” nyomdában. Terjedelme: 216 oldal. A címlap hátlapján (héberül) hirdetés: „A szerzőtől megjelent a *Második lépés* című nyelvkönyv, haladók számára.”

Pálfy Miklós (1911–1972) evangélikus teológiai akadémiai professzor *Héber nyelv- és gyakorlókönyv* című nyelvtanát (1963) protestáns teológusok használatára adták ki. A szerző, a rendszeréből s egyéb sajátosságokból ítélve,

²⁸⁶ Aharon Rosen (1905–1974/75 k.) Kolozsvárott született, szüleivel 1924-ben vándorolt ki Izraelbe. A Héber Egyetemen (Jeruzsálem) tanult.

²⁸⁷ A héber I. kiadás egy példánya az MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtárában.

²⁸⁸ „Ezer szó, és még rengeteg.”

²⁸⁹ Az eredeti kiadást nem találtam Jeruzsálemben sem.

²⁹⁰ Kiadóként „A zsidó hitközségek irodája” van feltüntetve. Ez a szervezet (Ha-liska li-khilot yehudiot), mint a közelmúltban az egykori munkatársak feltárták, erőteljes szerepet játszott a zsidó élet szervezésében és segítésében az úgynevezett „vasfüggöny” mögötti országokban.

valószínűleg felhasználta – jóllehet nem említi – Pákozdy László Márton kéziratban maradt nyelvtanát is.²⁹¹ Az előszót Bartha Tibor (1902–1995) tiszántúli református püspök írta. Megemlíti benne, hogy a protestantizmus egyházaiban századunkban csak két héber nyelvtan jelent meg magyarul nyomtatásban: Hornyánszky (1908) és Módis (1933) munkái, s a r. katolikus Aistleitner litografált nyelvtana.²⁹²

Tartalomjegyzék a nyelvtan elején van. A bevezető fejezetek (Kállay nyelvtanához hasonlóan): „A héber betűk”, „A sémi nyelvek”, „A héber nyelv grammatikai feldolgozásának története” – ez magyar héber nyelvtanokat is említ. A szerző szándéka szerint a nyelvtan nem a leíró, tudományos szempontokat követi. Íráshoz a betűk úgynevezett stilizált alakjait ajánlja, a kurzív írás figyelmen kívül hagyásával. A nyelvtanban itt-ott kisebb hibák is akadnak. A könyv végén rövid szótár, azt követően a főbb bibliai tulajdonnevek, Izrael királyai, a fontosabb bibliai földrajzi nevek és a héber Biblia könyveinek elnevezései találhatók. Terjedelme, a szótárral együtt: 405 oldal.

Tóth Kálmán református teológiai akadémiai professzor (Budapesti Református Teológiai Akadémia) héber nyelvtana jegyzet formájában került kiadásra (1980). Kezdek számára készült, jól használható, elemi nyelvtani szabályokat tartalmazó nyelvtan. Tartalomjegyzéke nincs. Hangtani része csak a legfontosabb tudnivalókat közli, de az igék ragozását (gutturális és gyenge igék is) az elemi nyelvtanokhoz képest igen alaposan tárgyalja. Az erős igék ragozásának mintája a *kátav* (КТВ) ige. Terjedelme: 74 oldal.

Karasszon Dezső református teológiai professzor (Debreceni Református Teológiai Akadémia) *Héber gyakorlókönyv és bibliai arám nyelvtan* című füzeté sokszorosított teológiai jegyzetként jelent meg (Budapest, 1983). A héber gyakorlókönyv W. Hollenberg – Karl Budde – Walter Baumgartner *Hebräisches Schulbuch*-jának²⁹³ magyarra ültetése. A bibliai arámi nyelvtan áttekintése három klasszikus grammatika²⁹⁴ alapján készült compendium. Terjedelme: 76 oldal.

²⁹¹ Pákozdy László Márton, *Vázlatos bibliai héber nyelvtan* (Kézirat, 1944).

²⁹² Pákozdyról, aki nem sokkal korábban a debreceni Teológiai Akadémia professzora volt, nem tesz említést.

²⁹³ *Hebräisches Schulbuch*, amelyet a 16. kiadástól (1935) kezdődően Walter Baumgartner gondozott (Basel, 1957^[22]).

²⁹⁴ Ezek: Emil Kautzsch, *Grammatik des Biblisch-Aramäischen* (1884); Karl Marti, *Kurzgefasste Grammatik der biblisch-aramäischen Sprache* (1896); Franz Rosenthal, *A Grammar of Biblical Aramaic* (1961).

Tarjányi Béla és Szabó Mária (R. Katolikus Hittudományi Akadémia, Budapest) *Rövid héber nyelvtan*-a ragozási táblákat tartalmazó nyelvtani segédlet. Terjedelme: 22 oldal. Tartalomjegyzéke hátul található. Három részből áll: „Írásjelek”, „Névszók”, „Ígék”. Az erős ige ragozásának mintája a *qátal* (QTL) ige. Csak néhány gyenge ige ragozására tér ki. A tartalomjegyzék után, héberül: a r. katolikus köszöntés, arámiul a „Miatyánk”, héberül az „Üdvözlég”, valamint arámiul a „*Kaddis jatom*” (Árvák imája) utolsó sorai; ezenkívül egy héber nyelvű mondas, melynek forrását nem ismerjük.

Arieh Lifschitz és Sara Yakubovski izraeli szerzőpáros *Beal-pe u-vi-khtav – Szóban és írásban* című nyelvkönyvének eddig két, kezdők számára készített része jelent meg Magyarországon. A könyv alapvetően héber nyelvű, csak az utasítások és az új szavak vannak benne magyarul. A címoldal hátlapján: Arieh Lifschitz és Sara Yakubovski *She-beal-pe u-vi-khtav* című nyelvkönyve alapján a szerzők engedélyével magyar használatra összeállította Raj Tamás. Belső használatra, a magyarországi héber tanfolyamok és magántanulók használatára. (Nyomta az Egyetemi Nyomda, Budapest, 1990.) A nyelvkönyv elé Raj Tamás írt rövid bevezetőt.

A könyv szokatlan módon először a folyóírást (kurzív) tanítja, és csak később tér rá a nyomtatott betűk olvasásának elsajátítására. Az I. és a II. rész terjedelme egyaránt 152 oldal.²⁹⁵

Molnár János teológiai előadótanár (Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár) héber nyelvtana teológiai jegyzetként jelent meg. A jegyzet elején részletes tartalomjegyzék található. A nyelvtan három részből áll: az I. rész A héber nyelv története, tulajdonképpen írás- és szövegtörténeti bevezető. A II. rész „A hang”, a III. „A szófajok” címet viseli. A jegyzet végén „Magyar nyelvű irodalom” címmel 2 oldalnyi bibliográfia található. A nyelvtanban előforduló héber részeket minden bizonnyal hivatásos írók (*szóférek*) keze írta. Terjedelme: 155 oldal.

Szabó Mária, a szegedi r. k. Hittudományi Főiskola tanára készítette az utóbbi idők legigényesebb magyar nyelvű héber nyelvtanát (1992, bővített új kiadásban: 1994). Mottója bibliai idézet: Ámosz 8,11 héber szövege; az 1994. évi kiadásban a belső címoldal hátlapján zoltárszöveg (Ps. 119,130) héberül

²⁹⁵ E könyv magyarországi bevezetését szolgálta egy kis, alkalmi szótár, Amos Rolnik ivrit munkájából adaptálva: Eliezer Even, *Ha-millon se-li. Tanulj héberül* (Budapest: k. n. [Szokhnut / Jewish Agency Irodája], é. n. [1989 k.], lapszámozás nélkül). Csak rövid ideig volt használatban a Szokhnut magyarországi nyelvtanfolyamain. Külön nyelvtani részeket nem tartalmaz.

és magyar fordítással, a következő oldalon a nyelvtanban előforduló rövidítések, majd egy Hieronymus-idézet (Epist. CXXV, 12).

A bevezetésben a nyelv és az írás rövid történe, mely kitér a Rasi-betűkre is. A héber ábécét bemutató táblázat tartalmazza a mai kurzív írás betűit is. A nyelvtani rész a hang- és alaktan mellett mondattant is tartalmaz. A könyv II. része nyelvtani és olvasási gyakorlatokból áll, a Teremtés könyvének (*Genesis*) 1–3. fejezetével. A függelékben a sémi nyelvek és az írás rövid áttekintése, valamint imák és énekek találhatóak. A kötetet kis héber–magyar szótár, irodalom- és tartalomjegyzék zárja. Terjedelme: 168 oldal.

*

Jelkép értékű befejezése lehet a magyar szerzők által írt és magyarországi héber nyelvtanok történetét áttekintő könyvnek, ha megemlékezünk Joshua Blau héber nyelvtanáról is. Joshua Blau, akit származása, családja,²⁹⁶ neveltetése részben a második világháború előtti Magyarországhoz kapcsol, Izraelben mint az arab nyelv professzora és a judeo-arab szövegek kutatója szerzett tudományos tekintélyt és hírnevet magának. Klasszikus (bibliai) héber nyelvtana,²⁹⁷ amelyet angolul adott ki, jelenleg a nemzetközi tudományos irodalomban a mértékadó nyelvtani összefoglalásnak számít.

²⁹⁶ Távoli rokona Blau Lajosnak, az Orsz. Rabbiképző Intézet egykori igazgatójának.

²⁹⁷ Joshua Blau, *A Grammar of Biblical Hebrew* (Porta linguarum orientalium, NS 12) (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1976, 1993²).

- Bacher Vilmos, „Die hebräische Sprachwissenschaft vom X. bis zum XVI. Jahrhundert”, in: *Die jüdische Literatur seit Abschluß des Kanons*, II (Trier, 1892), 133–235. pp.
- Bacher, Wilhelm, „Grammar”, in: *Jewish Encyclopedia*, VI (New York – London, 1906), 67–80. pp.
- Barna Jónás – Csukási Fülöp, *A magyar-zsidó felekezet elemei és polgári iskoláinak monográfiája*, I–II (Budapest: Corvina Nyomda, 1896).
- Bauch, G., „Die Einführung des Hebräischen in Wittenberg”, *Monatschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 48 (1904), 22–32. pp.; 77–86. pp.; 145–160. pp.; 214–223. pp.; 283–299. pp.; 328–340. pp.; 461–477. pp.
- Beránek, Karel, „Das Hebräisch an den Universitäten Trnava und Kosice”, in: Stanislav Segert, Ed., *Studia semitica philologica necnon philosophica Ioanni Bakos dicata* (Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Ved, 1965), 29–32. pp.
- Borsa Gedeon – Horvay Ferenc – Holl Béla, *Régi magyarországi nyomtatványok 1601–1635*, II (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983).
- Carmilly-Weinberger, Moshe, *A zsidóság története Erdélyben (1623–1944)* (Hungaria Judaica, 9) (MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995).
- Dalmat, Dan, *Bibliographia hungarica- (sic!) judaica, 1945–1990* (Ramat Gan: Bar-Ilan University, é. n.) [Szakszerűtlen!] – Újabb kiadása: *Bibliographia hungarica- (sic!) judaica (Magyar zsidó bibliográfia), 1945–1990* (Budapest: Bénéusz Bölcséleti, Lélektani és Szociális Szolgáltató Kft., 1991).
- Dán Róbert, „A nyomtatott héber könyv Magyarországon”, in: *Évkönyv, 1970* (Budapest: MIOK, 1970), 222–230. pp.
- Dán Róbert, „Héber hungaricák a XVI–XVII. századból”, *Magyar Könyvszemle*, 79 (1965), 352–358. pp.
- Dán Róbert, „Héber hungaricák a XVI–XVII. századból”, *Magyar Könyvszemle*, 79 (1965), 352–358. pp.
- Dán Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon* (Humanizmus és reformáció, 2) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973).
- Felkai László, *Tantervi változatok a magyarországi zsidó iskolákban (1780–1990)* (Budapest: Országos Közoktatási Intézet, 1995).
- Friedman, Jerome, *The Most Ancient Testimony. Sixteenth-Century Christian-Hebraica in the Age of Renaissance Nostalgia* (Athens, OH: Ohio University Press, 1983).
- Fuks, Leo, „Hebrew and Hebraists in Franeker in the 17th and 18th Centuries” (1974), in: *Aspects of Jewish Life in the Netherlands: A Selection from the Writings of Leo Fuks*, Ed. by Renate G. Fuks-Mansfeld (Assen: Van Gorcum, 1995), 131–153. pp.
- Fürst, Julius, *Bibliotheca Judaica. Bibliographisches Handbuch der gesammten jüdischen Literatur mit Einschluß der Schriften über Juden und Judentum und einer Geschichte der jüdischen Bibliographie*, I–II. (Leipzig, 1849) (repr.: Hildesheim: Georg Olms, 1960).
- Fürst, Julius, *Bibliotheca Judaica. Bibliographisches Handbuch umfassend die Druckwerke der jüdischen Literatur einschließlich der über Juden und Judentum veröffentlichten Schriften*

- mit einer Geschichte der jüdischen Bibliographie sowie mit Indices versehen, III (Leipzig, 1863) (reprint: Hildesheim: Georg Olms, 1960).
- Geiger, Ludwig, *Das Studium der hebräischen Sprache in Deutschland von Ende des XV. bis zur Mitte des XVI. Jahrhunderts* (Breslau, 1870).
- Gesenius, Wilhelm, *Geschichte der hebräischen Sprache und Schrift* (Leipzig: F. Ch. V. Vogel, 1815) (reprint: Hildesheim – New York: Georg Olms, 1973).
- Goldziher Ignác, „A keleti tanulmányok történetéhez hazánkban a XVII. században”, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 7 (1883), 42–44. pp.
- Goldziher Ignác, „Adalékok a keleti tanulmányok magyar bibliographiájához a múlt században”, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 4 (1880), 113–129. pp.
- Goldziher Ignác, „Teleki Mihály erdélyi kancellár és Leusden János utrechtai tanár”, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 8 (1884), 666–667. pp.
- Goshen-Gottstein, Moshe, „Foundations of Biblical Philology in the Seventeenth Century Christian and Jewish Dimensions”, in: Isadore Twersky & Bernard Septimus, Eds., *Jewish Thought in the Seventeenth Century* (Cambridge, etc.: Harvard University Press, 1987), 77–94. pp.
- Haraszti György, *Magyar zsidó levéltári repertórium, I: Hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott levéltári segédletek alapján* (Hungaria Judaica, 2) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1993).
- Hermann Egyed – Artner Edgár, *A Hittudományi Kar története, 1635–1935* (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1938).
- Janko, Július, „Die Pflege des Hebräischen an den Lyzeen und Akademien in Bratislava und in anderen Orten der Slowakei”, in: Stanislav Segert, Ed., *Studia semitica philologica necnon philosophica Ioanni Bakoš dicata* (Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Ved, 1965), 33–49. pp.
- Katchen, Aaron L., *Christian Hebraists and Dutch Rabbis. Seventeenth Century Apologetics and the Study of Maimonides' Mishneh Torah* (Harvard Judaic Texts and Studies, 3) (Cambridge, MA & London: Harvard University Press, 1984).
- Katz, Jacob, *Kifelé a gettóból. A zsidó emancipáció évszázada, 1770–1870* (Hungaria Judaica, 8) (Budapest: MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995).
- Kenyeres Ágnes, szerk., *Magyar életrajzi lexikon, I–II* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967); III (1981); [IV] (1978–1991) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1994).
- Kizlingstein Sándor, *Magyar könyvészet (II) 1876–1885. Jegyzéke az 1876–1885. években megjelent, vagy újjólág kiadott magyar könyveknek és térképeknek* (Budapest, 1890).
- Kluge, Otto, „Die hebräische Sprachwissenschaft in Deutschland im Zeitalter des Humanismus”, *Zeitschrift für die Geschichte der Juden in Deutschland*, 3 (1931), 81–97; 180–193; 4 (1932), 100–129. pp.
- Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980).
- Kozocsa Sándor, *Magyar könyvészet 1911–1920, I* (Budapest, 1939), II (Budapest, 1942).
- Kraus, Hans-Joachim, *Geschichte der historisch-kritischen Erforschung des Alten Testaments von der Reformation bis zur Gegenwart* (Neukirchen: Verlag der Buchhandlung des Erziehungsvereins, 1956).
- Lapide, Pinchas E., *Hebräisch in den Kirchen* (Forschungen zum jüdisch-christlichen Dialog, 1) (Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1976).
- Lebram, J. C. H., „Hebräische Studien zwischen Ideal und Wirklichkeit an der Universität Leiden in den Jahren 1575–1619”, *Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis*, NS 56 (1975/76), 317–357. pp.

- Lloyd, Jones G., *The Discovery of Hebrew in Tudor England: A Third Language* (Manchester, 1983).
- Loewe, Raphael, „Hebraists, Christian”, in: *EJ*, 8 (Jerusalem: Keter, 1972), coll. 9–71.
- Mandl Bernát, *A magyarországi zsidó iskolák a XIX. században* (Budapest: IMIT, 1909).
- Marmorstein Arthur, „Magyar hebraisták”, *Magyar Könyvszemle*, 22 (1914), 194–195. pp.
- Marmorstein, Arthur, „Christliche Hebraisten in Ungarn”, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, 8 (1904), 48–50, 80–84, 141–143; 9 (1905), 111–113. pp.
- McKane, William, *Selected Christian Hebraists* (Cambridge, etc.: Cambridge University Press, 1989).
- Pap, László, *Das evangelisch-theologische Schrifttum in Ungarn: Die Wissenschaft vom Alten Testament* (Halle/Saale: Akademischer Verlag, 1940).
- Petrik Géza – Barcza Imre, *Magyar könyvészet, 1901–1910. Az 1901–1910. években megjelent magyar könyvek, folyóiratok, atlaszok és térképek összeállítása*, I–II (Budapest, 1917–1928) (reprint: Budapest, 1969).
- Petrik Géza, *Magyar könyvészet, 1860–1875. Jegyzéke az 1860–1875. években megjelent magyar könyvek- és folyóiratoknak* (Budapest, 1885; reprint: Budapest, 1968).
- Petrik Géza, *Magyar könyvészet, 1886–1900. Az 1886–1900. években megjelent magyar könyvek, térképek és atlaszok összeállítása*, I (Budapest, 1908), II (Budapest, 1913) (reprint: Budapest, 1969).
- Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae, 1712–1860. Könyvészeti kimutatása a Magyarországon s hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak*, I–IV (Budapest, 1888–1892) (reprint: Budapest, 1968).
- Postma, Ferenc, „Hebreeuwse grammatica's van Hongaarse hand, 1635–1992. Beschouwingen n.a.v. een recente inventarisatie van A. Strbik”, *Alef Beet* 3, no. 2 (1993), 33–42. pp. – Németül: „Hebräische Grammatiken in Ungarn und Siebenbürgen, 1635–1992. Betrachtungen aus Anlaß einer neuen Bestandsaufnahme von A. Strbik”, *Studia Rosenthaliana. Journal for Jewish Literature and History in the Netherlands and Related Subjects*, 28, no. 2 (1994), 177–189. – Magyar fordításban: „Héber nyelvtanok Magyarországon, 1635–1992”, *Theologiai Szemle*, ÚF 37 (1995), I, 54–58. pp. [Recenzió a jelen dolgozat első változatáról, az 1993-ban készített egyetemi szakdolgozat kézírata alapján. A jelen munkában mindig a recenzió német változatára hivatkozom.]
- Rosenthal, Frank, „The Rise of Christian Hebraism in the Sixteenth Century”, *Historia Judaica*, 7 (1945), 167–191. pp.
- Smalley Beryl, *The Study of the Bible in the Middle Ages* (1953; Oxford: Basil Blackwell, 1984^[3]).
- Steinschneider, Moritz, *Bibliographisches Handbuch über die theoretische und praktische Literatur für hebräische Sprachkunde. Ein selbstständiger Anhang zu Gesenius' Geschichte der hebräischen Sprache und Le-Long – Masch's Biblioth. Sacra* (Leipzig: F. Ch. W. Vogel, 1859) [Nachdruck:] Mit Zusätzen und Berichtigungen von A. Freimann, M. Grunwald, E. Nestle, N. Porges, M. Steinschneider (Hildesheim & New York: Georg Olms, 1976).
- Steinschneider, Moritz, „Christliche Hebraisten”, *Zeitschrift für hebräische Bibliographie*, 1–5 (1896–1901); *Christliche Hebraisten* (Frankfurt a. M., 1901; reprint: Hildesheim, 1973).
- Szabó Károly – Hellebrant Árpád, *Régi magyar könyvtár. Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*. I. rész: 1480–1670 (Budapest, 1896), II. rész: 1671–1711 (Budapest, 1898).

- Szabó Károly, *Régi magyar könyvtár. Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, II (Budapest, 1885).
- Szabó Károly, *Régi magyar könyvtár. Az 1531–1711. megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve*, I (Budapest, 1879).
- Szentpétery Imre, *A Bölcsészettudományi Kar története, 1635–1935* (Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1935).
- Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, I–XIV (Budapest, 1891–1914) (reprint: Budapest, 1980–1981).
- Telegdi Zsigmond, *A magyar nyelvtanítás kezdetei és a héber grammatika* (MTA Judaisztikai Kutatócsoport. Értesítő, 3) (Budapest, 1990).
- Ujvári Péter, *Zsidó lexikon* (Budapest, 1929) (reprint: Budapest, 1987).
- Varga Zsigmond, *Az ókori keleti népek művelődéstörténete, különös tekintettel a Bibliára*, I–II (Református egyházi könyvtár, 12–13) (Pápa: Magyar Református Egyház, 1915, 1918).
- Zoványi Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*, szerk.: Ladányi Sándor (Budapest: Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977) (3., jav. bőv. kiadás).

Rövidítések

Hebrew Grammars in Hungary

(1635–1993)

Bibliography of the Hebrew Grammars Published in Hungary or Written by Hungarian Authors

- EJ = *Encyclopaedia Judaica* (Jerusalem: Keter, 1972)
- MÉL = *Magyar életrajzi lexikon*, I–II (szerk. Kenyeres Ágnes) (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1967); III (1981); [IV] (1994)
- MK = Kozocsa Sándor, *Magyar könyvészet, 1911–1920*, I–II (Budapest, 1939–1942)
- Petrik = Petrik Géza, *Magyar könyvészet, 1860–1875* (Budapest, 1885);
uő, *Magyar könyvészet, 1886–1900*, I–II (Budapest, 1908–1913);
uő – Barcza Imre, *Magyar könyvészet, 1901–1910*, I–II (Budapest, 1917–1928); Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája. Bibliographia Hungariae, 1712–1860*, I–IV (Budapest, 1888–1892)
- RMK = Szabó Károly, *Régi magyar könyvtár* (lásd Irodalom)
- RMNy. = Borsa Gedeon – Horvay Ferenc – Holl Béla, *Régi magyarországi nyomtatványok, 1601–1635*, II (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983)
- Steinschneider = Moritz Steinschneider, *Bibliographisches Handbuch über die theoretische und praktische Literatur für hebräische Sprachkunde* (Leipzig: F. Ch. W. Vogel, 1859) [Nachdruck:] Mit Zusätzen und Berichtigungen von A. Freimann, M. Grunwald, E. Nestle, N. Porges, M. Steinschneider (Hildesheim & New York: Georg Olms, 1976)
- ZsLex. = *Zsidó lexikon* (szerk. Ujvári Péter) (Budapest, 1929; reprint: Budapest: é. n. [1987 k.])
- = Lelőhely bibliográfiá(k)ban
- # Lelőhely könyvtár(ak)ban

Andrea Strbik

Hebrew Grammars in Hungary

(1635–1995)

Bibliography of the Hebrew Grammars Published in Hungary or Written by Hungarian Authors

Resume

The author has drawn up a bibliography of Hebrew grammars published in Hungary or written by Hungarian authors abroad.

Her work of collection covered the following libraries: the National Széchényi Library, the Library of the Hungarian Academy of Sciences, the Library of the Jewish Theological Seminary of Budapest, the Library of the Theological Academy of the Reformed Church of Hungary (Ráday Collection), the Library of the Theological Academy of the Reformed Church of Hungary, Debrecen, the Library of the Sárospatak Collegium, the Jewish National and University Library, Jerusalem.

Ninety items are included in this Bibliography (Chapter XII), in chronological sequence. In addition to Hebrew grammars in the strict sense, alphabets and textbooks composed to complete the grammars, are covered. Discourses in linguistics make a separate chapter.

The first item of the bibliography is the *Rudimenta linguae Hebraicae et Chaldaicae* by Johann Heinrich Alsted published in Gyulafehérvár in 1635. The last item, *Leshon hakodesh – Bevezetés a bibliai héber nyelvbe* by Szabó Mária published in Szeged in 1994. The Bibliography provides full description of title-page, and reference to Hungarian and foreign bibliographies, e.g. Moritz Steinschneider, *Bibliographisches Handbuch über die theorethische und praktische Literatur für hebräische Sprachkunde* (Leipzig: F. Ch. W. Vogel, 1859), Julius Fürst, *Bibliographisches Handbuch der gesammten jüdischen Literatur*, III (Leipzig, 1863), etc., as to the author's biography and the literature concerning the book.

In Part I the author briefly evaluates the works discussing the history of Hebrew Linguistics in Hungary. She analyses the historical background of the birth of the grammars and investigates the role of foreign Hebraists as well as of theological schools in spreading Hebrew studies in Hungary. The author also scrutinises the changing goals of studying Hebrew, and motives of spoken Hebrew gaining ground.

The history of Hebrew studies at Eötvös Loránd University (ELTE) of Budapest is outlined, and finally, short descriptions of each book and author are provided, following the order of the bibliography.

(1632-1997)

Bibliography of the Hebrew Grammars Published in Hungary or Written by Hungarian Authors
Kézirat

The author has drawn up a bibliography of Hebrew grammars published in Hungary or written by Hungarian authors abroad.

Her work of collection covered the following libraries: the National Széchényi Library, the Library of the Hungarian Academy of Sciences, the Library of the Jewish Theological Seminary of Budapest, the Library of the Theological Academy of the Reformed Church of Hungary (Ráday Collection), the Library of the Theological Academy of the Reformed Church of Hungary, Debrecen, the Library of the Széchenyi Collection, the Jewish National and University Library, Jerusalem.

Ninety items are included in this Bibliography (Chapter XIII) in chronological sequence. In addition to Hebrew grammars in the strict sense, alphabets and textbooks composed to complete the grammar, are covered. Discourse in linguistics make a separate chapter.

The first item of the bibliography is the *Rechtenssprache Hebraeae* by Christian Jakob Heinrich Alsted published in Grypholstadt in 1632. The last item, *Yeshon Anokhem - Bivvotet a biblic babiv nyivim* by Zviad Matis published in Szeged in 1994. The Bibliography provides full description of title-page, and reference to Hungarian and foreign bibliographies, e.g. Moritz Steinwender, *Bibliographischer Handbuch über die hebräische und praktische Literatur für hebräische Sprachschule* (Leipzig, F. C. W. Vogel, 1829), Julius Fürst, *Bibliographischer Handbuch der gesamten hebräischen Literatur III* (Leipzig, 1863), etc., as to the author's biography and the literature concerning the book.

In Part I the author briefly evaluates the works discussing the history of Hebrew Linguistics in Hungary. She analyzes the historical background of the birth of the grammars and investigates the role of foreign Hebrews as well as of theological schools in spreading Hebrew studies in Hungary. The author also scrutinizes the changing goals of studying Hebrew, and motives of spoken Hebrew learning ground.

Héber nyelvtanok: Bibliográfia

*Usum Scholæ ALBÆ-
 SIS hoc modo elaboratissimum
 puer Latiniâ literâ innotuit,
 hinc, anno vertente, legere,
 declinare, comparare, conju-
 gare, Syntaxin demicæ per-
 torum, & Sylularum
 bulorum harmonicam,
 discere potest.*

ALBÆJULIA.
 ANNO M. DC. XXXV.

RVDIMENTA / LINGVAE HEBRAICAE / & / CHALDAICAE / In /
Usum Scholae ALBEN- / SIS hoc modo elaborata, ut / puer Latinis literis
imbutus, / hinc, anno vertente, legere, / declinare, comparare, conju- / gare,
Syntaxin denique pue- / rorum, & Sylvulam voca- / bulorum harmonicam /
discere possit. / ALBAE-JULIAE. / ANNO M. D.C. XXXV.

[Johann Heinrich Alsted,] *Rudimenta linguae Hebraicae et Chaldaicae in
usum scholae Albensis (...) elaborata (...)* (Albae-Juliae, 1635), 104 pp.

= RMK II, 496

RMNy. II, no. 1609

Steinschneider, no. 34²⁹⁸

Marmorstein, no. 60

OSzK

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, I, 129

A könyvről:

Dán Róbert, „A nyomtatott héber könyv Magyarországon”, in: *Évkönyv, 1970* (Budapest: MIOK, 1970), 222–230, kül. 223. p.

²⁹⁸ Itt a *Rudimenta* nem szerepel, csak a *Grammatica Hebraea* (Frankfurt, 1625) későbbi külföldi kiadásait jelzi.

RVDIMENTA

LINGVÆ HEBRAICÆ

Publicæ & Privatæ

et CHALDAICÆ

Professore

In

Usu Scholæ ALBEN-

SIS hoc modo elaborata, ut

puer Latinis literis imbutus,

hinc, anno vertente, legere,

declinare, comparare, conju-

gare, Syntaxim denique pue-

rorum, & Sytulam voca-

bulorum harmonicam

discere possit.

ALBÆ-JULIÆ.

ANNO M. DC. XXXV.

BREVIS / INSTITUTIO / AD / Cognitionem Linguae He- / braicae
 exoptimis Autoribus collecta / à / PAULO W. KIS-MARIAI / Verbi divini
 in Ecclesia Debrecziensi / Ministro; / Vsui Scholarum Hungaricarum
 destinata. / FRANEKERAE, / Excudebat Idzardus Alberti Typographus in /
 Academia Franekerana, M DC XLIII.

Paulus W. Kis-Marjai [Kismarjai Veszelin Pál], *Brevis institutio ad
 cognitionem linguae Hebraicae* (...) (Franeker: Academia Franekerana,
 1643), 119 pp.

= RMK III, 1604

Fürst, II, 190. p. s. v. Paul Kismarin

Steinschneider, no. 1057

Ráday; Debrecen

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XIV, 1169

A könyvről:

Dán Róbert, *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon* (Bu-
 dapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 31. p.

Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 184. p.

BREVIS
INSTITVTIO

AD

Cognitionem Linguæ He-
braicæ exoptimis Autori-
bus collecta

PAULO W. KIS-MARIAI
Verbi divini in Ecclesia Debrecziensi
Ministro;

Vsui Scholarum Hungaricarum destinata

FRANEKERÆ,

Excudebat Idzardus Alberti Typographus in
Academiâ Franekeranâ, M DC XLIII.

SCHOLA / HEBRAICA. / IN QUA / Thetice, & per breves positiones, ratio recte / legendi, & fundamentaliter intelligendi, linguam / hebraicam, ita traditur, ut quis etiam sine ullo / Praeceptore, privato studio, sufficientem linguae / hebraeae cognitionem, ad intelligendum scripta ad / scribendum intellecta, comparare possit. / AVCTORE / GEORGIO CSIPKES COMARINO, / SS. Theolo. Doctore, & ejusdem Facultatis in / Illuſtri Schola Debrecina Professore. / ACCESSIT / Ejusdem Autoris oratio inauguralis, de linguae hebraeae / utilitate, dignitate, necessitate, &c. habita ibidem / Debrecini, Anno gratia M DC LIII. 8. Aug. / TRAJECTI ad RHENUM. / Typis Gisberti a Zijll, & Theodori ab Ackersdijk / ANNO M DC LIV.

Schola Hebraica in qua thetice, et per breves positiones, ratio recte legendi, et fundamentaliter intelligendi, linguam Hebraicam, ita traditur, ut quis etiam sine ullo praeceptore, privato studio, sufficientem linguae Hebraeae cognitionem, ad intelligendum scripta ad scribendum intellecta, comparare possit. Auctore Georgio Csipkes Comarino, Sanctae Scripturae theologiae doctore, et ejusdem Facultatis in illustri Schola Debrecina professore. Accessit ejusdem auctoris oratio inauguralis, de linguae Hebraeae utilitate, dignitate, necessitate, etc. habita ibidem Debrecini, Anno gratia M DC LIII. 8. Aug. Trajecti ad Rhenum. Typis Gisberti a Zijll, et Theodori ab Ackersdijk Anno M DC LIV.

Csipkes Comarinus, Georgius [Komáromi Csipkés György], *Schola Hebraica (...)* (Utrecht, 1654) 128 pp.

= RMK III, 1904

Steinschneider, no. 444

Fürst, I, 193. p. s. v. G. Csipkes

Marmorstein, no. 7

OSzK

SCHOLA HEBRAICA.

IN QVA

Theticè, & per breves positiones, ratio rectè
legendi, & fundamentaliter intelligendi, Linguae
hebraicam, ita traditur, ut quis etiam sine ullo
Præceptore, privato studio, sufficientem linguæ
hebrææ cognitionem, ad intelligendum scripta ad
scribendum intellecta, comparare possit.

AUCTORE

GEORGIO CSIPKES COMARINO,
S S. Theolo. Doctore, & ejusdem Facultatis in
Illustri Scholâ Debrecinâ Professore.

ACCESSIT

Ejusdem Autoris oratio inauguralis, de lingua hebrææ
utilitate, dignitate, necessitate, &c. habitâ ibidem
Debrecini, Anno gratiæ M D C L I I I . 8. Aug.

TRAJECTI ad RHENUM.
Typis Gisberti à Zijll, & Theodori ab Ackerſdyck

ANNO M DC LIV.

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, II, 380

MÉL I, 956. p.

Kosáry Domokos, *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980), 86, 129–130. pp.

A könyvről:

Zwarts, Jac., *De Hebreuwsche typografie van Utrecht* (Utrecht, 1938) (FP)

Lanzertisch Mária, „Komáromi Csipkés György: Oratio Hebraea (Utrecht, 1651)”, in:

Hargittay Emil – Lancsák Gabriella, szerk., *Acta Iuvenum. Írók és művek a XVII–XVIII. században. Négy tanulmány a régi magyar irodalom köréből* (Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1984), I, 7–31. pp.

Márkus Mihály, *Komáromi Csipkés György. Egyháztörténeti értekezés* (Budapest: Református Sajtóosztály, 1990), 30–31, 236. pp.

TYROCINIUM
HEBRAICUM.

Octo Tabulae Grammaticae Linguae Sanctae, 1. De Lectione, 2. De Nomine, 3. De Verbis Perfectis, 4. De Defectivis, 5. De Qviescentibus, 6. Praefixis, 7. De Suffixis, 8. De Vocalium mutatione, in Horologium Schickardianum; Quarum ope, Ingenuus Sanctissimae Linguae Studiosus, bimestri spatio, bihorium indies impendens, exoptatos in Analysis et Synthesi profectus consequi valebit, accessit Exemplum Lectionis et Analyseos Grammaticae cum Methodo investigandae radices facillima. Auctore (Anno) M. DanLeLe pars ChItIo pIro VIItIo – pannon Io (...). RostockI. Literis Richelianis

Daniel Parschitius [Parschitius Dániel], *Octo tabulae grammaticae Linguae Sanctae* (Rostock, [1663]²⁹⁹)

= RMK III, 2166

Steinschneider, no. 1525 (itt a szerző neve: Daniel Parschetzius; a megjelenés dátuma: 1660)

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, X, 413

Július Janko, 40–41. pp.

²⁹⁹ A címlapon szereplő chronogramma alapján: M-D-I-L-C-I-I-I-V-I-I-I-I, értsd: MDCLV + 8 x I = 1663.

TYROCINIUM / HEBRAICUM, / HOC EST / Brevis & Methodica /
 LINGVAE HEBRAEAE / INSTITUTIO / Paucissimis Regulis, Brevissimis
 Observationi- / bus, ad cognitionem Linguae Sanctae *Tyronibus* / perquam
 necessariis, comprehensa (cui ac- / cessit Alphabetum Syriacum & Samarita-
 / num ob eorum raritatem) in gratiam / suae *Gentis* adornata. / AUTHORE, /
 MICHAELE SZATH. NEMETHI, Ung. / Sacrarum literarum & Linguarum
 cultore ac S. Mi- / nisterii Candidato. / Suum cuique tribuendum. /
 FRANEKERAE, / Ex Officina JOHANNIS WELLENS, Illustr. Frisiae Ordin. / &
 eorundem Acad. Typogr. Ordinarii. 1667.

Tyrocinium Hebraicum, hoc est brevis & methodica linguae Hebraeae
 institutio paucissimis regulis, brevissimis observationibus, ad cognitionem
 Linguae Sanctae *Tyronibus* perquam necessariis, comprehensa (cui accessit
 alphabetum Syriacum & Samaritanum ob eorum raritatem) in gratiam suae
 gentis adornata. Authore, Michael Szathmar Nemethi, Ungariae sacrarum
 literarum & linguarum cultore ac Sancti Ministerii candidato. Suum cuique
 tribuendum. Franekerae, ex officina Johannis Wellens, illustris Frisiae
 Ordinis & eorundem Academiae typographi ordinarii. 1667.

Michael Szathmar-Nemethi [Szatmár-Némethi Mihály], *Tyrocinium*³⁰⁰
Hebraicum, hoc est brevis et methodica linguae Hebraeae institutio (...)
 (Franeker: Johannes Wellens, 1667), 56 pp.

³⁰⁰ Sic! Scil. *tyrocinium*; a szóhoz lásd Szenci Molnár Albert, *Dictionarium latinoungaricum* (1604), s. v. *tyrocinium*, „valami tanulásnak első kezdeti”. – Jóval később Emo Lucius Vrieomoet (1699–1760), a franekeri egyetem héber professzora, hasonló címmel adta ki kezdőknek szóló héber nyelvtanát: *Tyrocinium Hebraismi* (1742).

TYROCINIUM HEBRAICUM,

H O C E S T

Brevjs & Methodica LINGUÆ HEBRÆÆ I N S T I T U T I O

Paucissimis Regulis, Brevissimis Observationibus, ad cognitionem Linguæ Sanctæ Tyronibus perquam necessariis, comprehensa, (cui accessit Alphabetum Syriacum & Samaritanum quod eorum raritatem) in gratiam suæ Gentis adornata.

A U T H O R E,

MICHAELE SZATH. NEMETHI, Ung.
Sacrarum Literarum & Linguarum cultore ac S. Ministerii Candidato,

Suum cuique tribuendum.

F R A N E K E R Æ,

Ex Officina JOHANNIS WELLENS, Illustr. Frisicæ Ordinis.
& eorundem Acad. Typogr. Ordinarii. 1667.

= RMK III, 2386

Steinschneider, no. 1991

Fürst, III, 400. p. s. v. Mich. Szathmar

Marmorstein, no. 62

Debrecen³⁰¹

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XIII, 460

A könyvről:

Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 184. p.

³⁰¹ A címdalalon, kézírással: „Ex libris Davidis Szent Joby.”

I. N. J.

/ ³⁰² שְׂרָרַת יְשׁוּעָה

/ seu / Summarium / Lingvae Sanctae / Praeside / Viro Multum Rev.
 Praecellentissimo, / Praeclarissimo Amplissimoqve / Dn. JOHANN.
 WILHELMO / HILLIGER / / S. S. Theol. Candid. dudum dignissimo,
 Facult. Philos. / Adjunct. longè meritissimo nunc vero Ecclesiae Patriae
 Che- / mnicensis vocato Symmysta &c. / Dn. Fautore, Praeceptore &
 Studiorum Promotore / debito observantia cultu semper prosequendo /
 συνφιλολογούντων examini subjicit / Resp. / ESAIAS PILARIK, S.
 Andr. Hung. / Potentiss. Elect. Saxon. Alumn. ³⁰³ / In Auditorio Majori D. ³⁰⁴
 Febr. Anno M DC LXXVII. / Horis antemeridianis. / Wittenbergae, / Typis
 Matthaei Henckelii, Acad. Typogr.

I. N. J. ³⁰⁵ Ma'ayan leshon ha-qodesh seu Summarium linguae Sanctae
 praeside viro multum reverendissimo praecellentissimo, praeclarissimo
 amplissimoque domino Johanne Wilhelmo Hilliger, Sanctae Scripturae
 theologiae candidato dudum dignissimo, Facultatis philosophiae adjunctore
 longè meritissimo nunc vero Ecclesiae patriae Chemnicensis vocato
 symmysta &c. domino Fautore, praepceptore & studiorum promotore debito
 observantia cultu semper prosequendo συνφιλολογούντων examini
 subjicit respondente Esaias Pilarik, S. Andr. Hung. potentiss. elect. Saxon.
 alumnus. In Auditorio Majori d. Februarii anno M DC LXXVII. Horis
 antemeridianis. Wittenbergae, Typis Matthaei Henckelii Academiae
 Typographi.

³⁰² [„A szent nyelv forrása.”]

³⁰³ Homályos tisztség-elnevezés vagy cím; *Sanctae Andreae potentissimus electus, Saxon(iaelicus) alumnus* (?).

³⁰⁴ A vizsga napjának beírására szolgáló hely üresen hagyva.

³⁰⁵ *In nomine Jesu.*

L. N. 7.

שְׁמֵן לְשֵׁן הַדָּבָר

ſeu

SUMMARIUM LINGVÆ SANCTÆ

PRÆSIDE

*VIRO MULTUM REV. PRÆCELLENTISSIMO,
PRÆCLARISSIMO AMPLISSIMOQUE*

DN. JOHANN. WILHELMO

שְׁמֵן לְשֵׁן הַדָּבָר /

S. S. Theol. Candid. dudum dignissimo, Facult. Philos.

Adjunct. longè meritisimo, nunc verò Ecclesiæ Patriæ Chemnicensis vocato Symmysta &c.

Dn. Fautore, Præceptore & Studiorum Promotore

debite observantia culti semper prosequendo

σεφιλολογίας examini subjecit

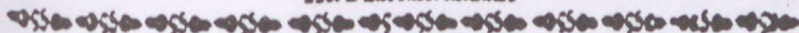
Resp.

ESAIAS PILARIK, S. Andr. Hung.

Potentiff. Elect. Saxon. Alumn.

In Auditorio Majori D. Febr. Anno M DC LXXVII.

Horæ antemeridianæ.

WITTENBERGÆ,

Typis MATTHÆI HENCKELII, Acad. Typogr.

Esaias Pilarik [Pilarik Ézsaiás], *Ma'ayan leshon ha-qodesh seu Summarium Linguae Sanctae* (...) (Wittenberg: Matthaeus Henckel, 1677), 104 pp.

= RMK III, 2868

Fürst, I, 393. p. s. v. Joh. Wlh. Hilliger

Steinschneider, no. 892

Halle (Saale): Universitäts- und Landesbibliothek („Cum notis Georgii Michaelis Cassai manu scriptis”); MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtára

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, X, 1137

A könyvről:

Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 184–185. pp. (az ő véleménye szerint valójában Johann Wilhelm Hilliger az értekezés szerzője).

MEMORIALE / HEBRAICUM. / Exhibens / LEXICI HEBRAICI /
 Compendium Me- / tricum, / Prodromum Grammaticae Hebraicae /
 Metricae, 'Εὖν 'ο Κύριος θελήση κ' ζήσωμεν, *etiam / propediem lucem*
visurae. / Quibus Memoriae impressis, nullus in Bibliis / Hebraicis occurret
 Versiculus, quem nequeas inter- / pretari, vel ex toto, vel ex parte. / Autore /
 SAMUELE KAPOSI. S.S.T.D. / & b.t. Illust. Collegii Alba-Juliani
 Professore. / CLAUDIOPOLI, / Ex Officina NICOLAI KIS de M. TÓTFALU.
 / Anno 1698.

Memoriale Hebraicum exhibens lexicum Hebraicum compendium metricum,
 prodromum grammaticae Hebraicae metricae. 'Εὖν 'ο Κύριος θελήση κ'
 ζήσωμεν. Quibus memoriae impressis, nullus in Bibliis Hebraicis occurret
 versiculus, quem nequeas interpretari, vel ex toto, vel ex parte. Autore
 Samuele Kaposi. Sanctae Scripturae theologiae doctore & bonorum tutore
 illustris Collegii Alba-Juliani professore. Claudiopoli, ex officina Nicolai
 Kis de Misz Tótfalu. Anno 1698.

Samuel Kaposi [Kaposi Sámuel], *Memoriale Hebraicum* (Claudiopoli:
 Nikolai Kis de M. Tótfalu, 1698), 20 pp.

2. kiadása is (Utrecht, 1738)³⁰⁶

= RMK II, 1917

Marmorstein, no. 58

OSzK; Ráday

³⁰⁶ Varga Zsigmond, i. m., II, 487. p.

MEMORIALE HEBRAICUM.

Exhibens
LEXICI HEBRAICI
Compendium Me-
tricum,

*Prodromum Grammaticæ Hebraicæ
Metricæ, 'Εάν ὁ Κύριος θελήσῃ κ' ζήσωμεν, etiam
propediem lucem visura.*

Quibus Memorix impressis, nullus in Bibliis
Hebraicis occurret Versiculus, quem nequeas inter-
pretari, -vel ex toto, vel ex parte.

Autore

SAMUELE KAPOSÍ. S.S.T.D.
- & b.s. Illust. Collegii Alba-Juliani Professore.

CLAUDIOPOLI,

Ex Officina NICOLAI KIS de M. ΤΟΥΡΛΟΥ.
Anno 1698.

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, V, 978–980

Jakó Zsigmond, *Erdélyi féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1974), lásd Névmutató, 522. p.

MÉL I, 854. p.

A könyvről:

Jakó Zsigmond, *Erdélyi féniks*, 16. sz. képmelléklet (a „Vocum Hebraearum per Hebraeas literas expressio” kezdetű oldal fényképe)

Haiman György, *Tótfalusi Kis Miklós, a betűművész és a tipográfus. Élete műve betűinek és nyomtatványainak tükrében* (Budapest: Magyar Helikon, 1972); uő, *Nicolas Kis, a Hungarian Punch-Cutter and Printer, 1650–1702* (Budapest: Akadémiai Kiadó & San Francisco: Howell Books, 1983), 306–307, 394. pp. (no. 56)

Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 185. p.; *Theologiai Szemle*, ÚF 37 (1995), I, 56. p.

JACOBI ALTING / Hebraeae Linguae Professoris / FUNDAMENTA / PUNCTATIONIS / LINGUAE SANCTAE. / Sive / GRAMMATICA HEBRAEA, / Perpetuis rationibus ex ipsius linguae / natura petitis confirmata. / EDITIO TERTIA. / CLAUDIOPOLI, / Ex Officina NICOLAI KIS de M. TÓTFALU / Anno M. DC. XCVIII.

Jacobi Alting Hebraeae linguae professoris Fundamenta punctationis Linguae Sanctae. Sive Grammatica Hebraea, perpetuis rationibus ex ipsius linguae natura petitis confirmata. Editio tertia. Claudiopoli, ex officina Nicolai Kis de Misz Tótfalu Anno M. DC. XCVIII.

Jacob Alting, *Fundamenta punctationis Linguae Sanctae* (Claudiopoli: Nikolai Kis de M.-Tótfalu, 1698^[3]), 114 pp.

= RMK II, 1917

Steinschneider, no. 37 (csak a frankfurti kiadásokat említi)

OSzK; Ráday³⁰⁷

³⁰⁷ A könyv 1. kiadása: Groningae, 1654; a 2.: uo., 1658; a 3.: uo., 1675. Utóbbinak egy példánya az MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtárában. A könyv 4. kiadásánál (Frankfurt, 1686) a kolozsvári kiadást figyelmen kívül hagyták.

JACOBI ALTING

Hebrææ Linguae Professoris

FUNDAMENTA

PUNCTATIONIS

LINGUÆ SANCTÆ.

Sive

GRAMMATICA

H E B R Œ A,

Perpetuis rationibus ex ipsius linguæ
natura petitis confirmata.

EDITIO TERTIA.

CLAUDIOPOLI,

Ex Officina NICOLAI KIS de M. TÓTFALV.

Anno M. DC. XCVIII.

Irodalom

A szerzőről:

EJ 2, 776. p.

A könyvről:

Gesenius, 122–123. pp.

György Haiman, *Nicolas Kis, a Hungarian Punch-Cutter and Printer, 1650–1702* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1983), 295–298, 393. pp.

Jakó Zsigmond, *Erdélyi féniks. Misztófalusi Kis Miklós öröksége* (Bukarest: Kriterion Könyvkiadó, 1974), 17. sz. képmelléklet (a könyvből az 55. oldal fényképe)

Dán Róbert, „A nyomtatott héber könyv Magyarországon”, in: *Évkönyv* (Budapest: MIOK, 1970), 224. p.

Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 178–179. pp.

INSTITUTIONES / AD / FUNDAMENTA / LINGVAE HEBRAEAE / QUIBUS / VIA PANDITUR / AD EJUSDEM / ANALOGIAM / RESTITUENDAM, ET VINDICANDAM. / IN USUM / COLLEGII DOMESTICI / EDIDIT / A. SCHULTENS. / Editio Secunda. / CLAUDIOPOLI TRANSSILVANORUM. / Apud ALEXANDRUM PAP SZATHMARI, / M D C C X L I I I.

Institutiones ad fundamenta linguae Hebraeae quibus via panditur ad eiusdem analogiam restituendam, et vindicandam. In usum Collegii domestici edidit A. Schultens. Editio Secunda. Claudiopoli Transsilvanorum. Apud Alexandrum Pap Szathmari, M D C C X L I I I.

Albert Schultens, *Institutiones ad fundamenta linguae Hebraeae* (Claudiopolis: Alexander Pap Szathmári, 1743^[2]), 501 + [87] pp. [1–87. pp.: Index locorum S. Scripturae. – Index Vocabulorum]

= Petrik, III, 340. p.

Steinschneider, no. 1847 (1. kiadás: Lugduni Batavorum / Leiden, 1737; a 2. kiadás Steinschneider szerint szintén: Leiden, 1743)³⁰⁸

Fürst, III, 294. p.

OSzK; Debrecen; JNUL

Irodalom

A szerzőről:

EJ 14, 1007. p.

Gesenius, 126–129. pp.

A könyvről:

Goldziher Ignác, „Adalékok a keleti tanulmányok magyar bibliographiájához a múlt században”, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 4 (1880), 122–126. pp.

Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 178. p.

³⁰⁸ Eszerint a 2. leideni kiadásnál a korábban megjelent erdélyi kiadást figyelmen kívül hagyták.

10

INSTITUTIONES
A D
FUNDAMENTA
LINGUÆ HEBRÆÆ.

QUIBUS
VIA PANDITUR
AD EJUSDEM
ANALOGIAM
RESTITUENDAM, ET VINDICANDAM.

IN USUM
COLLEGII DOMESTICI
EDIDIT
A. SCHULTENS.

Editio Secunda.

CLAUDIOPOLI TRANSILVANORUM,

Apud ALEXANDRUM PAP SZATHMARI,
MDCCLIII

ל"ש / דיקדוק וראשות השפה הקדמונה / או קריאת המקרא כפי עבריים
 הקדמונים³⁰⁹

/ GENVINA / LINGVAE HEBRAICAE / GRAMMATICA. / SIVE, /
 VETUS ILLA / SINE MASORETHARVM PUNCTIS / HEBRAISANDI
 VIA. / Quam prius (A. AE. CHR. MDCCLVI. / MM. Sext. Sept.), ingenui
 Discipuli sui, admodum reuerendi P. Cyrilli, / Equestris Academiae, quae
Petrupoli est, Presbyteri, priuatum in usum, / noua plane aptioreue methodo,
 delineatam; domi demum suae complu- / ribus iisque Criticis augtam
 Scholiis, non modo discentium ac Docentium, / sed etiam eorum, qui ad
Criticen Sacram se comferunt, atque faciles in ea / felicesque progressus
 desiderant, in gratiam, publici iam iuris esse uult / GEORGIUS KALMÁR,
 / Hungaro-Pannon a Tapoltzafő. Inperatoriarum Academiarum /
 FLORENTINARUM adlegtus Socius. / GENEVAE, / Typis P. PELLET,
 Typographi. M.DCC.LX.

L'S diquduq ve-reshit ha-safah ha-qadmonah: ow qeriat ha-miqra ke-pi
 ivriim ha-qadmonim: Genuina linguae Hebraicae grammatica. Sive, vetus il-
 la sine Masoretharum punctis hebraisandi via. Quam prius (anno aeris
 Christianis MDCCLVI. MM Sext. Sept.), ingenui discipuli sui, admodum
 reverendi P. Cyrilli, equestris Academiae, quae *Petrupoli* est, presbyteri,
 priuatum in usum, noua plane aptioreue methodo, delineatam; domi demum
 suae compluribus iisque criticis augmentam scholiis, non modo discentium
 ac docentium, sed etiam eorum, qui ad *criticem sacram* se comferunt, atque
 faciles in ea felicesque progressus desiderant, in gratiam, publici iam iuris
 esse uult Georgius Kalmár, Hungaro – Pannon a Tapoltzafő. Inperatoriarum
 Academiarum Florentinarum adlegtus socius.³¹⁰ Genevae, typis P. Pellet,
 typographi. M.DCC.LX.

³⁰⁹ [„Az ősi nyelv nyelvtana, avagy a Biblia olvasása az ősrégi héberek szerint.”]

³¹⁰ A cím alatt héber idézet (Zsolt. 8,9).

לש

דיקדוק וראשות השפה הקדמונה

או

קריאת המקרא כפי עבריים הקדמונים:

GENVINA

LINGVAE HEBRAICAE

GRAMMATICA.

SIVE,

VETVS ILLA

SINDE MASORETHARVM PUNCTIS

HEBRAISANDI VIA.

Quam prius (A. AE. CHR. MDCCLVI. MM. Sext. Sept.), ingenui Discipuli sui, admodum reuerendi P. Cyrilli, Equestris Academiae, quae Petropoli est, Presbyteri, priuatim in utum, noua plane aptioreue methodo, delineatam; domi demum suae compluribus usque Criticis auctam Scholiis, non modo discipulorum ac Docentium, sed etiam eorum, qui ad Criticam Sacram se comferunt, atque faciles in ea felicisque progressus desiderant, in gratiam, publici iam iuris esse uult

GEORGIUS KALMÁR,

Hungaro-Pannon a Tapoltzafö.

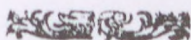
Imperatoriarum Academicarum

FLORENTINARUM adlegatus Socius.

PSAL. XVIII : 8, 9.

קרוח יהוח נאמנה סחכיסו פתי :

סצור יהוח כרו סאיר עיניו :

GENEVAE,

Typis P. PELLET, Typographi. M.DCCLX.

Georgius Kalmár [Kalmár György], *Genuina linguae Hebraicae grammatica* (...) (Genevae: P. Pellet, 1760) 36 p.

= Petrik, II, 321. p.
Marmorstein, no. 9
OSzK

Irodalom

A szerzőről:

Kazinczy Ferenc, *Pályám emlékezete* (1828) (Budapest: Magvető, 1956) 63–65. pp.

Szinnyei, V, 877

MÉL I, 846. p.

Váradi-Sternberg János, *Utak, találkozások, emberek. Írások az orosz–magyar és ukrán–magyar kapcsolatokról* (Kárpáti Könyvkiadó – Gondolat, 1974), 129. p. (címlapmásolat), 236. p.

Papp Ferenc, „Kalmár György oroszországi kapcsolatairól”, *Filológiai Közöny*, 4 (1958), 346–349. pp.

Kosáry Domokos, *Művelődés*, 157–158. pp.

INSTITUTIONES / AD / FUNDAMENTA / LINGUAE HEBRAEAE. / IN
 USUM / STUDIOSAE JUVENTVTIS / EDIDIT / NIC. GUIL.
 SCHROEDER / LINGUAR. ORIENTAL. ET ANT. HEBR. / IN ACAD.
 GRONINGANA PROF. ORD. / EDITIO SECUNDA. / CLAUDIOPOLI, /
 Typis COLLEG. REF. MDCCLXXII.

Institutiones ad fundamenta linguae Hebraeae. In usum studiosae juventutis
 edidit Nicolaus Guilielmus Schroeder linguarum orientalium et antiquae
 Hebraeae in Academia Groningiana professor ordinis. Editio secunda.
 Claudiopoli, typis Collegii Reformati MDCCLXXII.

Nicolaus Guilielmus Schroeder, *Institutiones ad fundamenta linguae
 Hebraeae* (Claudiopolis: Collegium Reformati, 1772^[2]), 353 + [19] pp.
 [1–19. pp.: Index verborum, quarum forma, at constructio, speciatim
 exponitur]

= Fürst, III, 291. p.

Petrik, III, 333. p.

Steinschneider, no. 1834 (A kolozsvári kiadás itt nem szerepel)³¹¹

OSzK; Ráday; JNUL

Irodalom

A szerzőről:

Gesenius, 129. p.

A könyvről:

Gesenius, 129. p.

Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 178. p.

³¹¹ A könyv egy új kiadása mint „*Editio secunda*” jelent meg, a kolozsvári kiadásnál később,
 Groningenben (1775). A kolozsvári kiadást, mint Schultens könyve esetében, itt sem vették
 figyelembe.

INSTITUTIONES
A D
FUNDAMENTA
LINGUÆ HEBRÆÆ.

IN USUM
STUDIOSÆ JUVENTVTIS
EDIDIT

NIC. GUIL. SCHROEDER

LINGUAR. ORIENTAL. ET ANT. HEBR.
IN ACAD. GRONINGANA PROF. ORD.

EDITIO SECUNDA.

CLAUDIOPOLI,

Typis COLLEG. REF. MDCCLXXII.

INSTITUTIONES
AD
FUNDAMENTA
LINGUAE HEBRAEAE.

IN USUM

STUDIOSAE JUVENTUTIS

EDIDIT

NICOL. GUIL. SCHROEDER

LINGUAR. ORIENTAL. ET ANT. HEBR.

IN ACAD. GRONINGANA PROF. ORD.

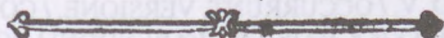

GRONINGAE,

APUD JACOBUM BOL^T, BIBLIOPOLAM.

MDCCLXV

INSTITVTIONÈS
AD
FVNDAMENTA
LINGVAE HEBRAEAE

IN VSVM

STVDIOSAE IVENTVTIS

EDIDIT

NICOL. GVIL. SCHROEDER

LINGVAR. ORIENTAL. ET ANT. HEBR. IN
ACAD. GRONINGANA PROF. ORD.

FRANCOFVRTI et LIPSAE,
M DCC LXXVIII.

PHARUS ARTIS / GRAMMATICAE HEBRAEAE, / ILLIS TANTUM
 UTILIS FUTURUS, QUI IN / ADDISCENDA LINGUA / PLURIMUM
 JAM OPERAE POSUERUNT. / ACCEDIT / NOMINUM DIVINORUM
 NON VULGARIS / EXPLICATIO, / CUM / CANTICORUM, QUAE JES.
 XXXVIII. ET JUD. V. / OCCURRUNT, VERSIONE. / CONFECIT / JOH.
 URI. / OXONII / E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO. / M DCC
 LXXX IV.

Pharus artis grammaticae Hebraeae, illis tantum utilis futurus, qui in
 addiscenda lingua plurimum iam operae posuerunt. Accedit nominum
 divinorum non vulgaris explicatio, cum canticorum, quae Jesaia XXXVIII.
 et Judices V. occurrunt, versione. Confecit Johannes Uri. Oxonii e
 Typographeo Clarendoniano. M DCC LXXX IV.

Johannes Uri [Uri János], *Pharus artis grammaticae Hebraeae* (...) (Ox-
 ford: Clarendon, 1784), 168 pp.

= Fürst, III, 462. p.

Steinschneider, no. 2048

Debrecen

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XIV, 680

MÉL II, 932–933. pp.

Goldziher Ignác, „Uri János”, in: *Akadémiai értekezések a nyelvtudományok köréből*, 20 (1908)
 Kosáry Domokos, *Művelődés*, 593. p.

PHARUS ARTIS

GRAMMATICÆ HEBRÆÆ,

ILLIS TANTUM UTILIS FUTURUS, QUI IN
ADDISCENDA LINGUA
PLURIMUM JAM OPERÆ POSUERUNT.

ACCEDIT
NOMINUM DIVINORUM NON VULGARIS.
EXPLICATIO,

CUM
CANTICORUM, QUÆ JES. XXXVIII. ET JUD. V.
OCCURRUNT, VERSIONE.

CONFECIT
J O H. U R I.

Audendum est, ut illustrata veritas pateat, multique ab erroribus liberentur.

Laet. Inst. Div. I. 4. c. 5.

O X O N I I
E TYPOGRAPHEO CLARENDONIANO.
M DCC LXXX IV.

INNOCENTII FESSLER / SS. THEOL. DOCTORIS, LL. OO. ET
 HERMENEUTICAE VET. TEST. / IN REGIO-CAESAREA
 VNIVERSITATE LEOPOLITANA / PROF. PVBL. ORD. /
 INSTITVTIONES / LINGVARVM / ORIENTALIVM, / HEBRAEAE,
 CHALDAICAE, SYRIACAE / ET ARABICAE. / CHRESTOMATHIAM
 ARABICAM / ADDIDIT / IO. GODOFR. EICHORN, / DVCIS
 WIMARIENSIS CONSILIARIVS AVLICVS / PROFESSOR IENENSIS. /
 PARS PRIOR / introductionem in studium LL. OO. et institutiones /
 linguae Hebraeae complectens. / WRATISLAVIAE, / SVMTIBUS
 GVILIELMI THEOPHILI KORN, / MDCCLXXXVII.

Innocentii Fessler Sanctae Scripturae theologiae doctoris, linguarum
 orientalium et hermeneuticae Veteris Testamenti in Regio-Caesarea
 Universitate Leopolitana professoris publici ordinarii Institutiones
 linguarum orientalium, Hebraeae, Chaldaicae, Syriacae et Arabicae.
 Chrestomathiam Arabicam addidit Ioannes Godofridus Eichorn, ducis
 Wimariensis consiliarius aulicus professor Ienensis. Pars prior
 introductionem in studium linguarum orientalium et institutiones linguae
 Hebraeae complectens. Wratislaviae, sumtibus Guilielmi Theophili Korn,
 MDCCLXXXVII.

INNOCENTII FESSLER / SS. THEOL. DOCTORIS, LL. OO. ET
 HERMENEUTICAE VET. TEST. / IN REGIO-CAESAREA
 UNIVERSITATE LEOPOLITANA / PROF. PVBL. ORD. /
 INSTITUTIONES / LINGUARUM / ORIENTALIUM, / HEBRAEAE,
 CHALDAICAE, SYRIACAE / ET ARABICAE. / PARS POSTERIOR /
 institutiones linguarum Chaldaicae, Syriacae / et Arabicae completens. /
 Wratislaviae, / SVMTIBVS GVILIELMI THEOPHILI KORN, /
 MDCCLXXXIX.

INNOCENTII FESSLER

SS. THEOL. DOCTORIS, LL. OO. ET HERMENVTICAE VET. TEST.

IN REGIO-CAESAREA VNIVERSITATE LEOPOLITANA

PROF. PVBL. ORD.

INSTITVTIONES
LINGVARVM
ORIENTALIVM,

HEBRAEAE, CHALDAICAE, SYRIACAE
ET ARABICAE.

CHRESTOMATHIAM ARABICAM

ADDIDIT

IO. GODOFR. EICHHORN,

DVCIS WIMARIENSIS CONSILIARIVS AVLICVS

PROFESSOR IENENSIS.

P A R S P R I O R

introductionem in studium LL.OO. et institutiones

linguae hebraeae complectens.

WRATISLAVIAE,

SVMTIBVS GVILIELMI THEOPHILI KORN,

MDCCLXXXVII.

Innocentii Fessler Sacrae Scripturae theologiae doctoris, linguarum orientalium et hermeneuticae Veteris Testamenti in Regio-Caesarea Universitate Leopolitana professoris publici ordinariis Institutiones linguarum orientalium, Hebraeae, Chaldaicae, Syriacae et Arabicae. Pars posterior institutiones linguarum Chaldaicae, Syriacae et Arabicae completens. Wratislaviae, sumtibus Guilelmi Theophili Korn, MDCCLXXXIX.

Innocentius Fessler [Fessler Ignác Aurél], *Institutiones linguarum orientalium, Hebraicae, Chaldaicae, Syriacae et Arabicae*. Chrestomathiam Arabicam addidit Io. Godofr. Eichorn, *Pars prior introductionem in studium linguarum orientalium et institutiones linguae Hebraeae completens* (Wratislaviae: Sumtibus Guilielmi Theophili Korn, 1787), 159 pp. tabb. I–IV, I–VIII

Innocentius Fessler [Fessler Ignác Aurél], *Institutiones linguarum orientalium, Hebraicae, Chaldaicae, Syriacae et Arabicae. Pars posterior institutiones linguarum Chaldaicae, Syriacae et Arabicae completens* (Wratislaviae: Sumtibus Guilielmi Theophili Korn, 1789), 118 pp. tabb. I–V, I–V

INNOCENTII FESSLER / SS. THEOLOGIAE DOCTORIS, LL. OO. ET HERMENEUTICES VET. TEST. IN VNIUERSITATE LEOPOLITANA / PROFESSORIS PUBLICI ORDINARII / ANTHOLOGIA / HEBRAICA / E / SACRIS HEBRAEORUM LIBRIS / DEPROMTA. / ADIECTA EST / VERSIO LATINA / ET / ADNOTATIONES. / LEOPOLI, / TYPIS THOMAE PILLER, ARCHIEPISC. ET VNIUERSIT. TYPOGR. / M. DCC. LXXXVII.

Innocentii Fessler Sanctae Scripturae theologiae doctoris, linguarum orientalium et hermeneuticae Veteris Testamenti in Regio-Caesarea Vniuersitate Leopolitana professoris publici ordinarii Anthologia Hebraica e sacris Hebraeorum libris depromta. Adiecta est versio Latina et adnotationes. Leopoli, typis Thomae Piller, archiepiscopi et Universitatis typographi. M. DCC. LXXXVII.

INNOCENTII FESSLER
SS. THEOLOGIAE DOCTORIS, LL. OO. ET HERMENEU-
TICES VET. TEST. IN VNIUERSITATE LEOPOLITANA
· PROFESSORIS PUBLICI ORDINARIJ

ANTHOLOGIA HEBRAICA

E
SACRIS HEBRAEORUM LIBRIS
DEPROMTA.

A·D·I·E·C·T·A· E·S·T
V·E·R·S·I·O· L·A·T·I·N·A

E·T
A·D·N·O·T·A·T·I·O·N·E·S.

LEOPOLI,
TYPIS THOMAE FILLER, ARCHIEPISC. ET VNIUERSIT. TYPOGR.
M.DCC.LXXXVII.

Innocentius Fessler [Fessler Ignác Aurél], *Anthologia Hebraica* (...)
(Leopoli: Th. Piller, 1787)

= Fürst, I, 279. p.

Petrik, I, 785. p.

Steinschneider, no. 608

Institutiones: OSzK; MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtára

Anthologia: OSzK; Debrecen

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, III, 429

MÉL I, 504. p.

Kosáry Domokos, *Művelődés*, 284, 385. pp.

Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 185. p.

³¹² דקדוק לשון הקדש

/ SEU / GRAMMATICA / LINGUAE SANCTAE INSTITUTIO / IN
 USUM / THEOLOGIAE AUDITORUM CONCINNATA / AB / ADAMO
 KASZANICZKI de Nagy Selmets, / INSIGNIS COLLEGIATAE
 ECCLESIAE POSONIENSIS / CANONICO, S. THEOLOGIAE
 DOCTORE, OLIM / IN UNIVERSITATE HUNGARICA, NUNC IN SE-
 MINARIO ARCHI-EPISCOPALI POSONIENSI S. / SCRIPTURAE
 PROFESSORE. / VIENNAE, MDCCLXXXI.

Diqduq leshon ha-qodesh seu Grammatica Linguae Sanctae institutio in
 usum theologiae auditorum concinnata ab Adamo Kaszaniczki de Nagy
 Selmets, INSIGNIS COLLEGIATAE ECCLESIAE POSONIENSIS
 canonico, Sanctae theologiae doctore, olim in Universitate Hungarica, nunc
 in Seminario Archi-episcopali Poseniensi Sacrae Scripturae professore.
 Vienna, MDCCLXXXI.

Kaszaniczki Ádám, *Diqduq leshon ha-qodesh seu Grammatica Linguae
 Sanctae institutio* (Viennae, 1791), 212 + [25] pp.
 [213–238] pp.: Brevis dissertatio In Feriis authumni Anno MDCCLXXXVI.
 Auditoribus Theologiae in Arce Poseniensi proposita ab eodem Authore.

= Petrik, II, 336. p.

Steinschneider, no. 1038

Marmorstein, no. 8

OSzK; Ráday; MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtára

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, V, 1155

³¹² [„A szent nyelv nyelvtana.”]

דקדוק לשון הקדש

SEU

GRAMMATICA

LINGUÆ SANCTÆ INSTITUTIO

IN USUM

THEOLOGIÆ AUDITORUM

CONCINNATA

AB

ADAMO KASZANICZKI de Nagy Selmetz,

INSIGNIS COLLEGIATÆ ECCLESIÆ POSONIENSIS
CANONICO, S. THEOLOGIÆ DOCTORE, OLIM
IN UNIVERSITATE HUNGARICA, NUNC IN SE-
MINARIO ARCHI - EPISCOPALI POSONIENSI S.
SCRIPTURÆ PROFESSORE.

VIENNÆ, MDCCLXXXI.

JOSEPHI MATHIAE ENGSTLER / PHIL. ET SS. THEOLOGIAE
 DOCTORIS / INSTITUTIONES / LINGUAE SACRAE / CURIS
 SECUNDIS. / ACCEDIT / APPENDIX / DE / DIALECTO CHALDAICA,
 / ET / LEXIDION / VOCUM HEBRAICARUM. /
 AGRIAE, / TYPIS EPISCOPALIBUS / ANNO M. DCC. XCV.

Josephi Mathiae Engstler philosophiae et Sanctae Scripturae theologiae
 doctoris Institutiones Linguae sacrae curis secundis. Accedit appendix De
 dialecto Chaldaica, et Lexidion vocum Hebraicarum.
 Agriae, typis episcopalibus Anno M. DCC. XCV.

Joseph Mathias Engstler, *Institutiones Linguae sacrae* (Agriae, 1795^[3]), 283
 + [7] pp.

= Petrik, I, 645

OSzK; Országos Rabbiképző Intézet

Irodalom

A könyvről:

Ferenc Postma, *Studia Rosenthaliana*, 28 (1994), 185. p. (n. 16)³¹³

³¹³ A könyvnek később, 1778-ban Bécsben is megjelent egy „2.” kiadása: Josephus Mathias Engstler [S. J.], *Institutiones linguae sacrae curis secundis. Accedit appendix de dialecto Chaldaica et lexidion vocum Hebraicarum* (Viennae: Literis Schulzianis, 1778), [8], 202. pp.; ehhez lásd Steinschneider, no. 565/b (Zusätze und Berichtigungen, 25. p.).

JOSEPHI MATHIÆ ENGSTLER
PHIL. ET SS. THEOLOGIAE DOCTORIS
INSTITUTIONES
LINGUÆ SACRÆ
CURIS SECUNDIS.
ACCEDIT
APPENDIX
DE
DIALECTO CHALDAICA,
ET
LEXIDION
VOCUM HEBRAICARUM.

AGRIÆ,
TYPIS EPISCOPALIBUS
ANNO M. DCC. XCV.

PHIL. ET SS. THEOLOGICÆ DOCTRINÆ

INSTITUTIONES
LINGUÆ SACRÆ

CURIS SECUNDIS

ACCREDIT

APPENDIX

DE

DIALECTO CHALDAICA,

ET

LEXIDION

VOGUM HEBRAICARUM.

VIENNÆ,
LITERIS SCHULZIANIS 1778.

METHODICA / GRAMMATICAE / HEBRAEAE / INSTITVTIO. /
 QVAM / IN VSVM / AVDITORVM THEOLOGIAE / CONSCRIPSIT /
 NORBERTVS SCHREIER e S. P. / IN COLLEGIO NITRIENSI /
 LINGVARVM ORIENTALIVM ET / S. SCRIPTVRAE PROFESSOR. /
 PESTHINI, / TYPIS MATTHIAE TRATTNER / M. DCCC. IV.

Methodica grammaticae Hebraeae institutio. Quam in usum auditorum
 theologiae conscripsit Norbertus Schreier e Scholis Piis in Collegio
 Nitriensi linguarum orientalium et Sanctae Scripturae professor. Pesthini,
 typis Matthiae Trattner M. DCCC. IV.

Schreier Norbert, *Methodica grammaticae Hebraeae institutio* (Pest: M.
 Trattner, 1804), 135 pp.

= Petrik, III, 333. p.

OSzK

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XII, 605

Kosáry Domokos, *Művelődés*, 688. p.

METHODICA
GRAMMATICAE
HEBRAEAE
INSTITVTIO.

QVAM
INVSVM
AVDITORVM THEOLOGIAE
CONSCRIPSIT

NORBERTVS SCHREIER S. P.

IN COLLEGIO NITRIENSI

LINGVARVM ORIENTALIVM ET

S. SCRIPTVRAE PROFESSOR.

PESTHINI,
TYPIS MATTHIAE TRATTNER

M. DCCC. IV.

PROMTUARIUM / LITERATURAE HEBRAICAE / THEORETHICO – PRACTICUM. / IN / QUO NON TANTUM / RUDIMENTA HEBRAICAE / LINGVAE, / SED OMNIA, QUAE AD PLENIORUM HUIUS LITERA- / TURAE COGNITIONEM PERTINENT, ITA PROPONUN- / TUR, UT LECTOR SINE VIVAE VOCIS INSTITUTIONE / PROPRIO MARTE HANC LINGVAM POSSIT / ADDISCERE. / Authore / GEORGIO CZUPPON, / Dioecesis Sabariensis Presbytero, SS. Theologiae Do- / ctore, in Seminario Episcopali Sabariensi LL. OO. / et Hermeneuticae Sacrae Professore, Studii Philosophi- / ci, et Gymnasii R. Sabariensis Directore Locali, / Ven. Consistorii Episcopalis Sabariensis / Assessore. / VIENNAE MDCCCIV.

Promptuarium literaturae Hebraicae theoretico–practicum. In quo non tantum rudimenta Hebraicae linguae, sed omnia, quae ad pleniorum huius literaturae cognitionem pertinent, ita proponuntur, ut lector sine vivae vocis institutione proprio marte hanc linguam possit addiscere. Authore Georgio Czuppon, Dioecesis Sabariensis presbytero, Sanctae Scripturae theologiae doctore, in Seminario Episcopali Sabariensi linguarum orientalium et hermeneuticae Sacrae professore, Studii Philosophici, et Gymnasii R. Sabariensis Directore locali, venerabilis Consistorii Episcopalis Sabariensis assessore. Viennae MDCCCIV.

Czuppon György, *Promptuarium*³¹⁴ *literaturae Hebraicae theoretico-practicum* (Viennae, 1804), 751 + [25] pp.

= Petrik, I, 488. p.

OSzK

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, II, 554

³¹⁴ Sic! Scil. *promptuarium*.

PROMPTUARIUM

LITERATURÆ HEBRAICÆ

THEORETICO - PRACTICUM.

IN

QUO NON TANTUM

RUDIMENTA HEBRAICÆ

LINGVÆ,

SED OMNIA, QUÆ AD PLENIORUM HUIUS LITERATURÆ COGNITIONEM PERTINENT, ITA PROPONUNTUR, UT LECTOR SINE VIVÆ VOCIS INSTITUTIONE PROPRIO MARTE HANC LINGVAM POSSIT

ADDISCERE.

Auctore

GEORGIO CZUPPON,

Diocesis Sabariensis Presbytero, SS. Theologiæ Doctore, in Seminario Episcopali Sabariensi LL. OO. et Hermeneuticæ Sacræ Professore, Studii Philosophici, et Gymnasii R. Sabariensis Directore Locali, Ven. Consistorii Episcopalis Sabariensis Assessore.

VIENNÆ MDCCCIV.

INSTITVTIONES / LINGVAE HEBRAEAE / CONCINNATAE / PER /
 JOANNEM NEP. ALBER, / Clericum Regularem e Scholis Piis S.
 Theologiae / Doctorem, S. Scripturae Vet. Test. et Lingvae / Hebraeae in
 Regia Scientiarum Vniuersitate Pestiensi Professorem. / VIENNAE, /
 TYPIS ANTONII SCHMID TYPOGRAPHI / M DCCC VII.

Institutiones linguae Hebraeae concinnatae per Joannem Nep. Alber,
 clericum regularem e Scholis Piis Sanctae theologiae doctorem, Sanctae
 Scripturae Veteris Testamenti et linguae Hebraeae in Regia Scientiarum
 Uniuersitate Pestiensi professorem. Viennae, typis Antonii Schmid
 typographi M DCCC VII.³¹⁵

A magyarországi kiadás:

Institutiones linguae Hebraeae concinnatae per Joannem Nep. Alber,
 clericum regularem e Scholis Piis Sanctae theologiae doctorem, Sanctae
 Scripturae Veteris Testamenti et linguae Hebraeae professorem, Facultatis
 theologiae seniore in Regia Uniuersitate Pestiensi, et revisorem librorum
 Hebraicorum. Cum censura, et facultate superiorum. Budae, Typis Regiae
 Uniuersitatis Pestiensis.³¹⁶ 1826.³¹⁷

Alber, Joannes Nep., *Institutiones linguae Hebraeae* (...) (Budae: Typis
 Regiae Uniuersitatis Pestiensis, 1807), 295 + [7] pp.
 [1–7] pp.: Index

³¹⁵ Ugyancsak a címlapon: „Cum Censura, et Facultate Superiorum.”

³¹⁶ Egyetemi Nyomda.

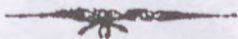
³¹⁷ Ugyancsak a címlapon: „Cum Facultate Superiorum, et adprobatione per Censuram.”

INSTITVTIONES
LINGVAE HEBRAEAE
CONCINNATAE

PER

JOANNEM NEP. ALBER,

Clericum Regularem e Scholis Piiis S.Theologiae
Doctorem, S. Scripturae Vet. Test. et Lingvae
Hebraeae in Regia Scientiarum Vniuersitate
Pestiensi Professorem.

Cum Facultate Superiorum, et adprobatione per Censuram.

VIENNAE,
TYPIS ANTONII SCHMID TYPOGRAPHI
M DCCC VII.

= Petrik, I, 42. p.

Marmorstein, no. 4

OSzK; Ráday; JNUL (Jerusalem); MTA Judaisztikai Kutatócsoport
Könyvtára

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, I, 104

MÉL I, 18. p.

INSTITUTIONES
LINGUAE HEBRAEAE

CONCINNATAE

PER

JOANNEM NEP. ALBER.

CLERICUM REGULAREM E SCHOLIS PIS, S. THEOLOGIAE DO-
CTOREM, S. SCRIPTURAE VET. PEST. ET LINGUAE HEBRAEAE
PROFESSOREM, FACULT. THEOL. SENIOREM IN REGIA UNI-
VERS. PESTIENSI, ET REVISOREM LIBROR. HEBRAIC.

Cum Censura, et Facultate Superiorum.

BUDAE,

TYPIS REGIAE UNIVERSITATIS PESTIENSIS. 1826.

ספר / מעגל ישר / כולל / למוד חכמת הזקוק ע"פ הגיון / עם / כל
 דרכיה ומעגלותיה, / בדרך קצרה ונאות לגדולים המתהילים להתלמד, /
 וליודעים להורות לתלמידים הקטנים, מחבר בלשון / קל וצח עברית ומתורגם
 אשכנזית באר היטב / מאת / משה שמואל נייאמאן מקינע / שנת תקס"ח
 לפ"ק / וזין / געזרוקט ביא געארג הראשאנצקיא ק"ק פריפליגירטר דייטש
 אונד העבראעישען בוכדרוקער אם אלטען קינמארקט.³¹⁸ Nro. 529.

Wien, 1808.³¹⁹ Gedruckt mit Hraschankyschen³²⁰ Schriften.

[Neumann Mózes Sámuel], Magol Joscher. „Dritte vermehrte und verbesserte Auflage“: Wien: Anton Edler v. Schmid, 1831

JNUL (Jerusalem) (1. és 3. kiadás); Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára (2. kiadás)³²¹ (Prag, 1816)

Irodalom

A könyvről:

Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története* (1922; reprint, Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), 127. p.

³¹⁸ [„Egyenes ösvény.”] Utalás Jes 26,7-re.

³¹⁹ A héber évszám: „568 a kis időszámítás szerint”, azaz 1808.

³²⁰ A kiadó / nyomda héberül: Georg Hraschanky.

³²¹ A címlapon (németül, héber betűkkel): „Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage.”

ספר
מעגל ישר

כולל

למוד חכמת הרקדוק ע"פ הגיון

עם

כל דרכיה ומעגלותיה,

בדרך קצרה ונאות לגדולים המתחילים להתלמד,
ויודעים להורות לתלמידים הקטנים, מחבר בלשון
קל וצח עברית ומתורגם אשכנזית באר היטב

מאת

מושה שמואל נייאמאן מקיצע

שנת תקס"ח לפ"ק

ו ו י ז

וצדרוקט ביא געארג הראשאנצקיא, ק"ק פרזפליגירטר
וויטש אונד העבראעישען בוכדרוקער-אונד בוכהענדלער אם אלטען
קינמארקט, Nro. 529.

Wien 1808. Gedruckt mit Grashanjsky'schen Schriften.

GRAMMATICA / HEBRAEA / USUI / SCHOLARUM / A / SAMUELE
ZSIGMONDY, / LYCEI EVANGELICI A. C. POSONIENSIS /
PROFESSORE, / ACCOMMODATA. / VIENNAE, / TYPIS ANTONII
NOB. DE SCHMID, / CAES. REG. PRIV. TYPOGRAPHI. / M. DCCC.
XXVIII.

Grammatica Hebraea usui scholarum a Samuele Zsigmondy, Lycei
Evangelici Augustanae Confessionis Poseniensis professore, accomodata.
Viennae, typis Antonii nobilis de Schmid, Caesari Regii privati typographi.
M.DCCC.XXVIII.

Zsigmondy Sámuel, *Grammatica Hebraea usui scholarum* (– –)
accomodata (Viennae: A. Schmied, 1828), 149 pp.

= Fürst, III, 401. p.

Steinschneider, no. 1992

OSzK; MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtára

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XIV, 1935

Július Janko, i. m., 37. p.

GRAMMATICA

HEBRAEA

USUI

SCHOLARUM

A

SAMUELE ZSIGMONDY,

LYCEI EVANGELICI A. C. POSONIENSIS

PROFESSORE,

ACCOMMODATA.

VIENNAE,

TYPIS ANTONII NOB. DE SCHMID,

CAES. REG. PRIV. TYPOGRAPHI,

M.DCCC.XXVIII.

'SIDÓ / GRAMMATICA / HÁLAI PROFESSOR / GESENIUS VILHELM / UTÁN / TANITVÁNYI SZÁMÁRA / MAGYAR NYELVEN / KIADTA / SOMOSY JÁNOS / A' SAROS - PATAKI REF. ANYA OSKOLÁBAN A' / HIT - TUDOMÁNYNAK, ÉS AZ Ó TESTAMENTOMI / SZENT KÖNYVEK MAGYARÁZATJÁNAK RENDES / PROFESSORA. / BUDÁN, / NYOMTATT. A' KIR. MAGYAR UNIVERS. BETŰIVEL / 1832.

Somosy János, *Sidó grammatica hálai*³²² *professzor Gesenius Vilhelm után* (...) (Buda: A Kir. Magyar Universitas betűivel,³²³ 1832), 271 pp.

Címlapnyomat:

A sidó nyelv kezdetei, I. rész. Sidó grammatika stb.

'SIDÓ / OLVASÓKÖNYV / JEGYZÉSEKKEL ÉS SZÓTÁRRAL / HÁLAI PROFESSOR / GESENIUS VILHELM / UTÁN / TANITVÁNYI SZÁMÁRA / KIADTA / SOMOSY JÁNOS / A' SÁROS - PATAKI REF. ANYA OSKOLÁBAN A' / HIT - TUDOMÁNYNAK, ÉS AZ Ó TESTAMENTOMI / SZENT KÖNYVEK MAGYARÁZÁSÁNAK RENDES / PROFESSORA. / BUDÁN, / NYOMTATT. A' KIR. MAGYAR UNIVERS. BETŰIVEL / 1832.

Somosy János, *Sidó olvasókönyv jegyzésekkel és szótárral hálai professzor Gesenius Vilhelm után* (...) (Buda: A Kir. Magyar Universitas betűivel, 1832), 212 + [16] pp.

³²² [= Halle]

³²³ Egyetemi Nyomda.

A SIDÓ

NYELV KEZDETEI

HÁLAI PROFESSOR

GESENIUS VILHELM

UTÁN.

ELSŐ RÉSZ.

'SIDÓ GRAMMATICA.

BUDÁN,

NYOMTATT. A KIR. MAGYAR UNIVERS. BETŰVEI
1852.

'SIDÓ

GRAMMATICA

HÁLAI PROFESSOR

GESENIUS VILHELM

UTÁN

TANITVÁNYI SZÁMÁRA

MAGYAR NYELVEN

KIADTA

SÓMOSY JÁNOS

A' SAROS-PATAKI REF. ANYA OSKOLÁBAN A'
HIT-TUDOMÁNYNAK, ÉS AZ Ó TESTAMENTOMI
SZENT KÖNYVEK MAGYALÁZATÁNAK RENDES
PROFESSORA.

BUDÁN,

NYOMTATT. A KIR. MAGYAR UNIVERS. BETŰVEI.
1852.

Címlapnyomat:

A *sidó nyelv kezdetei*, II. rész. *Sidó olvasókönyv* stb.

Sidó grammatica: OSzK; Ráday

Sidó olvasókönyv: OSzK; Ráday

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XII, 1283

MÉL II, 646. p.

Toldy Ferenc, „Somossy János emlékezete”, *Akadémiai Értesítő*, 15 (1855), 543–546. pp.

A' SIDÓ

NYELV KEZDETEI

HÁLAI PROFESSOR

GESENIUS VILHELM

UTÁN.

MÁSODIK RÉSZ.

'SIDÓ OLVASÓKÖNYV.

BUDÁN,

NYOMTATT. A' KIR. MAGYAR UNIVERS. BETŰVEL
1855.

SIDÓ

OLVASÓKÖNYV

JEGYZÉSEKKEL ÉS SZÓTÁRRAL

HÁLAI PROFESSOR

GESENIUS VILHELM

UTÁN

TANITVÁNYI SZÁMÁRA

KIADTA

SOMOSY JÁNOS

A' SÁROS-PATAKI REF. ANYA OSKOLÁBAN A'
HIT-TUDOMÁNYNAK, ÉS AZ Ó TESTAMENTOMI
SZENT KÖNYVEK MAGYARÁZÁSÁNAK RENDES
PROFESSORÁ.

BUDÁN,

NYOMTATT. A' KIR. MAGYAR UNIVERS. BETŰVEL
1855.

324 מסלול לשון עבר.

/ (Masslul Leschon Eber). / Leitfaden der ebräischen Sprache. / Ein / vollständig zum Vortrage geeignetes, in Fragen und Antworten / eingerichtetes / Handbuch der ebräischen Sprache. / Als Wiederholungsbuch für die Jugend. / Nebst einem / Anhang / enthaltend / Uebersetungs-Aufgaben vom Deutschen in's Ebräische. / Von / M. E. Stern, / ehemaligem Lehrer des ebräischen Sprachfaches an der mit der k. k. Normalschule ver- / einigten öffentlichen Lehranstalt zu Pressburg, Redacteur des „Kochbe Jizchak“, Mitglied / der deutschen morgenländischen Gesellschaft zu Leipzig – Halle, und der k. k. goldenen / Medaille für Kunst und Wissenschaft Inhaber. / Dritte vom Verfasser umgearbeitete und bedeutend vermehrte Ausgabe. / Wien 1852 / Verlag der Anton Edlen von Schmid'schen Buchhandlung, / Seitenstättengasse Nr. 495.

Max Emmanuel Stern, *Maslul leshon 'eber* (*Masslul Leschon Eber*). *Leitfaden der ebräischen Sprache* (Wien: Anton Edler von Schmid, 1852^[3]), 92 pp.

= Fürst, III, 386. p.

Petrik, III, 442. p.

Steinschneider, no. 1970

OSzK; Országos Rabbiképző Intézet; JNUL

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XIII, 31

EJ 15, 390. p.

³²⁴ [„A héber nyelv útja.”]

מסלול לשון עבר.

(Masslul Leschon Eber).

Leitfaden der ebräischen Sprache.

Ein

vollständig zum Vortrage geeignetes, in Fragen und Antworten
eingerichtetes

Handbuch der ebräischen Sprache.

Als Wiederholungsbuch für die Jugend.

Nebst einem

Anhänge

enthaltend

Uebersetzungs-Aufgaben vom Deutschen in's Ebräische.

Wien

M. G. Stern,

ehemaligem Lehrer des ebräischen Sprachfaches an der mit der k. k. Normalschule ver-
einigten öffentlichen Lehranstalt zu Preßburg, Redacteur des „Kochbe Jizchak“, Mitglied
der deutschen mergenländischen Gesellschaft zu Leipzig-Halle, und der k. k. goldenen
Medaille für Kunst und Wissenschaft Inhaber.

Dritte vom Verfasser umgearbeitete und bedeutend vermehrte Ausgabe.

Wien 1852.

Verlag der Anton Edlen von Schmid'schen Buchhandlung,
Seitenstättengasse Nr. 495.

מסלול לשון עבר
Masslul Leschon Eber.

Seilsfaden der ebräischen Sprache

Ein vollständig zum Vortrage geeignetes
in Fragen und Antworten
eingichtetes

Handbuch der ebräischen Sprache.

Als Wiederholungsbuch für die Jugend.

Nebst einem Anhange, enthaltend Uebersetzungs-Aufgaben
vom Deutschen in's Hebräische.

Von

M. G. Stern,

ehemaliger Lehrer des ebräischen Sprachfaches an der mit der k. k. Normal-
schule vereinigten, öffentlichen Lehranstalt zu Pressburg, Redacteur der
„Kochbo Jizchak“ Mitglied der deutschen morgenländischen Gesellschaft
zu Leipzig-Galle, und der k. k. goldenen Medaille für Kunst und Wissenschaft
Inhaber.

Sechste umgearbeitete und vermehrte Ausgabe.

Wien 1904.

Verlag von Josef Schlesinger's Buchhandlung
Seitenstättengasse Nr. 5.

Budapest.

VII., Königsgasse 1.

A HÉBER NYELV / ELEMI TANKÖNYVE. / ÍRTA / Dr. BALLAGI MÓR, / A BIBLIAMAGYARÁZAT R. TANÁRA. / PRÁGÁBAN 1856. / EGGENBERGER FERDINAND BIZOMÁNYA.

Ballagi Mór, *A héber nyelv elemi tankönyve* (Prága: Ferdinand Eggenberger, 1856), 196 pp.

= Petrik, I, 168. p.

OSZK; Ráday

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, I, 438

ZsLex., 82. p., s. v. Ballagi, no. 3.

MÉL I, 94. p.

EJ 4, 138. p.

Frojimovics Kinga, Komoróczy Géza, Puzstai Viktória és Strbik Andrea, *A zsidó Budapest*, szerk. Komoróczy Géza (Budapest: Városháza – MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 1995), I, 126–129. pp.

Waktor Andrea, „A XIX. századi családmodell működése és változásai a Ballagi család levelezésének tükrében”, in: *Sic itur ad astra*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara történezhallgatóinak (...) kiadványa (1995), I–II (*Bürokraták, elitek. Tanulmányok a XIX–XX. századi magyar történelemből*), 43–92. pp., kül. 44–47. pp.

A HÉBER NYELV

ELEMI TANKÖNYVE.

IRTA

Dⁿ BALLAGI MÓR,

A BIBLIAMAGYARÁZAT R. TANÁRA.

PRÁGÁBAN 1856.

EGGENBERGER FERDINAND BIZOMÁNYA.

Leitfaden / zur / gründlichen Erlernung / der / hebräischen Sprache / mit
vielen / der heil. Schrift entnommenen Uebersetzungs-Aufgaben / aus dem
Hebräischen ins Deutsche und umgekehrt. / Nach der Kühner'schen
Methode bearbeitet / von / Heinrich Deutsch. / Pest. / Druck von Ph.
Wodianer, Elisabethplatz Nr. 8. / 1859.

Heinrich Deutsch, Leitfaden zur gründlichen Erlernung der hebräischen
Sprache (Pest: Wodianer Fülöp, 1859), 296 + [32] pp.

OSzK; JNUL

Irodalom

A szerzőről:
Szinyei, II, 836
ZsLex. 198. p.

Zeitfaden

zur

gründlichen Erlernung

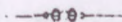
der

Hebräischen Sprache

mit vielen

der heil. Schrift entnommenen Uebersetzungs-Aufgaben

aus dem Hebräischen ins Deutsche und umgekehrt.

Nach der Kühner'schen Methode bearbeitet

von

Heinrich Deutsch.

Pest.

Druck von F. Wodianer, Elisabethplatz Nr. 8.

1859.

Wörterbuch / zu den fünf Büchern Moscheh, / nach den Kapiteln geordnet. /
 nebst / den Elementen der hebräischen Declination und Conjugation / und
 einigen / Biegungstabellen der Haupt-, Für und Zeitwörter, / zum
 Gebrauche / für Schulen und beim Selbstunterrichte / von / Dr. W. A.
 Meisel, / Oberrabiner der isr. Cultusgemeinde zu Pest. / Pest 1860. / In
 Commission bei M. E. Löwy's Sohn, Königsgasse. / und / I. Nathan,
 Waitznerstrasse.

Wolfgang Alois Meisel [Meisel Farkas Alajos], *Wörterbuch zu den fünf
 Büchern Moscheh (...) nebst den Elementen der hebräischen Declination
 und Conjugation (...)* (Pest: M. E. Löwy's Sohn – I. Nathan, 1860), 140 pp.

= Petrik, II, 706. p.

OSzK; JNUL

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, VIII, 1017

ZsLex., 585. p.

Wörterbuch

zu den fünf Büchern Moseh,

nach den Kapiteln geordnet.

nebst

den Elementen der hebräischen Declination und Conjugation

und einigen

Biegungstabellen der Haupt-, Für- und Zeitwörter,

zum Gebrauche

für Schulen und beim Selbstunterrichte

von

Dr. W. A. Meisel,

Oberrabbiner der isr. Cultusgemeinde zu Pest.

Pest 1860.

In Commission bei M. E. Zw'y's Sohn, Königsgasse.

und

J. Nathan, Waißnerstraße.

³²⁵ שפה ברורה.

/ Hebräische Sprachlehre / für / israelitische Volksschulen / in zwei Kursen,
/ von / Moritz Ziltz, / geprüftem Rabbiner und h. D. betrautem öffentl.
Religionslehrer der israel. / männlichen Jugend zu Pest. / Pest, 1861. /
Verlag von Gustav Heckenast.

Ziltz, Moritz, *Safah berurah. Hebräische Sprachlehre für israelitische Volksschulen* (Pest: Gustav Heckenast, 1861), 152 pp.

OSzK; JNUL

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XIV, 1848

³²⁵ [„Tiszta nyelv.”] Lásd Zeph 3,9.

שָׁפָה בְּרוּרָה

Hebräische Sprachlehre

für

israelitische Volksschulen

in zwei Kursen,

von

Moritz Bilz,

geprüfitem Rabbiner und h. C. beauftragtem öffentl. Religionslehrer der israel.
männlichen Jugend zu Pest.

Pest, 1861.

Verlag von Gustav Heckenast.

Ehrentheil Mór, *Kis zsidó nyelvtan* (Prága, 1863)³²⁶

= Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története* (1922; reprint, Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), 267. p.

Ehrentheil Mór, *Héber–magyar–német szótár Mózes 5 könyvéhez. Nyelvtani függelékkel és ragozási táblákkal* (Pest, 1868)³²⁷

= Petrik, 1860–1875, 60. p.

Stein Sámuel, *Szófó Beruró. Héber nyelvtan Ziltz M. német eredetije után* (Pest, 1867)³²⁸

= Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története* (1922; reprint, Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), 269. p.

³²⁶ A könyvet csak bibliográfiából ismerem.

³²⁷ A könyvet csak bibliográfiából ismerem.

³²⁸ A könyvet csak bibliográfiából ismerem.

329 מסלול לשון עבר

/ (Maslul Leschon Eber) / Magyar–héber nyelvtan / főelemi iskolák felsőbb osztályai számára. / Stern M. E. után / dolgozta / BAK IZRAEL / főelemítanító / a pécsi királyi izrael. elemi- mintafőtanoda hit- és héber-nyelvtanára. / Ára 50 kr. oszt. érték. / Posonyban 1867. / Kiadja Sieber örökösei (F. R. Mayer) nyomdájából / Sétatér 85 sz. a.

Bak Izrael, *Maslul leshon 'eber (Maslul Leschon Eber). Magyar–héber nyelvtan főelemi iskolák felsőbb osztályai számára* (1865)

Újabb kiadások:

(Pozsony: Sieber, 1867^[2]), 95 pp.

(Pest, 1870)

(Budapest, 1875)

= Venetianer Lajos, *A magyar zsidóság története* (1922; reprint, Budapest: Könyvértékesítő Vállalat, 1986), 267. p.³³⁰

OSzK (1867^[2])

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, I, 357

ZsLex., 77. p. (s. v. Bak, no. 4)

³²⁹ [„A héber nyelv útja.”]

³³⁰ A szerző neve itt: Back Izrael.

מסלול לשון עבר

(Masslul Leschon Eber)

Magyar-héber nyelvtan

főelemi iskolák felsőbb osztályai számára.

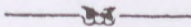
Stern M. E. után

dolgozta

BAK IZRAEL

főlemltanító

a pécsi királyi izrael. elemi- mintafőtanoda hit- és héber-nyelvtanára.

Ára 50 kr. oszt. érték.

Posonyban 1867.

Kiadja Sieber örökösei (F. R. Mayer) nyomdájából

sétator 85 sz. a.

³³¹ לשון מדברת

/ LÁSÓN M'DABERETH / gyakorlati / HÉBER NYELVTAN / Áhn F. új tanmódja szerint / a magyar nyelvhez alkalmaztatva / tanodai és magánhasználatra. / Irta / Goldberger József. / I. Folyam. / Ára 50 kr. osztr. érték. / Szerző a fordítási jogot magának fentartja. / POZSONY / NYOMATOTT F. R. MAYERNÁL / 1869.

Goldberger József, *Lashon medabberet – Lásón m'dabereth, gyakorlati héber nyelvtan* (...) (Pozsony: F. R. Mayer, 1869), 111 pp.

= Petrik, 1860–1875, 106. p.

OSzK; Pécs: Janus Pannonius Tudományegyetem Könyvtára; JNUL (Pressburg, 1871–1894)

Irodalom

A szerzőről:

Scheiber Sándor. „Goldberger József, az első magyar nyelvű héber társalgási nyelvkönyv szerzője”, *Új Élet* 17 (1961), no. 4, 4. p.

Schweitzer József. *A pécsi izraelita hitközség története* (Budapest, 1966) (reprint, 1994), 57–58. pp.

³³¹ [„Beszélő nyelv.”]

לָשׁוֹן מְדַבֶּרֶת

LÁSON M'DABERETH

gyakorlati

HÉBER NYELVTAN

Áhn F. új tanmódja szerint

a magyar nyelvhez alkalmaztatva

tanodai és magánhasználatra.

írta

Goldberger József.

9

I. Folyam.

Ára 50 kr. oszt. érték.

☞ Szerző a fordítási jogot magának fentartja.

POZSONY

NYOMTATOTT F. R. MAYERNÁL

GD. D. L.

A HÉBER NYELV / ELEMI TANKÖNYVE. / ÍRTA / Dr. BALLAGI MÓR / A BIBLIAMAGYARÁZAT R. TANÁRA. / MÁSODIK ÁTDOLGOZOTT KIADÁSÁT ESZKÖZÖLTE / Dr. GOLDZIHHER IGNÁCZ / EGYETEMI MAGÁNTANÁR. / PEST, 1872. / KIADJA PETRIK GÉZA.

Ballagi Mór, *A héber nyelv elemi tankönyve*. Második, átdolgozott kiadását eszközölte Goldziher Ignác (Pest: Petrik Géza,³³² 1872^[2]), 260 + [4] pp. Újabb lenyomata is (1887^[3])

= Petrik, 1860–1875, 17. p.

OSzK; Ráday; MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtára; JNUL

Irodalom

A szerzőről (ti. Goldziherről):

Szinnyei, III, 1259

EJ 7, 752. p.

A könyvről:

Goldziher Ignác, „Héber nyelvészeti újabb kézikönyvek”, *Egyetemes Philologiai Közlöny*, 4 (1880), 283. p.

³³² Az impresszumban: Pozsony 1872. Társasági-könyvnyomda, elébb Sieber örökösei, Pozsonyban.

A HÉBER NYELV
ELEMI TANKÖNYVE.

ÍRTA

Dr. BALLAGI MÓR

A BIBLIAMAGYARÁZAT E. TANÁRA.

MÁSODIK ÁTDOLGOZOTT KIADÁSÁT ESZKÖZÖLTE

Dr. GOLDZIER IGNÁCZ

EGYETEMI MAGÁNTANÁR.

PERT, 1972.

KIADJA PETRIK GÉZA.

³³³ ראשית דעת

/ A héber olvasás / ELSŐ ELEMI TANKÖNYVE / az / izraelita iskolák számára. / Irta / Rosenmeyer Izsák, / főtanító. / Második javított kiadás. / Hebräische Lesefibel / nach einer leichtfasslichen Methode bearbeitet / von J. Rosenmeyer, / Oberlehrer. / Zweite verbesserte Auflage. / BUDAPEST, 1875. / KIADJA LÖWY M. E. FIA. / (Király utca 2. sz.)

Rosenmeyer Izsák,³³⁴ *A héber olvasás első elemi tankönyve* (Budapest: Löwy M. E. Fia, 1875^[2]), 80 pp.

3., javított kiadás (Sátoraljaújhely, 1882^[3])

= Petrik, 1876–1885, 368. p.

Országos Rabbiképző Intézet; JNUL

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XI, 1179

³³³ [„A tudás kezdete.”]

³³⁴ A német címben: J. (Jichak).

13
152

השנת תרמ"ה

Handwritten circular stamp: *Handwritten text*

A héber olvasás

ELSŐ ELEMÍ TANKÖNYVE

izraelita iskolák számára.

Rosenmeyer Izsák,

Második javított kiadás.

Hebräische Lesefibel

einer leichtfaßlichen Methode bearbeitet

Rosenmeyer,

vierte verbesserte Auflage.

Handwritten circular stamp: *Handwritten text*

BUDAPEST, 1875

ADOLF LOWY & CO. VERLAG

(Királyi utca 34.)

ויבינו במקרא / *Vejabinu Bammikra.* / מסלה חדשה בלמוד המקרא
 לנערי בני ישראל / להורותם דרכי לשון הקדש ולחקות עלי תלמי לבותימו
 השמות / ושרשי המלות הנמצאות בספר בראשית והיו לאהדים בידם עד
 אשר / ידעו ויבינו מעצמם לתרגם את הספר הגל ויוסיפו לקח ללמוד גם /
 שאר ספרי קדש בזמן לא כביר / נערך מאתי / ה"ק אברהם מרדכי האנדלער
 בן מהוי משה זצ"ל.

ויבינו במקרא / *Vejabinu bammikra.* / מסלה חדשה בלמוד
 המקרא לנערי בני ישראל / להורותם דרכי לשון הקדש ולחקות עלי תלמי
 לבותימו השמות / ושרשי המלות הנמצאות בחמשה חמשי תורה והיו
 לאהדים בידם / ער אשר ידעו ויבינו מעצמם לתרגם את הספרים הגל ויוסיפו
 לקח / ללמוד גם שאר ספרי קדש בזמן לא כביר / נערך מאתי / ה"ק
 אברהם מרדכי האנדלער בן מהוי משה זצ"ל. / חונה פה ק"ק טאטיס והגריר,
 מלפנים בק"ק העותש.³³⁵

/ *Vejabinu Bammikra.*³³⁶ (...) / VEZÉRFONALA / a / BIBLIA-OKTATÁS-
 NAK / tartalmazza a héber nyelv legszükségesebb nyelv- / tani alakjait az
 azokra vonatkozó szabályokkal és / SEFER BERESHIT teljes szótárát. / Tanodai
 és magánhasználatra. / Szerző: Handler Márk, a hevesi izraelita iskola igaz-
 gatója. / Első rész. – Ára 50 kr. / A fordítási és átdolgozási jog fentartásával.
 / Kapható a szerzőnél és minden héber könyvkereskedésben.

Vejabinu Bammikra. (...) / Leitfaden / des / Bibel-Unterrichtes, / die
 nöthigsten auf den Bau der hebr. Sprache bezughabenden / gram. Regeln
 und ein vollständiges Vocabularium von / SEFER BERESHIT enthaltend. / Zum
 Schul- und Privatgebrauche. / Verfasst von M. Handler, Director der israel.
 Schule zu Heves. / Erster Theil. Preis 50 kr. Mit Vorbehalt des Ueber-

³³⁵ A héber szöveg azonos a magyar- és némettel.

³³⁶ [„És megértették az írást.”]

וְיִבְיְנֵי בְּפִקְלָא

Vejabinu Bammikra.

בְּסֵפֶר הַדְּרָשׁוֹת בְּלִמְדַי הַשְּׁמַרָה לְעִינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

להיותם דרכי לשון הקדש ולהקות עלי הלשם לכתובי השמות
ושרשי המלות הנמצאות בספר בראשית והיו לאחדים ביום עד אשר
ידעו ויבנו מעצמם לתרגם את המסד העל ויסיפו לקח ללמד גם
שאר ספרי קדש כגון לא כבוד

נער מאת

ה"ק אברהם מרדכי האנדלער בן מתי משה וז"ל.

Leisfaden

des

Bibel-Anferisches,

die nöthigen auf den Bau der hebr. Sprache bezüglichen
gram. Regeln und ein vollständiges Vocabularium von
ה"ק אברהם מרדכי האנדלער

Zum Schut- und Privatgebrauch.

Verfaßt von M. Handler, Director der israel. Schule in Bress.

Erster Theil. — Preis 50 fr.

Beit Verzeichniß des Verleger- und Buchhandlungs-Verkaufes.

Zu haben beim Verleger, sowie in allen renommirten hebräischen Buchhandlungen.

וְיִבְיְנֵי בְּפִקְלָא

Vejabinu Bammikra.

בְּסֵפֶר הַדְּרָשׁוֹת בְּלִמְדַי הַשְּׁמַרָה לְעִינֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

להיותם דרכי לשון הקדש ולהקות עלי הלשם לכתובי השמות
ושרשי המלות הנמצאות בספר בראשית והיו לאחדים ביום עד אשר
ידעו ויבנו מעצמם לתרגם את המסד העל ויסיפו לקח ללמד גם
שאר ספרי קדש כגון לא כבוד

נער מאת

ה"ק אברהם מרדכי האנדלער בן מתי משה וז"ל.

VEZÉRFONALA

BIBLIA-OKTATÁSNAK

tartalmazza a heber nyelv legszalkésebb nyelv-
tani alakjait az azokra vonatkozó szabályokkal és
ה"ק אברהם מרדכי האנדלער

Tanodai és magánhasználatra.

Szerző: Handler Márk, a hevesi izraelita iskola igazgatója.

Első rész. — Ára 50 kr.

A fordítási és átdolgozási jog fenntartásával.

Kapható a szerzőnél és minden heber könyvkereskedésben.

setzungs- und Umarbeitungsrechtes. / Zu haben beim Verfasser, sowie in allen renommierten hebräischen Buchhandlungen.

Handler Márk, *Vejabinu Bammikra. Leitfaden des Bibel-Unterrichtes (...)* *Vezérfonala a Biblia-oktatásnak (...)* (Budapest, 1876), 68 pp.

Első rész, második füzet (Budapest, 1878)

Vejabinu Bammikra. (...) / Vezérfonala / a / Biblia-oktatásnak / tartalmazza a héber nyelv nyelvtani alakjait / az azokra vonatkozó szabályokkal és Mózes 5 / könyvének teljes szótárát. / Tanodai és magánhasználatra. / Szerző: Handler Márk, volt hevesi jelenleg tatai főrabbi. / Első rész. – Első füzet. / A II. osztály számára. I. félév. / Második javított kiadás. / Székesfehérvár, 1891. / Kiadja Singer Ede.

Handler Márk, *Vejabinu Bammikra. Leitfaden des Bibel-Unterrichtes (...)* *Vezérfonala a Biblia-oktatásnak (...)*. Első rész, első füzet (Székesfehérvár: Singer Ede, 1891^[2])

= Petrik, 1886–1900, I, 283. p. (1891^[2])

OSzK; Országos Rabbiképző Intézet

I. rész, 1. füzet: 2., javított kiadás (Székesfehérvár: Singer Ede, 1891). 2. füzet (uo., 1893)

II. rész, 1. füzet (uo., 1895)

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, IV, 414

ZsLex., 343–344. pp.

וְיַבִּינֵנוּ בַּמִּקְרָא

Vejabinu Bammikra.

מִסְלָה הַדְּשָׁה בְּלִמּוֹד הַמִּקְרָא לְנִעְרֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל

להורותם דרכי לשון הקדש ולהקנות עלי תלמי לבותימו השמות
ושרשי המלות הנמצאות בחמשה המשי תורה והיו לאחדים בידם
עד אשר ידעו ויבינו מעצמם לתרגם את הספרים הנ"ל ויוסיפו לקח
ללמוד גם שאר ספרי קדש בזמן לא כביר
נערך מאת

ה"ק אברהם מרדכי האנדלער בן מהו" משה וצ"ל.
חונה פה"ק מא"ש והנ"ר, סרסנים בק"ק העונש.

VEZÉRFONALA

a

BIBLIA-OKTATÁSNAK

tartalmazza a héber nyelv nyelvtani alakjait az
azokra vonatkozó szabályokkal és Mózes 5
könyvének teljes szótárát.

Tanodai és magánhasználatra.

Szerző: Handler Márk, volt hevesi jelenleg tatai főrabbi.

Első rész. — Első füzet.

A II. osztály számára. — I. félév.

Második javított kiadás.

Székesfehérvár 1891.

KIADJA SINGER EDE.

³³⁷ למור הקריאה

/ HÉBER / A-B-C ÉS OLVASÓ KÖNYV. / SAJÁT / HÉBER OLVASÓ-
TÁBLÁI / UTÁN / ÍRTA: / MÜLLER ADOLF / OSZTÁLY-TANITÓ. /
Ára 18 kr. / Budapest 1881. / ROSENBERG TESTVÉREK tulajdona / IV.
Koronaherczeg utca

Müller Adolf, *Héber a-b-c és olvasókönyv* (Budapest: Rosenberg testvérek, 1878), 72 pp.

2., bővített kiadása is (Budapest, 1885)

= Petrik, 1876–1885, 305. p.

OSzK

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, IX, 441

³³⁷ [„Az olvasás tanítása.”]

למוד הקריאה

HÉBER

A-B-C és OLVASÓ-KÖNYV.

SAJÁT

HÉBER OLVASÓ-TÁBLÁI

UTÁN

IRTA:

MÜLLER ADOLF

OSZTÁLY-TANÍTÓ.

☞ ÁRA 18 kr. ☞

Budapest 1881.

ROSENBERG TESTVÉREK tulajdona

IV. Koronaherczeg-utca

HÉBER NYELVTAN. / RÖVID VEZÉRFONAL / KÖZÉPISKOLÁK ÉS SZEMINÁRIUMOK SZÁMÁRA. / ÍRTA / STERN ÁBRAHÁM / KÖZÉPISKOLAI TANÁR. / BUDAPEST, 1889. / WODIANER F. és FIAI (ezelőtt LAMPEL RÓBERT) / ANDRÁSSY-UT 21.

Stern Ábrahám, *Héber nyelvtan. Rövid vezérfonal középiskolák és szemináriumok számára* (Budapest: Wodianer F. és Fiai, 1889), 64 pp.³³⁸

2. kiadás (1901)

3. kiadás (1925)

= Petrik, 1901–1910, II, 508. p. (1901^[2])

OSzK; Országos Rabbiképző Intézet

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XIII, 28

ZsLex., 807–808. pp. s. v. Stern, no. 1.

³³⁸ Nyomda: „Fried és Krakauer, Lázár-u. 15.”

HÉBER NYELVTAN.

HÉBER NYELVTAN.

KÖZÉPISKOLAI ÉS SZEMINÁRIUMOK SZÁMÁRA.

RÖVID VEZÉRFONAL.

KÖZÉPISKOLÁK ÉS SZEMINÁRIUMOK SZÁMÁRA.

STERN ÁBRAHÁM

IRTA

STERN ÁBRAHÁM

KÖZÉPISKOLAI TANÁR.

BUDAPEST, 1889.

WODIANER F. és FIAI (vezető LAMPEL RÓBERT)

ANDRÁSSY-UT 21.

HÉBER NYELVTAN.

RÖVID VEZÉRFONAL

KÖZÉPISKOLÁK ÉS SZEMINÁRIUMOK SZÁMÁRA.

MÁSODIK JAVÍTOTT KIADÁS.

IRTA

STERN ÁBRAHÁM

középiskolai tanár,

a pesti izr. hitközségi elemi- és polgári fiúiskola

igazgatója.

BUDAPEST, 1901.

WOLFFNER F. ÉS FIAI GAZDÁR LAMPEL RÓBERTO
Andrássy-ut. 21.

HÉBER NYELVTAN. / ÍRTA / PUKÁNSZKY BÉLA / theol. akad. tanár. / A LUTHER-TÁRSASÁG KÖLTSÉGÉN. / POZSONY, 1895. / A SZERZŐ SAJÁTJA.

HÉBER / OLVASÓKÖNYV. / AKADÉMIAI ÉS MAGÁNHASZNÁLATRA. / SZERKESZTETTE / PUKÁNSZKY BÉLA, / theol. akad. tanár. / POZSONY, 1888.

Pukánszky Béla, *Héber nyelvtan* (Theologiai Szakkönyvtár, [3]) (Pozsony, 1895), 296 pp.

Pukánszky Béla, *Héber olvasókönyv* (Theologiai Szakkönyvtár, I) (Pozsony: A Magyarhoni Ágostai Hitvallású Ev. Egyház Egyet. Theol. Akadémiájának tanárai, 1888), 168 pp.

= Petrik, 1886–1900, 690. p. (csak az olvasókönyvet említi)
OSzK

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XI, 208

THEOLOGIAI

SZAKKÖNYVTÁR.

HÉBER NYELVTAN.

SZERKESZTÉS ÉS KIADÁS

A MAGYARHONAI ÁG. HITV. EV. KER. EGYHÁZ EGYET.
THEOL. AKADEMIÁJÁNAK TANÁRAI.

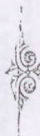
HETA.

PUKÁNSZKY BÉLA

theol. oktató, tanár.

POZSONY, 1895.

A LUTHER-TÁRSASÁG KÖLTÖSÉGEN.

POZSONY, 1895.

A SZERKESZTŐ KAJÁTJA.

THEOLOGIAI

SZAKKÖNYVTÁR.

HÉBER

OLVASÓKÖNYV.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK:

A MAGYARHONI ÁG. HITV. EV. EGYHÁZ EGYET.
THEOL. AKADÉMIAJÁNAK TANÁRAI.

POZSONY, 1888.

AKADÉMIAI ÉS MAGÁNHASZNÁLATRA.

SZERKESZTETTE

PUKÁNSZKY BÉLA,

theol. akad. tanár.

POZSONY, 1888.

Die Kunst / die / Hebräische Sprache / durch Selbstunterricht schnell und leicht zu erlernen. / Theoretisch-praktische Sprachlehre / für Deutsche / auf grammatischer und phonetischer Grundlage, unter besonderer Berücksichtigung der Bedürfnisse christlicher und jüdischer Studierender; mit Aussprachbezeichnung nach christlicher und jüdischer Lesart, zahlreichen übersetzungsaufgaben, sowie einer hebräischen Chrestomathie mit durchgängiger Accentuation und interlinearer deutscher übersetzung. / Von / B. Manassewitsch. / Wien. Pest. Leipzig. / A. Hartleben's Verlag. / (Alle Rechte vorbehalten.)

Boris Manassewitsch, *Die hebräische Sprache. Theoretisch-praktische Sprachlehre für Deutsche* (Die Kunst der Polyglottie, 17) (Wien, Pest, Leipzig: A. Hartleben, é. n. [1880 k.]), 180 pp.

OSzK; JNUL [1889]

Die
Kunst der Polyglottie.

Eine auf Erfahrung begründete Anleitung
jede Sprache

in kürzester Zeit und in Bezug auf

Verständnis, Konversation und Schriftsprache

durch Selbstunterricht sich anzueignen.

—————
Erfolgsreicher Titel:

Die hebräische Sprache.

B. Manassewitsch.

Wien. Pest. Leipzig.
H. Hartleben's Verlag
(Für Rechte vorbehalten.)

Die Kunst
die
Hebräische Sprache

durch Selbstunterricht schnell und leicht zu erlernen

Theoretisch-praktische Sprachlehre
für Deutsche

auf grammatischer und phonetischer Grundlage, unter besonderer Berücksichtigung der Bedürfnisse orientischer und jüdischer Studierender; mit Aussprachebezeichnung nach französischer und jüdischer Art, zahlreichen Illustrationsbeispielen, sowie einer hebräischen Chrestomathie mit durchgängiger Accentuation und interlinearer deutscher Uebersetzung.

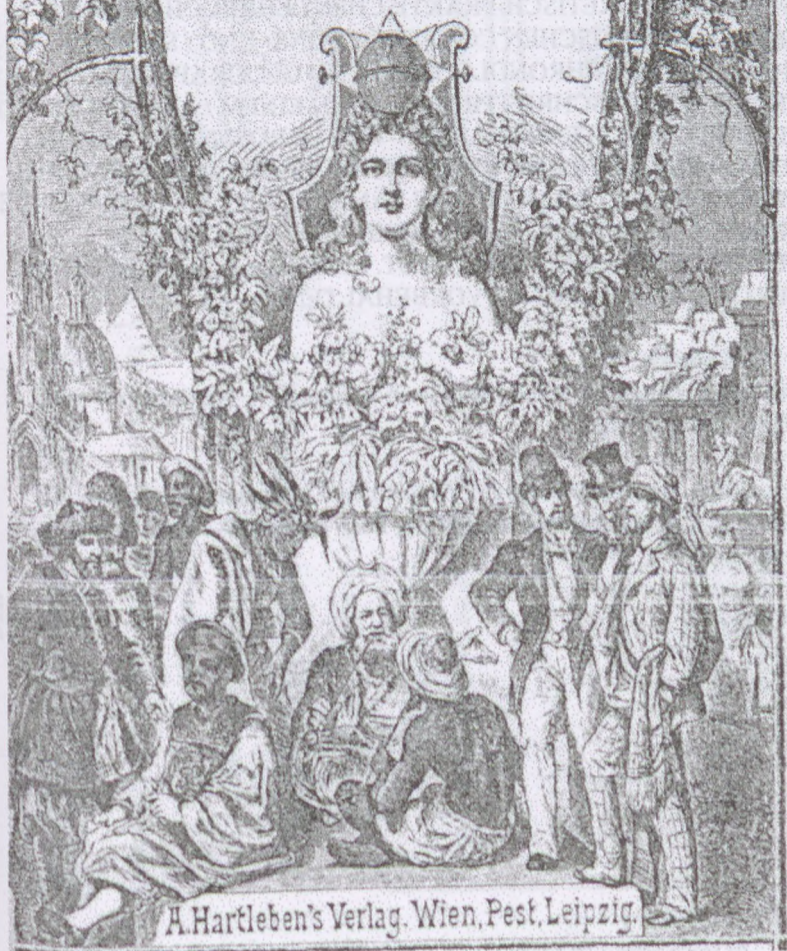
von

B. Manassewitsch.

Wien. Pest. Leipzig.
H. Hartleben's Verlag.
(Für Rechte vorbehalten.)

Die Kunst
schnell
Modernes Hebräisch
zu lernen.

A. Hartleben's Verlag. Wien, Pest, Leipzig.

339. המשורר.

/ HEBRÄISCHE / CONVERSATIONS-GRAMMATIK. / KURZGE-
 FASSTES THEORETISCH-PRAKTISCHES LEHRBUCH / DER MO-
 DERNEN HEBRÄISCHEN CONVERSATIONS- UND / SCHRIFT-
 SPRACHE. / MIT CHRONOLOGISCH UND GEOGRAPHISCH
 GEORDNETEN / SCHRIFTPROBEN / UND EINEM / ABRISS DER
 HEBRÄISCHEN STENOGRAPHIE / VON / J. ROSENBERG, / PRO-
 FESSOR FÜR MODERNE UND SEMITISCHE SPRACHEN, EMERIT.
 DIRECTOR DER / S. EDLER VON LÄMEL'SCHEN KNABENSCHULE
 IN JERUSALEM, RELIGIONSLEHRER DER / ISR. CULTUS-
 GEMEINDE IN WIEN. / WIEN. PEST. LEIPZIG. / A. HARTLEBEN'S
 VERLAG. / ALLE RECHTE VORBEHALTEN.

A külső borítón:

Die Kunst schnell Modernes Hebräisch zu lernen. A. Hartleben's Verlag.
 Wien, Pest, Leipzig.

Rosenberg, J[acob], *Ha-mesiah. Hebräische Conversations-Grammatik*
 (Die Kunst der Polyglottie, 58) (Wien, Pest, Leipzig: A. Hartleben, é. n.
 [1893 után]³⁴⁰), 184 pp.

OSzK

³³⁹ [„A társalgó.”]

³⁴⁰ Az OSzK katalógusa szerint.

DIE

KUNST DER POLYGLOTTE

EINE AUF ERFAHRUNG BEGRÜNDETE ANLEITUNG

JEDE SPRACHE

IN KÜRZESTER ZEIT UND IN BEZUG AUF

VERSTÄNDNIS, KONVERSATION UND SCHRIFTSPRACHE

DURCH SELBSTUNTERRICHT ZU ERLEARNEN.

ACHTUNDFUNFZIGSTER THEIL.

DIE MODERNE HEBRÄISCHE SPRACHE

VON

J. ROSENBERG.

הֵבְרֵאִית

HEBRÄISCHE

CONVERSATIONS-GRAMMATIK.

KURZGEFASSTES THEORETISCH-PRAKTISCHES LEHRBUCH
DER MODERNEN HEBRÄISCHEN CONVERSATIONS- UND
SCHRIFTSPRACHE.

MIT CHRONOLOGISCH UND GEOGRAPHISCH GEORDNETEN
SCHRIFTPROBEN

UND EINEM

ABRISS DER HEBRÄISCHEN STENOGRAPHIE

VON

J. ROSENBERG,

PROFESSOR FÜR MODERNE UND SEMITISCHE SPRACHEN, EMERIT. DIRECTOR DER
S. EDLER VON LÄMEL'SCHEN KNABENSCHULE IN JERUSALEM, RELIGIONSLEHRER DER
ISR. CULTUS-GEMEINDE IN WIEN.

WIEN. PEST. LEIPZIG.

A. HARTLEBEN'S VERLAG.

ALLE RECHTE VORBEHALTEN.

WIEN. PEST. LEIPZIG.

A. HARTLEBEN'S VERLAG.

ALLE RECHTE VORBEHALTEN.

³⁴¹ לשון הקודש

/ Rendszeres Héber Nyelvtan / a nép- és középiskolák számára / írta / ROSENFELD HENRIK / bajai főgymn. és polg. isk. hittanár. / Ára: 1 korona. / Kapható a szerzőnél. / 1900. / NYOMATOTT ROSENBAUM MIKSA M.-NÁL. / PAKSON.

Rosenfeld Henrik, *Leshon ha-qodesh. Rendszeres héber nyelvtan a nép- és középiskolák számára* (Paks: Rosenbaum Miksa M., 1900), 55 pp.

OSzK; Országos Rabbiképző Intézet

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XI, 1176

³⁴¹ [„A szent nyelv.”]

לשון הקודש

Rendszeres Héber Nyelvtan

a nép-és középiskolák számára

írta

ROSENFELD HENRIK

hajai főgymn. és polg. isk. hittanár.

Ara: 1 korona.

Kapható a szerzőnél.

1900.

NYOMATOTT ROSENBAUM MIKSA M.-NÁL.
PAKSON.

ROZSNYAI / GYORS / NYELVMESTEREI / Bármely nyelv / alapos elsajátítására / tanító nélkül / HÉBER / Ára 60 fillér. / RÖVID / HÉBER NYELVTAN / GYAKORLATI / HÉBER–MAGYAR / BESZÉLGETÉSEKKEL / A KIEJTÉS PONTOS FELTÜNTETÉSÉVEL / ROZSNYAI KÁROLY, Budapesten, Muzeum-körút 15. szám.

Fényes Mór, *Rövid héber nyelvtan gyakorlati héber-magyar beszélgetésekkel* (...) (Budapest: Rozsnyai Károly, é. n. [1906]), 39 pp.

= Petrik, 1901–1910, II, 426. p. (Rozsnyai neve alatt, a szerző feltüntetése nélkül)

OSzK; Ráday; JNUL

2-12546

ROZSNYAI

GYORS

NYELVMESTEREI

Bármely nyelv

alapos elsajátítására

tanító nélkül

HÉBER

Ára 160 fillér

RÖVID

HÉBER NYELVTAN

GYAKORLATI

HÉBER-MAGYAR

BESZÉLGETÉSEKKEL

A KIEJTÉS PONTOS FELTÜNTETÉSÉVEL

ROZSNYAI KÁROLY, Budapest, Múzeum-körút 15. szám.

Stern Mór, *Héber nyelvtan, iskolai és magánhasználatra* (Budapest: Schwarz Ignác, 1906)³⁴²

= Petrik, 1901–1910, II, 508. p.

Irodalom

A szerzőről:

Szinnyei, XIII, 32

³⁴² A könyvet csak bibliográfiából ismerem.

³⁴³ מִשְׁפָּחָה

/ HÉBER NYELVTAN / MONDATTANI ALAPON / I. RÉSZ NIQUD II. RÉSZ MISPAT PASUT / AZ IZR. ELEMI ISK. IV., V. ÉS VI., A POLG. FIUISK. I. ÉS II., A KÖZÉPISKOLA / ALSÓ NÉGY OSZTÁLYA, VALAMINT MAGÁNTANULÓK SZÁMÁRA / ÍRTA: / PFEIFFER MÓR / IZR. EL. ISK. IGAZGATÓ PÁPÁN. / MINDEN JOG FENTARTVA. / Ára: I. rész 50 fillér, II. rész 80 fillér, I. II. rész együtt I. 20 / VÁCZ / Nyomatott Katzburg Lipót könyvnyomdájában / 1907

Pfeiffer Mór, *Mecapkeh – Héber nyelvtan mondattani alapon* (Vác: Katzburg Lipót, 1907), 47 pp.

Ráday; Országos Rabbiképző Intézet

³⁴³ [„Remélő / Szemlélő.”]

מ צ פ ה

HÉBER NYELVTAN

MONDATTANI ALAPON

I. RÉSZ נקוד

AZ IZR. ELEMI ISK. IV., V. ÉS VI., A POLG. FIUISK. I. ÉS II., A KÖZÉPISKOLA
ALSÓ NÉGY OSZTÁLYA, VALAMINT MAGÁNTANULÓK SZÁMÁRA

IRTA:

PFEIFFER MÓR

IZR. EL. ISK. IGAZGATÓ PÁPÁN.

MINDEN JOG FENTARTVA.

Ára 50 fillér.

VACZ

Nyomatott Katzburg Lipót könyvnyomdájában

1907

מ צ פ ה

HÉBER NYELVTAN

MONDATTANI ALAPON

I. RÉSZ נקוד II. RÉSZ משפט ושמו

AZ IZR. ELEMI ISK. IV., V. ÉS VI., A POLG. FIJISK. I. ÉS II., A KÖZÉPISKOLA
ALSÓ NÉGY OSZTÁLYA, VALAMINT MAGÁNTANULÓK SZÁMÁRA

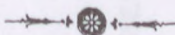
IRTA:

PFEIFFER MÓR

IZR. EL. ISK. IGAZGATÓ PÁPÁN

MINDEN JOG FENTARTVA

Ára: I. rész 50 fillér, II. rész 80 fillér, I. II. rész együtt I. 20

V A C Z

Nyomaiott Katzburg Lipót könyvnyomdájában

1907

HÉBER NYELVTAN / KEZDŐK SZÁMÁRA / ÍRTA / HORNYÁNSZKY ALADÁR / THEOL. TANÁR POZSONYBAN / I. KÖTET: ALAKTAN / Megjelenik / a vallás és közoktatásügyi m. kir. Miniszter támogatásával / BUDAPEST / HORNYÁNSZKY VIKTOR KIADÁSA / 1908

Hornyánszky Aladár, *Héber nyelvtan kezdők számára* (Keleti Könyvtár, I. sorozat: Nyelvészet, 1. rész: Héber nyelvtan) (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1908), 339 pp.

= Petrik, 1901–1910, I, 472. p.

OSzK; Ráday; JNUL

Irodalom

A szerzőről:

Zoványi, 263–264. pp.

Július Janko, 39–40. pp.

KELETI KÖNYVTÁR

SZERKESZTI: HORNYÁNSZKY ALADÁR

I. SOROZAT:
NYELVÉSZET

1. RÉSZ:

HÉBER NYELVTAN

1908

HÉBER NYELVTAN

KEZDŐK SZÁMÁRA

IRTA

HORNYÁNSZKY ALADÁR
THEOL. TANÁR POZSONYBAN

I. KÖTET: ALAKTAN

Megjelenik

a vullás és közoktatásügyi m. kir. Miniszter támogatásával

BUDAPEST

HORNYÁNSZKY VIKTOR KIADÁSA

1908

A PESTI IZR HITKÖZSÉG VALLÁSTANI ISKOLAKÖNYV-KIADVÁNYAI. / AZ IZR. VALLÁSOKTATÁS ORSZÁGOS TANTERVE ALAPJÁN / SZERKESZTI / Dr. MUNKÁCSI BERNÁT / A PESTI IZR. HITKÖZSÉG TANFELÜGYELŐJE. / 1. SZÁM. / AZ IZRAELITA VALLÁSOKTATÁS ELEMI ISKOLAI VEZÉRFONALA. / I. RÉSZ. / KÉPES HÉBER OLVASÓKÖNYV. / A héber betűk ismertetése olvasási gyakorlatokkal. / Vallástani alapfogalmak. Bibliai történet Ábrahámig. / Szemelvények a héber imádságkönyvből. / Az elemi iskolák I. osztálya számára. / A PESTI IZR. HITKÖZSÉG MEGBIZÁSÁBÓL ÍRTA / KONDOR IGNÁC / A PESTI IZR. HITKÖZSÉG VALLÁSOKTATÓJA. / NEGYEDIK JAVITOTT KIADÁS. / BUDAPEST, 1909 / LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE (WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

Kondor Ignác, *Az izraelita vallásoktatás elemi iskolai vezérfonala, I. rész, Képes héber olvasókönyv (...)* az elemi iskolák I. osztálya számára (Budapest: Lampel R., 1909^[4]), 53 pp.

A címlapon (az emblémában):

³⁴⁴ יראת יהוה ראשית דעת

= Petrik, 1901–1910, II, 817. p. (a teljes sorozat leírása: Az izr. vallásoktatás elemi iskolai vezérfonala, 1–11)

OszK (1909^[4], 1931^[9]); JNUL; MTA Judaisztikai Kutatócsoport könyvtára (1909^[7])

³⁴⁴ [„Az Örökkévaló félelme a tudás kezdete” (Zsolt. 111,10, kisebb változtatással).]

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG VALLÁSTANI ISKOLAKÖNYV-KIADVÁNYAI.

AZ IZR. VALLÁSOKTATÁS ORSZÁGOS TANTERVE ALAPJÁN

SZERKESZTI

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG TANFELÜGYELŐJE.

1. SZÁM.

AZ ISRAELITA VALLÁSOKTATÁS ELEMI ISKOLAI VEZÉRFONALA.

I. RÉSZ.

KÉPES HÉBER OLVASÓKÖNYV.

A héber betűk ismertetése olvasási gyakorlatokkal.

Vallástani alapfogalmak, Bibliai történet Ábrahámig.

Szemelvények a héber imádságkönyvből.

Az elemi iskolák I. osztálya számára.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG MEGBIZÁSÁDÓL IRTA

KONDOR IGNÁCZ

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG VALLÁSOKTATÓJA.

NEGYEDIK JAVÍTOTT KIADÁS.

BUDAPEST, 1909

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE (WODIANER F. ES FIAI) RESZVÉNYTÁRSASÁG.

A PESTI IZR HITKÖZSÉG VALLÁSTANI ISKOLAKÖNYV-KIADVÁNYAI. / AZ IZR. VALLÁSOKTATÁS ORSZÁGOS TANTERVE ALAPJÁN / SZERKESZTI / Dr. MUNKÁCSI BERNÁT / A PESTI IZR. HITKÖZSÉG TANFELÜGYELŐJE. / 11. SZÁM. / A ZSIDÓK TÖRTÉNETE. / II. RÉSZ. / A TALMUD KORÁTÓL NAPJAINKIG. / Eredeti szövegben s magyar fordításban közölt szemelvényekkel / a Tóra ötödik Könyvéből és a liturgiai zsolnárokból, nyelvi magya- / rázatokkal és számos képpel. / A közép-, polgári és felsőbb leányiskolák IV. osztálya / számára. / A PESTI IZR. HITKÖZSÉG MEGBIZÁSÁBÓL ÍRTA / Dr. BÜCHLER SÁNDOR / KESZTHELYI FŐRABBI. / BUDAPEST, 1908 / LAMPEL R. KÖNYV- KERESKEDÉSE (WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

Büchler Sándor, *A zsidók története*, II. rész: A Talmud korától napjainkig (...). A közép-, polgári és felsőbb leányiskolák számára (A Pesti Izr. Hitközség Vallástani Iskolakönyv-Kiadványai, 11) (Budapest: Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és Fiai), 1908), [4] 172 pp.

= Petrik, 1901–1910, II, 817. p.

OSzK

Irodalom

A szerzőről:

EJ 4, 1459. p.

MÉL III, 111. p.

A PESTI IZR HITKÖZSÉG VALLÁSTANI ISKOLAKÖNYV-KIADVÁNYAI.

AZ IZR. VALLÁSOKTATÁS ORSZÁGOS TANTERVE ALAPJÁN

SZERKESZTI

Dr. MUNKÁCSI BERNÁT

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG TANFELÜGYELOSJE.

11. SZÁM.

A ZSIDÓK TÖRTÉNETE.

II. RÉSZ.

A TALMUD KORÁTÓL NAPJAINKIG.

Eredeti szövegben s magyar fordításban közölt szemelvényekkel a Tóra Ötödik Könyvéből és a liturgiai zsoltárokból, nyelvi magyarázatokkal és számos képpel.

A közép-, polgári és felsőbb leányiskolák IV. osztálya számára.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG MEGBIZÁSÁBÓL IRTA

Dr. BÜCHLER SÁNDOR

KESZTÖLCSE TÖRABBI.

BUDAPEST, 1908

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE (WODIANER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

Szógyi G. Vilmos – Pfeiffer Manó, *Bibliatörténet liturgiai résszel és héber nyelvtan, I. rész, A népiskolák II. osztálya számára* (Győr, 1909)³⁴⁵

= Petrik, 1901–1910, II, 624. p.

HUNGARICA

³⁴⁵ A könyvet csak bibliográfiából ismerem.

³⁴⁶ קול יהודה

/ Héber A.B.C. és olvasókönyv / Színes képekkel / 2. kiadás. / Kiadja Schlesinger Jos. könyvkereskedése / Budapest, VII., Károly király-ut 25.

Kol Jehuda. Héber A.B.C. és olvasókönyv (Budapest: Jos. Schlesinger, [ca. 1900])³⁴⁷ 56 pp.

Kol Jehuda. / Hebräische Fibel / von / M. Stengel / Religionslehrer der israelitischen Kultusgemeinde Wien. / Preis gebunden 40 h. / Wien, 1911. / Verlag von Jos. Schlesinger's Buchhandlung / Wien, I., Seitenstettengasse 5. / Budapest, VII., Königsgasse 1.

קול יהודה. / ללמד בני יהודה קרא מקרא השפה / ברורה ובנעימה
 סהורה ולחנוך / עוללינו וטפינו בסדר וסדור תפלותינו. / מאת / מ.
 שטענגעל / מורה תורה ודת ישראל בבתי הספר אשר בקק עיר הבירה ווינה.
 / בשנת הקבצו אלי בני יהודה, הטו אונכם אל קל יהודה. / לפק. / פערלאג
 פאן יאז. שלעזינגער'ס בוכהאנדלונג / וויין I. וויטעבשטעטענאסטסה גר. 5. /
 בודאפעסט VII., קאניגסגאסטסה גר. 1.

³⁴⁸

Stengel, M., *Kol Jehuda. Hebräische Fibel* (Wien – Budapest: Jos. Schlesinger, 1911), 48 pp.

Országos Rabbiképző Intézet; JNUL

Magyar változata:³⁴⁹

Kol Jehuda. Héber á-bé-cé és kiseded imádságkönyv az elemi iskolai ifjúság használatára (Tel-Aviv: Sinai Publishing, é. n.)

³⁴⁶ [„Jehuda hangja.”]

³⁴⁷ A könyv első megjelenésének dátuma egyelőre nem tisztázható. A Jeruzsálemben (JNUL) fellelhető legkorábbi kiadás (é. n.) a katalógus szerint ca. 1900-ban jelent meg.

³⁴⁸ [Az év: „Gyűljetek össze hozzám Júda fiai, fűleljetek Júda hangjára” – 1911] Chronostichon.

³⁴⁹ A legutóbbi izraeli lenyomatok szerint.

קול יהודה.

Kol Jehuda

Héber A.B.C. és olvasókönyv

Szines képekkel

2. kiadás.

Kiadja Schlesinger Jos. Könyvkereskedése
Budapest, VII., Károly király-ut 25.

Sol Sehuda.

Gebräufte Sibel

von

W. Stengel

Religionslehrer der israelitischen Schulgemeinschaft in Wien.

Preis gebunden 40 h.

Wien, 1911.

Verlag von Sof. Schiefinger's Buchhandlung

Wien, I., Seitenstettengasse 5.

Wabapefl, VII., Königsgasse 1.

קול יהודה.

ללמד בני יהודה קרא מברא בשעה
הבירה ובגניזת סודרה ולחמור
עולמי ושמו בסדר וסודר קפולותיה.

מאת

מ. שטענבעל

מורה תורה דת ישראל בבתי הספר אשר בקרב עיר הבירה ווינה.

בשנת

הקבלי אלי בני יהודה

כמו אונקס אל-קול יהודה.

לפיני

פרילא פאן יאזי של עזי נגערס בוכהאנדלונג

ווינן I, הישענשטעטענעססע נה 5.

ברודאפעסט VII, קאנינאסאסט נה I.

HÉBER NYELVTAN. / GESENIUS – KAUTZSCH, STRACK NYELV- / TANAI ÉS MÁK KISEBB MUNKÁK ALAPJÁN / ÖSSZEÁLLITOTTA / JAUSZ VILMOS / ÁGOST HITV. EVANG. THEOLOGIAI TANÁR. / II-İK KIADÁS. / SOPRON / KIADTA AZ EVANG. THEOLOGIAI ÖNKÉPZŐKÖR. / 1913–1914. / RÖTTIG GUSZTÁV ÉS FIA, SOPRON

HÉBER GYAKORLATOK / ÉS HÉBER–MAGYAR SZÓJEGYZÉK / ÖSSZEÁLLITOTTA / JAUSZ VILMOS / THEOL. AKAD. TANÁR / KIADJA / AZ EV. THEOL. ÖNKÉPZŐKÖR / SOPRONBAN 1913–1914. / RÖTTIG GUSZTÁV ÉS FIA, SOPRON

HÉBER–MAGYAR / SZÓJEGYZÉK ÉS / HÉBER GYAKORLATOK / ÖSSZEÁLLITOTTA / JAUSZ VILMOS / THEOL. AKAD. TANÁR / KIADJA / AZ EV. THEOL. ÖNKÉPZŐKÖR / SOPRONBAN 1913–1914. / RÖTTIG GUSZTÁV ÉS FIA, SOPRON

Jausz Vilmos, *Héber nyelvtan Gesenius – Kautzsch, Strack nyelvtanai és más kisebb munkák alapján* (Sopron: Ev. Theol. önképzőkör / Röttig Gusztáv és Fia, 1913–1914^[2]), 178 pp.

Jausz Vilmos, *Héber gyakorlatok és héber–magyar szójegyzék* (Sopron: Ev. Theol. önképzőkör, 1913–1914), pp. 40 – Jausz Vilmos, *Héber–magyar szójegyzék és héber gyakorlatok* (Sopron: Ev. Theol. önképzőkör, 1913–1914), 24 pp.³⁵⁰

OSzK; MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtára

³⁵⁰ A két füzet egybekötve került forgalomba, „elől” a *Szójegyzék*, „hátsó” – a héber betűs könyvek rendjének megfelelően – a *Gyakorlatok*. Mindkét címlapon a tartalomra vonatkozó szavak állnak elől, respective.

HÉBER NYELVTAN.

GESENIUS-KAUTZSCH, STRACK NYELVTANAI ÉS MÁS KISEBB MUNKÁK ALAPJÁN

ÖSSZEÁLLITOTTA

JAUZS VILMOS

ÁGOST HITV. EVANG. THEOLOGIAI TANÁR.

II-IK KIADÁS.

SOPRON

KIADTA AZ EVANG. THEOLOGIAI ÖNKÉPZŐKÖR,
1913—1914.

←RÖTTIG BÜSZTÁV és FIA. UTE. 11.→

HÉBER GYAKORLATOK

ÉS

HÉBER-MAGYAR SZÓJEGYZÉK

ÖSSZEÁLLITOTTA

J AUSZ VILMOS

THEOL. AKAD. TANÁR

KIADJA

AZ EV. THEOL. ÖNKÉPZŐKÖR

SOPRONBAN 1913—1914.

GRÖTTIG GUSZTÁV ÉS FIA, SOPRON

HÉBER-MAGYAR

≡ SZÓJEGYZÉK ÉS ≡
HÉBER GYAKORLATOK

ÖSSZEÁLLITOTTA

JAU SZ VILMOS

THEOL. AKAD. TANÁR

KIADJA

AZ EV. THEOL. ÖNKÉPZŐKÖR

SOPRONBAN 1913 – 1914.

³⁵¹ שיחה עברית

/ KIS / HÉBER TÁRSALGÓ / LEJEGYZTE: / ABÁDI IMRE / TEL-
ABIB, 1914-BEN / AWIWA KIADÁSA BUDAPEST / 1920

Abádi Imre, *Szihah ivrit. Kis héber társalgó* (Budapest: Awiwa, 1920), 46 pp.

= MK I, 1. p.

OSzK

³⁵¹ [„Héber társalgás.”]

שִׁיחָה עִבְרִית

KIS
HÉBER TÁRSALGÓ

LEJEGYZTE:
ABÁDI IMRE

TEL-ABIB, 1914-BEN

AWIWA KIADÁSA BUDAPEST
1920

RÁTH MÓZES

/ ³⁵² „שפת עמנו”

/ A HÉBER NYELV / TANKÖNYVE / ISKOLAI ÉS MAGÁNTANULÁS-
 RA / KULCCSAL ÉS SZÓJEGYZÉKKEL / ELSŐ GYAKORLATI MÓD-
 SZER / A HÉBER NYELV SZÓBAN ÉS / IRÁSBAN VALÓ ELSAJÁTÍ-
 TÁSÁRA / BEVEZETÉS AZ IRODALOMBA / ELSŐ RÉSZ / A SZERZŐ
 KIADÁSA / WIEN, 1920

Ráth Mózes, *Sefat ammenu. A héber nyelv tankönyve, iskolai és magántanu-
 lásra* (Ford. Pfeffermann Manó) (Wien: A szerző kiadása, 1920⁶), 343 pp.

OSzK; JNUL

³⁵² [„Népünk nyelve.”]

RÁTH MÓZES

”שֵׁפֶת עַמּוֹ”

A HÉBER NYELV TANKÖNYVE

ISKOLAI ES MAGÁNTANULÁSRA
KULCCSAL ÉS SZÓJEGYZÉKKEL.

ELSŐ GYAKORLATI MÓDSZER
A HÉBER NYELV SZÓBAN ÉS
ÍRÁSBAN VALÓ ELSAJÁTÍTÁSÁRA

BEVEZETÉS AZ IRODALOMBA

ELSŐ RÉSZ

A SZERZŐ KIADÁSA

WIEN, 1920

הקריאה העברית

³⁵³ בראשית

/ Héber olvasókönyv / I. / Widder Salamon / Budapest, 1921. / SZERZŐ KIADÁSA. / Ára 40 korona.

Ha-qeriah ha-ivrit / HÉBER OLVASÓKÖNYV / II. / (Beréshit) / IRTA: / WIDDER SALAMON. / BUDAPEST. 1922. / KATZBURG-NYOMDA VII., KAZINCZY-UTCA 35.

Widder Salamon, *Ha-qeriah ha-ivrit. Héber olvasókönyv*, I (Budapest: A szerző kiadása, 1921), 52 pp.

Widder Salamon, *Ha-qeriah ha-ivrit. Héber olvasókönyv*, II (Budapest: Katzburg-nyomda, 1922), 64 pp.

Országos Rabbiképző Intézet; JNUL

Irodalom

A szerzőről:

ZsLex. 963. p.

MÉL II, 1045. p.

³⁵³ [„A héber olvasás.”]

A PESTI IZR HITKÖZSÉG VALLÁSTANI ISKOLAKÖNYV-KIADVÁNYAI. / SZERKESZTI / DR. MUNKÁCSI BERNÁT / A PESTI IZR. HITKÖZSÉG TANFELÜGYELŐJE. / 14. SZÁM. / HÉBER OLVASÁSI GYAKORLATOK. / A héber betűk ismertetése s szemelvények a héber imádságkönyvből fordítással. / Az iparos és kereskedelmi tanonciskolák I. osztálya számára / KIADJA / A PESTI IZR. HITKÖZSÉG. / ELSŐ KIADÁS. / BUDAPEST, 1922. / KIADJA LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE / (WODIANER F. ÉS FIAI) R.T.

Héber olvasási gyakorlatok. A héber betűk ismertetése s szemelvények a héber imádságkönyvből, fordítással (A Pesti Izr. Hitközség Vallástani Iskolakönyv-Kiadványai, 14) (Budapest: Lampel R., 1922), 76 pp.

OSzK

54

³⁵⁴ דגמות לנטיות

/ RAGOZÁSI MINTÁK / ÖSSZEÁLLITOTTA: / WIDDER SALAMON / KÉZIRAT GYANÁNT / KIADJA: / A ZSIDÓ GIMNÁZIUM BARÁTAI-NAK EGYESÜLETE. / BUDAPEST, 1923. / KATZBURG TESTVÉREK NYOMDÁJA VII, KAZINCZY-UTCA 35.

Widder Salamon, *Dugmot le-netiyot. Héber ragozási minták* (Budapest: A Zsidó Gimnázium Barátainak Egyesülete. Katzburg Testvérek Nyomdája, 1923), 55 pp.

³⁵⁴ [„Ragozási minták.”]

Irodalom

A szerzőről:

ZsLex. 963. p.

55

BIBLIAI SZEMELVÉNYEK / I. RÉSZ: TÓRA / TARTALMA: / HÉBER SZEMELVÉNYEK A TÓRÁBÓL / SZÓJEGYZÉK A HÉBER SZEMELVÉNYEKHEZ / SZÓJEGYZÉK AZ IMAKÖNYV SZEMELVÉNYEIHEZ / VALLÁSGYAKORLATI KIFEJEZÉSEK / A HÉBER NYELVTAN ELEMEI / KIS HÉBER – MAGYAR SZÓTÁR / IRTA / DR. FRENKEL BERNÁT / KIADJA A SZERZŐ / BUDAPEST, VIII; TELEKI-TÉR 5.

Frenkel Bernát, *Bibliai szemelvények*, I. rész: Tóra. (...) A héber nyelvtan elemei. Kis héber–magyar szótár (Budapest: Szerző, é. n. [192?]), 24 pp.

Irodalom

A szerzőről:

ZsLex., 293. p., s. v. Frenkel, no. 2.

56

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG VALLÁSTANI ISKOLAKÖNYVEI / SZERKESZTI / DR. MUNKÁCSI BERNÁT / A PESTI IZR. HITKÖZSÉG / TANFELÜGYELŐJE / 13. / szám. / HÉBER / BIBLIAI OLVASMÁNYOK / MAGYAR FORDÍTÁSSAL ÉS NYELVI ELEMZÉSSSEL / Segédkönyv a közép, polgári és kereskedelmi iskolák, valamint / a talmudtórai tanfolyamok vallásoktatása számára / I. RÉSZ / A TÓRA / VAJIKRA ÉS

SHEMOT, BERÉSHIT / KÖNYVEIBŐL / FÜGGELÉK / Nyelvi magyarázatok a köznapi és szombati / imádságokhoz és a héber nyelvtan elemei / MÁSODIK KIADÁS / 1932 / KIADJA: SCHLESINGER JÓZSEF KÖNYVKERESKEDÉSE / BUDAPEST, VII., KIRÁLY U. 1

Héber bibliai olvasmányok (...). Függelék: Nyelvi magyarázatok a köznapi és szombati imádságokhoz és a héber nyelvtan elemei (A Pesti Izraelita Hitközség Vallástani Iskolakönyvei, 13) (Budapest: Schlesinger József, 1932^[2]), 97, 41 pp.

OSzK; JNUL

57

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG VALLÁSTANI ISKOLAKÖNYVEI / SZERKESZTI / DR. MUNKÁCSI BERNÁT / A PESTI IZR. HITKÖZSÉG / TANFELÜGYELŐJE / 14. szám / HÉBER / BIBLIAI OLVASMÁNYOK / MAGYAR FORDÍTÁSSAL ÉS NYELVI ELEMZÉSSSEL / Segédkönyv a közép, polgári és kereskedelmi iskolák, valamint / a talmudtóriai tanfolyamok vallásoktatása számára / II. RÉSZ / A TÓRA / BAMIDBAR ÉS DEVARIM KÖNYVEIBŐL / S A / PÉLDABESZÉDEK (MISHLÉ) KÖNYVÉBŐL / FÜGGELÉK / Nyelvi magyarázatok az ünnepi imádságokhoz / és rövid héber nyelvtan / ELSŐ KIADÁS / 1932 / KIADJA: SCHLESINGER JÓZSEF KÖNYVKERESKEDÉSE / BUDAPEST, VII., KIRÁLY U. 1.

Héber bibliai olvasmányok, II. rész: Függelék. Nyelvi magyarázatok az ünnepi imádságokhoz és rövid héber nyelvtan (A Pesti izr. Hitközség Vallástani Iskolakönyvei, 14) (Budapest: Schlesinger József, 1932), 127, 98 pp.

OSzK

Héber nyelvtan / Vezérfonál / Aistleitner József e. ny. r. tanár / előadásaihoz. / Budapest, 1932. / Kézirat gyanánt.

Aistleitner József, *Héber nyelvtan* (...) (Budapest, 1932), 178 + [5] pp.

Újabb kiadások:

Héber nyelvtan. Dr Aistleitner József egyetemi tanár előadásai alapján. Kézirat gyanánt (Budapest: k. n. [R. Katolikus Hittudományi Akadémia], 1953) [Sokszorosított gépirat], 136. pp., I–III

Héber nyelvtan. Vezérfonál stb. (h. n. k. n. [Wien (?), 1988 k.]) [Az eredeti kiadás reprintje]

OSzK

Irodalom

A szerzőről:

MÉL I, 16. p.

59

THEOLOGIAI TANULMÁNYOK / SZERKESZTI: CSIKESZ SÁNDOR. / 31. SZÁM. / RÖVID BIBLIAI / HÉBER NYELVTAN / ÍRTA: / DR. SS. THEOL. MÓDIS LÁSZLÓ / THEOLÓGIAI ELŐADÓ, REFORMÁTUS LELKÉSZ. / BEKE ZOLTÁN könyv- és lapkiadóvállalata, Debrecen, Arany J. u. 18.

Módis László, *Rövid bibliai héber nyelvtan* (Debrecen: Beke Zoltán Könyv- és Lapkiadóvállalata, é. n. [1933]³⁵⁵), 66 + [10] pp. [1–10] pp. Függelék: Paradigmák

³⁵⁵ Az Előszó dátuma: 1933. május.

Irodalom

A szerzőről:

MÉL III, 533. p.

60

RÖVID / HÉBER NYELVTAN / RAGOZÁSI TÁBLÁKKAL / ÉS SZÓ-
TÁRHASZNÁLATI UTASÍTÁSOKKAL. / ÍRTÁK: / GROSZ ERNŐ ÉS
MANNHEIM MÓR / DEBRECEN / 1935 / Nyomatott HERSKOVICS ÉS
DEUTSCH könyvnyomdájában / Debrecen, József kir. herceg utca 2.

Grosz Ernő – Mannheim Mór, *Rövid héber nyelvtan. Ragozási táblákkal és szótárhasználati utasításokkal* (Debrecen: Herskovics és Deutsch, 1935), 44 pp.

OSzK; JNUL

Újabb kiadásai:

In: Ishbéthy (Mannheim) Moshe, *Modern magyar–héber szótár* (Tel Aviv: Sinai, 1983^[2]), [Függelék], 42 pp.

61

DR. RÁCZ ZOLTÁN. / HÉBER – MAGYAR NYELVKÖNYV UJ, GYA-
KORLATI MÓDSZER. / I. RÉSZ. / KEZDŐK, HALADÓK, TANFO-
LYAMOK ÉS ISKOLÁK SZÁMÁRA. / KÜLÖN HÉBER – MAGYAR,
MAGYAR – HÉBER BETŰRENDES / SZÓTÁR. / NYELVTAN ÉS
FORDÍTÁSI KULCS. / MINDEN JOG FENNTARTVA! / POLGÁR -
NYOMDA, ENYING. 1936

Rácz Zoltán, *Héber–magyar nyelvkönyv* (...), I. rész (Enying: Polgár Nyomda, 1936), 133 pp.

OSzK; Ráday

62

בן-חביב / המתקדם / עברית למתקדמים על יסוד השיטה / הפסיכו-
356 סבנית / תרצ"ו - 1936

VERLAG JOS. SCHLESINGER / Wien, Seitenstettengasse 5

Uri Ben-Haviv, *Ha-mitkadém. Héber nyelv kezdőknek* (Wien: Jos. Schlesinger, 1936), 120 pp.

OSzK

63

ספרנו. / ספר למוד עברי / לבתי ספר תיכוניים / מאת חיים צבי גרוסמן
357 / מורה לשפות בבית הספר האורחי היהודי במשקולץ

SZIFRÉNU.³⁵⁸ / HEBRÄISCHES LEHRBUCH / FÜR MITTELSCHULEN
/ Von JULIUS GROSZMAN / SPRACHLEHRER AN DER / JÜDISCHEN
BÜRGERSCHULE / ZU MISKOLC / HÉBER TANKÖNYV / KÖZÉP-
ISKOLÁK RÉSZÉRE / Szerkesztette: / GROSZMAN GYULA / A MIS-
KOLCI IZR. POLG. FIUISK. / NYELVTANÁRA / DEBRECEN / ACZÉL
ANTIQUARIUM / SCHWARZ MIKSA / SZÉCHENYI UCCA 2.

³⁵⁶ [„A haladó. Héber nyelv haladóknak. Pszichotechnikai módszerrel.”]

³⁵⁷ [„A mi könyvünk. Héber nyelvkönyv középiskolák számára. Írta Hajjim Cvi Grossman, a miskolci zsidó polgári iskola nyelvtanára.”]

³⁵⁸ [„A mi könyvünk.”]

Groszman Gyula, *hebräisches lehrbuch...* – Héber tankönyv középiskolák részére, I–II (Debrecen: Aczél Antiquarium, 1938^[2]) (1941^[3]), 118 pp.

OSzK

64

Dr. SZABÓ ÖDÖN rabbi:

/ ³⁵⁹ לשון הקודש

/ L'SON HÁKÓDES / héber nyelvkönyv / Teljesen új módszer a héber beszéd, / Erec Jisráél nyelvének / gyors / megtanulására. / 1939 / Budapest

Szabó Ödön, *Leson ha-qodes, héber nyelvkönyv (...)* (Budapest, 1939), 79 pp.

OSzK

65

HÉBER NYELVTAN. / I. RÉSZ. / ALAKTAN. / IRTA: / Dr. Pap László / theol. Akadémiai r. tanár / (kézirat helyett) / Kiadta: / a Budapesti Ref. Theol. Akadémia Kurzustára / 1939. / Diószegi Lehel / Sokszorosító Irodája / IV. Kecskeméti-u. 13.

HÉBER NYELVTAN / II. Rész / ALAKTAN (II), MONDATTAN, ARÁM NYELVTAN. / I. Irtá: / Dr. Pap László / theol. Akadémiai r. tanár / Kiadta: / a Budapesti Ref. Theol. Akadémia Kurzustára. / 1940 / Diószegi Lehel / Sokszorosító irodája / IV. Kecskeméti-u. 13.

³⁵⁹ [„A szent nyelv.”]

Pap László, *Héber nyelvtan. Alaktan*, I (Budapest: Budapesti Református Theológiai Akadémia Kurzustára, 1939) 86 pp.

Pap László, *Héber nyelvtan. Alaktan, mondattan, arám nyelvtan*, II (Budapest: Budapesti Református Theológiai Akadémia Kurzustára, 1940) 60 pp.

Irodalom

A szerzőről:

Zoványi, 455. p.

Ráday

66

³⁶⁰ ספר הילד

Ehrenfeld Ábrahám, *Széfer ha-jeled* (Debrecen, 1940), 62 pp.

67

Einhorn Emil, *Héber–magyar tankönyv* (Temesvár, 1940)³⁶¹

Irodalom

A könyvről:

Molnár János, *Héber–magyar nyelvkönyv* (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 1991), 154. p.

³⁶⁰ [„A gyermek könyve.”]

³⁶¹ A könyvet csak bibliográfiából ismerem.

SZÉFER CHÁJJIM³⁶² / HÉBER OLVASÓ- ÉS GYAKORLÓKÖNYV /
VALLÁSOKTATÁS CÉLJÁRA / KÖZÉP- ÉS KÖZÉPFOKÚ ISKOLÁK
SZÁMÁRA / I. KÖTET / SZERKESZTETTÉK: / Dr. WEISZ PÁL FŐ-
RABBI / GROSZ ERNŐ GIMNÁZIUMI TANÁR / GYAKORLÓ RÉSZ /
DEBRECEN, 1941 – 5701

Weisz Pál – Grosz Ernő, *Széfer chájjim. Héber olvasó- és gyakorlókönyv kö-
zép- és középfokú iskolák számára*, [I] (Debrecen, 1941), 187 pp.

OSzK; Országos Rabbiképző Intézet

69

³⁶³ / ביזה / שפה חיה / ספר להוראת השפה העברית, דקדוקה בספרותה
/ TANKÖNYV / A héber nyelv magán uton való könnyű / és gyors megta-
nulására. /
³⁶⁴ לשעורי- ערב ולמתלמידים / הרצאת המחבר / כל הזכויות שמורות / גרפס
/ Minden jog fenntartva
/ ³⁶⁵ בדפוס של / מאיר ליב הירש / סאטמארנעמעטי / שנת תש"א לפ"ק
/ Nyomatott / HIRSCH M. LAJOS, SZATMÁRNÉMETI, / (Magyarország)

Ábrámovits Mózes, *Tankönyv a héber nyelv magánúton való könnyű és
gyors megtanulására* (Szatmárnémeti: Hirsch M. Lajos, é. n. [1941]) [6] 26
pp.

OSzK; JNUL

³⁶² [„Az élet könyve.” (Latin betűkkel.)]

³⁶³ [„Az Örökkévaló segítségével. Élő nyelv. Könyv a héber nyelv tanításához. Nyelvtana és
irodalma. Esti tanfolyamok és magántanulók számára.”]

³⁶⁴ [„A szerző kiadása. Minden jog fenntartva.”]

³⁶⁵ [„Nyomatott Méir Leib Hirsch nyomdájában, Szatmárnémeti, 441 (1941).”]

³⁶⁶ המורה העברי

/ HÉBER / NYELVKÖNYV / KÖZÉPISKOLÁK-, MAGÁNTANULÓK-
ÉS / TANFOLYAMOK RÉSZÉRE. / Irta: / MANNHEIM MÓR. / Az il-
lusztrációkat HAVAS LÁSZLÓ rajzolta. / I. RÉSZ / KEZDŐKNEK. / III.
KIADÁS.

Mannheim Mór, *Ha-moreh ha-ivri. Héber nyelvkönyv középiskolák, magán-
tanulók és tanfolyamok részére*, I (Debrecen, 1942^[3]), 76 pp.

OSzK

³⁶⁷ המורה העברי

/ HÉBER / NYELVKÖNYV / MAGÁNTANULÓK-, TANFOLYAMOK-
ÉS / KÖZÉPISKOLÁK RÉSZÉRE. / Irta: / MANNHEIM MÓR. / II. RÉSZ
/ HALADÓKNAK. / SZERZŐ KIADÁSA

Mannheim Mór, *Ha-moreh ha-ivri. Héber nyelvkönyv magántanulók, tanfo-
lyamok és középiskolák részére*, II (Debrecen, 1943^[2]), 196 pp.

OSzK

³⁶⁶ [„Az ivrit tanító.”]

³⁶⁷ [„Az ivrit tanító.”]

SZÉFER CHÁJJIM / HÉBER OLVASÓ- ÉS GYAKORLÓKÖNYV / VAL-
LÁSOKTATÁS CÉLJÁRA / Közép- és középfokú iskolák számára / II.
KÖTET / Szerkesztették: / Dr. WEISZ PÁL / főrabbi / GROSZ ERNŐ /
gimnáziumi tanár / EHRENFELD ARTÚR / tanító / Második, javított ki-
adás / GYAKORLÓ RÉSZ / DEBRECEN, 1943–5703

Weisz Pál – Grosz Ernő – Ehrenfeld Artúr, *Széfer chájjim. Héber olvasó- és gyakorlókönyv vallásoktatás céljára, közép- és középfokú iskolák számára, II* (Debrecen, 1942), 188 pp.

OSzK; Országos Rabbiképző Intézet

Újabb kiadás:

I–II (Debrecen, 1943^[2])

73

³⁶⁸ **המורה העברי**

/ A MODERN HÉBER NYELV / TANKÖNYVE / KÖZÉPISKOLÁK, TAN-
FOLYAMOK / ÉS MAGÁNTANULÓK RÉSZÉRE / IRTA / MANNHEIM
MÓR / Az illusztrációkat HAVAS LÁSZLÓ RAJZOLTA / I. RÉSZ / KEZDŐKNEK

Mannheim Mór, *Ha-moreh ha-ivri. A modern héber nyelv tankönyve középiskolák, tanfolyamok és magántanulók részére, I* (Debrecen, 1944), 176 pp.

Újabb lenyomatok:

(Debrecen: Csillag Könyvkereskedés, 1946)³⁶⁹

(1949)

OSzK; JNUL

³⁶⁸ [„A héber tanító.”]

³⁶⁹ Dan Dalmat, *Bibliographia*, p. 156; Dalmat (1991^[2]), no. 601.

שלמה קדש / אדם במולדת / ספר ללמוד השפה העברית לבוגרים /
חלק ראשון / הציורים בידי שלמה כהן / בבודפשט: ברית ארגונים חלוציים

Shlomo Kodesh, *Adam ba-moledet. Sefer le-limmud ha-safah ha-ivrit le-bogrim*. Helek rishon³⁷⁰ (Budapest: Berit Irgunim Chaluciiim, é. n. [1946]), 142 pp. + Melléklet: 44 pp.

= Dalmat (1991²), no. 600

Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára; JNUL

75

FÜGGELÉK / az „ADAM BEMOLEDET” c. héber tankönyvhöz / Nyelvtani magyarázatokkal és szöszedettel / ellátta / Grosz Ezra / héber nyelvtanár / Brit Irgunim Chaluciiim b-Hungaria / 1946

Grosz Ezra [Ernő], *Függelék az „Adam bemoledet” c. héber tankönyvhöz* (H. n. [Budapest³⁷¹]: Brit Irgunim Chaluciiim b-Hungaria, 1946), 44 pp.³⁷²

= Dalmat (1991²), no. 600

³⁷⁰ [„Ember a szülőföldjén. Tankönyv a héber nyelv tanulásához felnőtteknek. Első rész.”]

³⁷¹ A Dan Dalmat, *Bibliographia*, 156. p., közölte könyvtári katalógus-cédula megjegyzése szerint: „Magyarországon nyomtatták.”

³⁷² Forgalomba került az alapkönyvvel egybefűzve is.

A PESTI IZR. HITKÖZSÉG VALLÁSOKTATÁSI KIADVÁNYAI / Szerkesztik: dr. FISCH ADOLF és Dr. GELLÉRT ENDRE / IV. / HÉBER NYELVKÖNYV / AZ ÁLTALÁNOS ISKOLÁK V–VI. OSZTÁLYA / SZÁMÁRA / IRTÁK / Dr. KÖNIG PÁL és Dr. MÁRTON BENŐ / A Vallás és Közoktatásügyi Miniszter 138.040/1947. III. sz. / rendeletével tan-könyvül engedélyezte / ÚJ IDŐK IRODALMI INTÉZET R.T. / (SINGER ÉS WOLFNER) KIADÁSA, BUDAPEST / OFFICINA – ROTAPRINT (F. v. ROMÁN IMRE) FOLIO-nyomda, Budapest.

König Pál – Márton Benő, *Héber nyelvkönyv az általános iskolák V–VI. osztálya számára* (Budapest: Singer és Wolfner / Officina, 1948), 51, 71 pp.

OSzK

77

HÉBER / NYELVTAN / D. Dr. KÁLLAY KÁLMÁN / egy. ny. r. tanár / előadása. / Kézirat gyanánt / A Debreceni Theológus Gyülekezet kiadása. / Debrecen, 1949.

Kállay Kálmán, *Héber nyelvtan* (Debrecen: A Debreceni Theológus Gyülekezet, 1949), 154 pp.

Újabb kiadások:

(1952^[2])

(1957^[3]):

Héber nyelvtan. / Irta: / D. Dr. Kállay Kálmán / professzor / Kézirat gyanánt / theológiai akadémiai hallgatók használatára / Sokszorosította / a / Debreceni Református Theológiai Akadémia / jegyzetkészítő irodája (Fábián Éva és Aranyos Zoltán) / 1957.³⁷³

³⁷³ Írógéppel frva (a héber betűk is), ún. stenciles sokszorosítás.

BEN-CHAVIV: / TANULJ HÉBERÜL / KÖNNYŰ MÓDSZERŰ TAN-
KÖNYV / CSOPORTOS ÉS MAGÁNHASZNÁLATRA / (héber) / PUB-
LISHED BY „SINAP’ TEL-AVIV

[Uri] Ben-Chaviv, *Tanulj héberül. Könnyű módszerű tankönyv csoportos és magánhasználatra* (Tel-Aviv: Sinai, 1951^[3]), 103 pp.³⁷⁴

JNUL: német kiadás (Wien, 1935); magyar–német kiadás (Tel-Aviv, 1949)

79

י. בן-שפר / רוזן א. / "אלף מלים" / עברית בחיי יום-יום / ראשית
ידיעת הלשון למבוגרים / חלק ראשון / מהדורה רביעית / באשור משרד
החנוך והתרבות / הוצאת ספרים אחיאסף בע"מ, ירושלים, תשט"ו

Josef Ben Shefer – Aharon Rosen, *Elef millim. Ivrit be-hayye yom-yom*,³⁷⁵ I
(Jeruzsálem: Ahiasaf, 1955^[4]), 140 pp.

JNUL

³⁷⁴ Lásd még fent, no. 62.

³⁷⁵ [„Ezer szó. A köznapok héber nyelve. A nyelismeret alapjai felnőttek számára.”]

הצעד הראשון / גישה חדשה / ללמוד השפה העברית הישראלית /
 למתחילים / מאת / יהודה רדאי / צינן מתודי-דיקטי: מדרכי קמרט /
 הציורים: רות לוין / מהדורה שלישית, מתוקנת / הוצאת ראובן מס,
 ירושלים

Rádai, Jehuda, *Ha-caad ha-rishon (...) le-limmud ha-safah ha-ivrit ha-jisraelit la-mathilim*³⁷⁶ (Jeruzsálem: Reuven Mass, é. n. [1957]) 216 pp.

OSzK; JNUL: Jeruzsálem, 1955, 1956^[2] és 1957^[3]; Ha-caad ha-sheni, Tel-Aviv, 1945, 1952^[2], 1953^[3]

81

אהרון רחן / י. בן-שפר / "אלף מלים" / עברית בחיי יום-יום / ראשית
 ידיעת הלשון למבוגרים / חלק שני / מהדורה שמינית / באשור משרד
 החנוך והתרבות / הוצאת ספרים אחיאסף בע"מ, ירושלים

Rosen, Aharon – Ben-Shefer, J., *Elef millim. Ivrit be-hajjé jom-jom. Réshit jediat ha-lashon la-mevugarim*,³⁷⁷ II (Jeruzsálem: Ahiasaf, é. n. [1959^[2]]), 136 pp.³⁷⁸

OSzK

³⁷⁶ „Az első lépés. Az izraeli héber nyelv tanítása új módszerrel. Kezdők számára.”

³⁷⁷ „Ezer szó. Ivrit a mindennapokban. A nyelvismeret alapjai felnőttek számára.”

³⁷⁸ Lásd még fent, no. 78.

אהרון רחן / אלף מלים / ועוד אלפים / עברית למתקדמים / מהדורה רביעית / הוצאת ספרים אחיאסף בע"מ, ירושלים

Rosen, Aharon, *Elef millim ve-od alpajim. Ivrit le-mitkadmin*³⁷⁹ (Jeruzsálem: Ahiasaf, é. n. [1960^[4]]), 155 pp.³⁸⁰

83

HÉBER NYELV- ÉS / GYAKORLÓKÖNYV / Irta: / Dr. PÁLFY MIKLÓS / teológiai professzor / Kiadta / A Magyarországi Református Egyház / Egyetemes Konventjének Sajtóosztálya / Budapest, 1963

Pálfy Miklós, *Héber nyelv- és gyakorlókönyv* (Budapest: A Magyarországi Református Egyház Egyetemes Konventjének Sajtóosztálya, 1963), 333 +[12] + [59] pp.
[1–59] pp.: Szótári rész

OSzK; JNUL

84

A HÉBER NYELVTAN / ELEMISZABÁLYAI / összeállította: / Dr. Tóth Kálmán teológiai tanár / Kiadja a Budapesti Református Teológiai Akadémia Kurzustára / Budapest, 1980

³⁷⁹ „Ezer szó, és további kétezer. Héber nyelv haladóknak.”

³⁸⁰ Lásd még fent, no. 78.

Tóth Kálmán, *A héber nyelvtan elemi szabályai* (Budapest: Református Teológiai Akadémia, 1980), 74 pp.³⁸¹

85

HÉBER GYAKORLÓKÖNYV / ÉS / BIBLIAI ARÁM NYELVTAN / BUDAPEST / 1983

Karasszon Dezső, *Héber gyakorlókönyv és bibliai arám nyelvtan* (Budapest, 1983), 76 pp.

86

A PÁZMÁNY PÉTER R. KATOLIKUS HITTUDOMÁNYI AKADÉMIA
KIADVÁNYAI / VI. / Ujszövetségi szentírástudományi tanszék / Vezető:
Tarjányi Béla ny. r. tanár / B/3 / RÖVID HÉBER NYELVTAN /
Készítették: / Tarjányi Béla / és / Szabó Mária / Budapest / 1988 / Kiadja: A
Bp.-i Róm. kat. Pázmány Péter Hittudományi / Akadémia Jegyzetosztálya. /
Felelős: Dr. Bolberitz Pál ny. r. tanár

Tarjányi Béla – Szabó Mária, *Rövid héber nyelvtan* (Budapest: A
Bp.-i Róm. kat. Pázmány Péter Hittudományi Akadémia Jegyzetosztálya,
1988), 22 pp.³⁸²

³⁸¹ Írógéppel írva (a héber betűk is), ún. stenciles sokszorosítás.

³⁸² Írógéppel írva (a héber betűk is), ún. stenciles sokszorosítás.

Héber (ivrit) / nyelvkönyv / A mai Izrael / nyelve / KEZDŐKNEK / I. rész / Budapest / Makkabi Kiadó

Héber (ivrit) nyelvkönyv. A mai Izrael nyelve kezdőknek, I (Arieh Lifschitz és Sara Yakubovski Be'al-pe u'vichtav³⁸³ c. nyelvkönyve alapján (...) magyar használatra összeállította: Raj Tamás) (Budapest: Makkabi, 1990), 152 pp.

OSzK; JNUL

88

Héber (ivrit) / nyelvkönyv / A mai Izrael / nyelve / KEZDŐKNEK / II. rész / Budapest, / Makkabi Kiadó

Héber (ivrit) nyelvkönyv. A mai Izrael nyelve kezdőknek, II (Arieh Lifschitz és Sara Yakubovski Be'al-pe u'vichtav c. nyelvkönyve alapján (...) magyar használatra összeállította: Raj Tamás) (Budapest: Makkabi, 1991), 152 pp.

OSzK; JNUL

89

PROTESTÁNS TEOLÓGIAI INTÉZET KOLOZSVÁR / HÉBER–MAGYAR / NYELVKÖNYV / ÖSSZEÁLLÍTOTTA / DR. MOLNÁR JÁNOS / TEOLÓGIAI ELŐADÓ TANÁR / 1991

³⁸³ [„Szóban és írásban.”]

Molnár János, *Héber–magyar nyelvkönyv* (Kolozsvár: Protestáns Teológiai Intézet, 1991), 155 pp.

MTA Judaisztikai Kutatócsoport Könyvtára

90

Leshon ha-qodesh ³⁸⁴ / SZABÓ MÁRIA / bevezetés / a bibliai HÉBER NYELVBE / Szeged / 1994

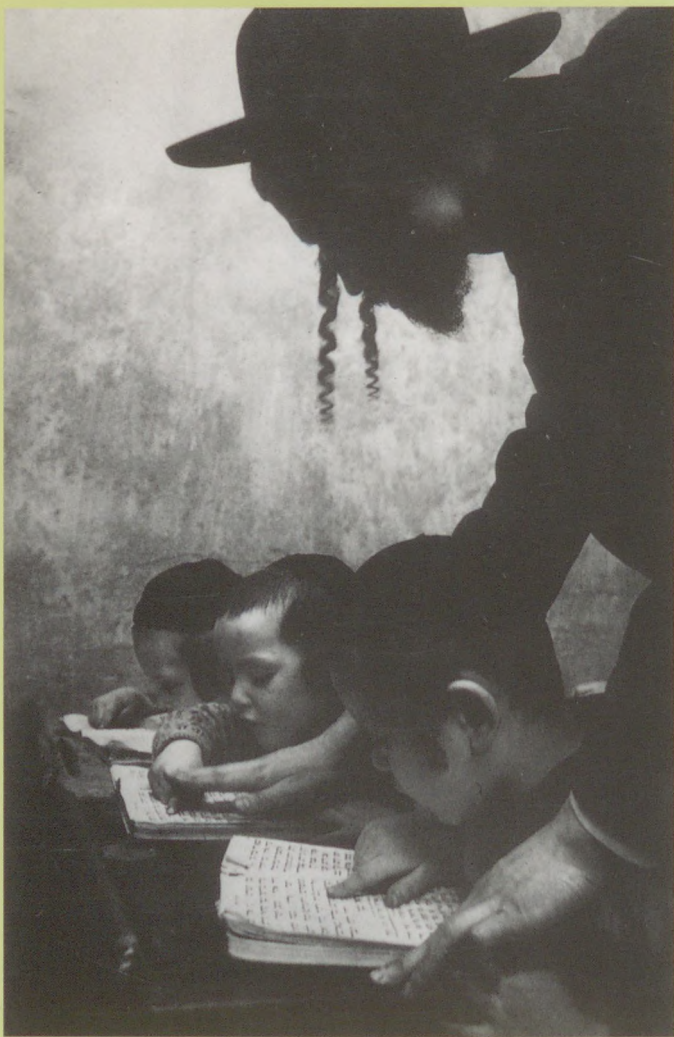
Szabó Mária, *Leshon ha-qodesh. Bevezetés a bibliai héber nyelvbe* (Szeged: k. n., 1992), 99 + 5 pp. ³⁸⁵

Újabb kiadás:
(Szeged, 1994), 168 pp.

³⁸⁴ [„A szent nyelv.”]

³⁸⁵ Írógéppel írva (a héber betűk is), ún. stenciles sokszorosítás.

1500 Ft

ISBN 963 508 012 3

9 789635 080120